AROMANII VĂZUŢI DE CĂLĂTORI FRANCEZI

de Vasile TEGA

Aşa cum am arătat în introducerea unui studiu publicat în volumul trecut al acestui Buletin ("Aromânii văzuţi de călatori englezi"), relatările voiajorilor străini în Peninsula Balcanică trezesc un interes crescând în publicul cititor din Europa occidentală din acea epocă. "Situaţia actuală a Imperiului Otoman, şi în special a Turciei europene - scrie Eclective Review din 1806 - se bucură de un interes fără precedent în opinia publică".

Astfel se explică de altfel şi faptul că în ziarele şi revistele vremii găsim în mod sistematic lungi dări de seamă asupra lucrărilor de acest gen, care devin din ce în ce mai numeroase.

In prezentul studiu, de fapt capitolul al doilea dintr'o lucrare mai amplă, intitulată "Aromânii văzuţi de călători străini", ne vom ocupa numai de acei călători francezi care, de-a lungul secolelor, străbătând Peninsula Balcanică, în relatarea impresiilor lor de călătorie, vorbesc şi despre Aromâni.

Intâmplarea face ca primul dintre aceştia să fie în acelaşi timp şi cel mai remarcabil în domeniul care ne interesează: este vorba de celebrul consul François-Charles-Hugues-Laurent POUQUEVILLE (1770-1838).

Vorbind despre acest vestit călător şi mai ales despre importanţa scrierilor sale asupra Aromânilor, Nicolae Iorga - într'o conferinţă la Sorbona - spunea printre altele: "In a

a doua sa lucrare (este vorba de Voyage de la Grèce,n.n.), Românii din Balcani se bucură pentru prima oară de acea favoare neaşteptată de a interesa un călător francez," şi continuă:"Românii pot să-i fie recunoscători deoarece a studiat fraţii lor Aromâni din toate regiunile locuite de ei".[1)]

Este cazul însă să precizăm că, cu mult înaintea lui Pouqueville, alţi călători francezi au menţionat în mod accidental sau sporadic existenţa Aromânilor în Balcani.

Astfel, în 1573, celebrul hughenot Philippe Du Fresne-Canaye, care la vârsta de numai 22 de ani întreprinde o călătorie la Constantinopol, în calitatea de membru al echipei care însoţea pe ambasadorul François de Noailles, descriind voiajul de la Ragusa la Constantinopol, prin Sofia şi Filipopol, spune: "Caravana era compusă din peste trei sute de catâri, condusă de Aromâni înarmaţi"[2)].

In legătură cu durata călătoriei de la Spalato sau Ragusa până la Constantinopol, informaţii preţioase le găsim în notele de călătorie ale lui Catharin Zen (1550), trimis extraordinar pe lângă sultanul Suleiman.

"Este posibil ca cineva să sosească de la Spalato la Constantinopol în 37 sau 38 de zile. Deoarece însă este nevoit să schimbe caii la Seraglio, Novobazar, Sofia şi Tsekmeze şi apoi să aştepte două sau trei zile până ce i se permite intrarea în Constantinopol, trebue cel puţin 50 sau 52 de zile pentru o astfel de călătorie. De la Ragusa se poate ajunge în 25 de zile. Aromânii însă pot să acopere această distanţă chiar în 15 zile"[3)].

Revenind la Pouqueville, considerăm util ca înainte de a-i parcurge lucrarea, să dăm câteva informaţii de natură biografică asupra lui, cititorul putând astfel sesiza mai bine unele fapte şi evenimente relatate de autor, având totodată o mai bună vedere de ansamblu asupra întregii sale opere.

La scurt timp după ce şi-a terminat studiile universitare în medicină, Pouqueville este trimes în Egipt, în calitate de membru al unei comisii ştiinţifice constituită de Napoleon, cu ocazia expediţiei acestuia în ţara faraonilor.

O grea boală îl va sili însă, ca numai după câteva luni, să se înapoieze în Franţa. Vasul cu care călătorea a fost atacat şi capturat de corsari la 25 Noembrie 1798, iar Pouqueville făcut prizonier şi predat autorităţilor turceşti din Tripoliţa, Peloponez. Aici însă se bucură de un tratament de favoare din partea autorităţilor locale, care recurg la serviciile sale de medic, în timp ce vizirul Mustafa Paşa îi manifestă multă consideraţie, permiţându-i chiar să facă numeroase excursii în interiorul Peloponezului. Astfel, acest accident devine în cele din urmă preludiul şi sursa principală a observaţiilor lui Pouqueville asupra Greciei şi a Turciei europene, ţări puţin cunoscute în apus în acea vreme, deschizându-i în acest fel o nouă carieră, în care va deveni celebru.

După zece luni de captivitate la Tripoliţa, Pouqueville este transferat la Constantinopol şi întemniţat în sinistra fortăreaţă Edi-Kule, unde va rămâne până la finele anului 1801, când este eliberat graţie intervenţiei guvernului francez.

In Decembrie 1801 revine la Paris unde, abandonând încetul cu încetul cariera medicală, se consacră redactării memoriilor sale dintr'o călătorie forţată şi care vor vedea lumina tiparului în 1805. Lucrarea, dedicată lui Napoleon şi intitulată Voyage en Morée, à Constantinople et en Albanie, se bucură de un mare succes, fiind tradusă în acelaşi timp în limba engleză şi germană.

Se pare că dedicaţia şi-a făcut efectul, întrucât lucrarea a reţinut atenţia împăratului, care a numit în acelaşi an pe Pouqueville consul general al Franţei pe lângă celebrul vizir din Ianina, Ali Paşa.

Era perioada când activitatea lui Ali începea să îngrijoreze atât Poarta, cât şi Rusia, deoarece acesta reuşise într'un timp relativ scurt să devină stăpânul absolut al Greciei continentale şi al Albaniei. De altfel, după unele indicaţii, vizirul însuşi ar fi cerut lui Bonaparte numirea unui reprezentant diplomatic francez la Ianina. Englezii pe de altă parte, prin numeroşii lor agenţi din Ianina (printre care celebrul colonel Leake), încercau să-l atragă pe vizir în orbita imperiului britanic. Franţa trebuia deci să prevină basculare a acestuia în câmpul englez.

La sfârşitul anului 1805, Pouqueville porneşte spre Ianina, unde va ajunge la începutul anului următor. Prima sa

întâlnire cu vizirul are loc în luna Martie 1806. Ali, în speranţa de a-şi asigura bunăvoinţa şi sprijinul lui Napoleon, s'a arătat dispus să se apropie de Franţa. Fiind astfel în graţiile vizirului, de la care căpătase un "buiurdi" (un fel de paşaport), Pouqueville - escortat de un grup înarmat - a putut călători până în cele mai îndepărtate regiuni de sub administraţia lui Ali, regiuni inaccesibile până atunci călătorilor europeni.

"Dacă nu ai fi prietenul meu - îi spunea Ali - nu ai fi putut pătrunde în regiunile pe care ai vrut să le vizitezi; dar toată lumea ştie că eu te protejez şi că o mie de capete ar cădea dacă ţi s'ar întâmpla ceva".

Pouqueville părăseşte Ianina în 1815, şi după o şedere de doi ani la Patra, tot în calitate de consul, se întoarce definitiv la Paris în 1818, unde începe să-şi sistematizeze şi să redacteze lucrarea sa capitală Voyage de la Grèce[4], a cărei primă ediţie, în cinci volume, vede lumina tiparului în 1820-1821. O a doua ediţie, în şase volume, revăzută şi adăugită este publicată în 1826. Aceasta este de altfel ediţia pe care am consultat-o pentru prezenta cercetare. Este vorba de o lucrare impresionantă, totalizând peste trei mii de pagini, plină de referinţe bibliografice şi care ne oferă un vast tablou de ansamblu asupra tuturor regiunilor vizitate: Epir, Macedonia, Tesalia şi Acarnania.

Nimic nu scapă ochiului atent al călătorului, care - înzestrat cu un spirit de observaţie ieşit din comun - ne oferă pentru prima oară o adevărată lucrare enciclopedică asupra acestor provincii: date geografice, istorice, arheologice, etnografice, informaţii privind administraţia, agricultura, comerţul, starea sanitară a populaţiei, chiar şi analize privind flora şi fauna regiunilor descrise.

Vorbind despre această lucrare a lui Pouqueville, în cadrul conferinţei menţionate deja, N.Iorga spune că "cele şase volume ale lui Pouqueville sunt, fără nici un fel de îndoială, un eveniment în seria călătoriilor şi depăşeşte de departe tot ce s'a scris mai înainte", în timp ce un critic contemporan, Hase, nu ezită să afirme că "această operă este

cea mai remarcabilă în acest gen, din câte s'au publicat de la renaşterea literelor"[5].

Aproape în aceiaşi termeni se exprimă şi un alt critic, F.Letronne, care nu ezită s'o califice "drept cartea cea mai completă care există în acest domeniu" şi adaugă "o lucrare constituită din şase mari volume, plină de citate, de discuţii geografice, care în trei sau patru ani are onoarea unei a doua ediţii este un fenomen foarte rar în zilele noastre, ar trebui să spun un fenomen unic..."[6].

Vom parcurge deci în mod sistematic cele şase volume şi ne vom opri asupra acelor pasagii în care autorul are ceva de spus despre Aromâni. Menţionăm că, spre deosebire de colonelul Leake, al cărui jurnal de călătorie, aşa cum am văzut, era redactat cronologic, la Pouqueville găsim rareori indicaţii de natură cronologică.

Primul contact cu Aromânii îl are Pouqueville la Ragusa unde, la 22 Ianuarie 1806, este întâmpinat de un Valah trimis de Ali Paşa ca să-i servească de interpret în tot cursul călătoriei până la Ianina (I,p.61).

La scurt timp după instalarea sa în capitala lui Ali Paşa, consulul francez întreprinde o primă călătorie în districtul Zagor, regiune situată între şirul estic al Pindului, cu culmile Culeu şi Valea Caldă şi muntele Micicheli la vest. Pe întinsul acestei regiuni, bogată în păşuni şi deci în turme de oi, în fructe, viţă de vie şi cereale şi tot atât de bogată graţie hărniciei locuitorilor săi, se găsesc 44 de comune, fiecare constituind în sine un mic târguşor, toate locuite acum două secole numai de Aromâni.

Din nenorocire însă, o parte din acestea au fost grecizate, ca urmare a activităţii celebrului Sfânt Cozma. Din această cauză, autorul împarte regiunea în două zone: cea grecească şi "ta vlahohoria", adică grupul compus din 12 comune aromâneşti, pentru care Pouqueville ne indică şi numărul de familii care le locuiau (I,pp.209-210):

Dobrinova	150 familii
Leşeniţa (Liaşindza)	200 "
Laista (Laca)	230 "

Vovousa (Băiasa)	150	familii
Cerneşi-Şeşu	200	"
Flamburari (Floru)	100	"
Greveniti (Grâbiniţâ)	200	"
Mânăstirea Vuţa	8	"
Vontenico	70	"
Măcrini	100	"
Mânăstirea St.Măria	8	"
Drăgai	60	"

Credem oportun să subliniem că în lista comunelor greceşti din Zagor, dată de Pouqueville, găsim comune care poartă denumiri ca: Baia, Şupuţelu, Scămnelu, Brădetu, etc., deci toponimii curat româneşti, un indiciu suplimentar că odinioară locuitorii acestor comune vorbeau aromâneşte.

Şi fiindcă în lista de mai sus figurează şi comuna Brădetu, nu pot rezista tentaţiei de a relata un fapt povestit de străbunicul meu după mamă, Toli Zottu, de meserie om de afaceri şi cărăvănar vestit. Cândva, în jurul anului 1870, în seara unei zile de 23 Iunie, ajun deci de Sf.Ion, mare sărbătoare la Aromâni, poposeşte cu caravana sa la hanul din "misuhore" (piaţa centrală a Brădetului). La şipotul din apropiere, un grup de tinere în straie de sărbătoare vin să umple cu apă tradiţionala "găleată" şi încep să cânte următoarea melodie cunoscută, cu mici variante, de toţi Aromânii din Pind:

- Ai muşată la fântână!
- Duţeţ-vă voi că eu nu ghinu
  Câ dada-ni mi isusi
  Aualtazi dumânică.
  Nelu curatu ni adusiră
  Şi tindzi fluri nişane
  Anvârtiti tu câftane.

(-Hai, frumoaso, la fântână!
-Duceţi-vă voi, că eu nu vin.
Că mama mea m'a logodit
Alaltăieri Duminică.
Inel curat mi-au adus
Şi cinci galbeni arvună

Şi-nfăşurate într'o maramă).

Intrigat şi surprins de faptul că aude cântându-se aromâneşte într'un sat grecesc, se adresează hangiului care-i răspunde că acest cântec "vlăhescu" este cântat din totdeauna cu această ocazie, dar că nimeni în localitate nu-i cunoaşte prea bine sensul.

Şi fiindcă-i vorba de grecizarea parţială a Zagorului, iată încă o probă că această regiune a fost locuită în trecut în întregime de Aromâni.

Toate cele 44 de comune care alcătuiesc districtul Zagor, în secolul al XVI-lea figurau în registrele Imperiului Otoman ca "Olah-Kioi" adică "satele aromâneşti".

După această digresiune să revenim la Pouqueville. Vorbind despre Zagoriţi, acesta îi caracterizează ca oameni iscusiţi şi harnici, dedaţi speculaţiilor comerciale, bărbaţi chipeşi, iar femeile mai albe şi mai graţioase decât cele din sudul Epirului, aceasta datorită probabil temperaturii răcoroase care predomină aici şi a neamestecului cu străinii, regiunea fiind situată departe de marile centre comerciale (I,p.208).

Despre ocupaţiile Zagoriţilor spune că "aceştia practică comerţul cu caravane, închiriind caii şi catârii lor, asigurând transportul între Ianina, Bucureşti, Salonic, Seres şi Constantinopol, ei fiind cunoscuţi în această calitate sub numele de Meţoviţi (Aminceni) (I,p.208).

Pouqueville, el însuşi medic de profesie, nu putea să treacă cu vederea activitatea "medicilor empirici" din această regiune, cunoscuţi sub numele de "caloiatri" (buni medici) sau "ghiaţră di-tu Zagori" (medici din Zagor). Aceştia erau de fapt răspândiţi în toată Turcia europeană şi spre deosebire de medicii cefaloniţi care-şi făceau studiile în celebrele şcoli din apus, Zagoriţii învăţau meseria din tată în fiu. Ca să-şi dea mai multă importanţă şi ca să nu fie înţeleşi de profani, aceştia comunicau între ei, servindu-se de un limbaj convenţional. Aceşti "ghiaţrâ di-tu Zagori" excelau mai ales în arta de a opera atât herniile strangulate sau deviate, incomode din cauza greutăţii lor, cât şi cata-

ractele. Fără cunoştinţe de anatomie, ei reuşeau totuşi să execute operaţii în care îndemânarea lor uimea şi pe cei mai abili chirurgi şi - tot după spusele lui Pouqueville - ei nu făceau mai multe victime decât colegii lor cu diplome. Preţul fiecărei intervenţii era negociat de la caz la caz, jumătatea acestuia fiind achitat înaintea operaţiei, "chirurgul" rezervându-şi totdeauna dreptul de a lua şi sacul herniar.

Sacii herniari acumulaţi astfel de către aceşti medici, adevărate trofee, erau umflaţi şi atârnaţi de un lung băţ de trestie, simbolul reuşitei lor profesionale. In satele şi oraşele pe care le parcurgeau, ei se anunţau strigând: "Iată marele doctor, a sosit marele doctor care vindecă herniile şi care are atâţia saci herniari proveniţi din tot atâtea hernii operate în mod minunat". Şi cu cât drapelul lor era mai bogat în aceste băşici umflate, cu atât ei aveau şansa de a avea mai mulţi pacienţi, dat fiind că folosirea centurilor de hernie nu este cunoscută aici (I,p.205).

Fiind vorba de Zagor, nu ar fi lipsit de interes pentru cititor să afle că Zagoriţii au fost printre primii Aromâni a emigra în Vlahia în mod mai masiv, unde se ocupau mai ales cu agricultura - în special ca mari latifundiari -, cu comerţul de coloniale, iar o bună parte dintre ei erau brutari şi plăcintari. De altfel, încă şi în zilele noastre, în unele sate din Zagor urarea cea mai frumoasă care ar putea fi adresată cuiva este: "Să creşti, să te procopseşti şi mare plăcintar să ajungi în Vlahia".

Părăsind Zagorul, Pouqueville îşi continuă drumul spre nord şi poposeşte în comuna Hionades, lângă Coniţa. "Am fost cazaţi în casa unui bogat negustor grec,unde am întâlnit un Aromân care făcea comerţ cu caravana sa de catâri între Albania şi Bucureşti. Fiind originar de prin părţile locului,graţie lui am reuşit să corectez nomenclatura satelor din regiune, pe care călăuzele mele o schimbaseră prin felul lor de pronunţare şi poate - aşa cum am constatat deseori - cu intenţia de a mă induce în eroare".

"Ne găseam aproximativ la o treime din înălţimea muntelui Smolica şi în zorii zilei am putut zări în depărtare - la

o distanţă de vreo zece mile, burgul Samarina, colonie valahă compusă din opt sute de familii".

"Turmele lor urcau în această perioadă la păşune, pe măsură ce zăpada dispărea de pe plaiurile muntelui Gramos,în timp ce negustorii erau la drum spre târgul care urma să aibă loc imediat după sosirea păstorilor la locuinţele lor de vară. Impreună cu aceştia, numeroase erau persoanele înstărite care reveneau la Samarina, unde urmau să petreacă sezonul frumos în aer curat şi în petreceri, deoarece în lunile de vară sărbătorile aici se ţin lanţ" (I,pp.232-233).

Peregrinând prin regiune, Pouqueville trece prin apropierea comunei aromâneşti Furca, situată pe versantul nordic al masivului Smolica, acolo unde drumurile se bifurcă (de unde de altfel îşi trage şi numele). "Neştiind însă că acolo se găsesc urme din antichitate, am crezut inutil s'o vizitez.Am comis însă o greşală ce nu am mai putut-o repara niciodată. Locuitorii Furcei şi ai satelor vecine m'ar fi primit cu multă căldură, mai ales că era perioada când aceştia aprovizionau cu vite cornute mari garnizoana franceză din Corfu. Cred că Furca este localitatea pe care geografii o numesc Câmpul lui Pirus şi unde Romanii au instalat unul din numeroasele lor campamente militare, atunci când au transformat Epirul şi Macedonia în provincii tributare imperiului"(I,pp.256-257).

Acest punct de vedere a lui Pouqueville pare a fi just, întrucât îl găsim exprimat şi într'o monografie recentă asupra acestei comune[7], a lui D.Macri, din care extragem următoarele: "Indiciile existente ne obligă să ne gândim la faptul că în timpul epocii romane au avut loc în regiunea comunii Furca evenimente istorice de o oarecare importanţă. Aceste indicii ne sunt oferite, printre altele, de toponimiile: Cezar, Luri, Catilano şi Sântiliu. După cum se poate uşor constata,este vorba de termeni care exprimă nume proprii de origine pur romană.

Toponimia Cezar constitue un serios indiciu pentru a ne gândi la prezenţa în această regiune a unui oarecare împărat roman, în cursul unor operaţii militare. Să fie oare vorba de o prezenţă provizorie a lui Caius Iulius Caesar în timpul ex-

pediţiei acestuia împotriva lui Pompei în anul 48 A.C., când s'au confruntat întâi la Durazzo şi apoi la Farsala? Nu-i deloc imposibil, mai ales că această localitate oferă multe avantaje strategice. Şi pe când se întorcea de la Durazzo, avea toate motivele să prefere această localitate, de unde îi era uşor să domine poziţiile ocupate de armatele lui Pompei.

Localitatea Catilano îşi trage după toate probabilităţile numele din "catalani", care ar fi trecut sau chiar s'ar fi instalat pentru o scurtă perioadă aici. De asemenea, numele localităţii Luru,nu este exclus să derive din acela al generalului roman Lurus. In sfârşit, originea numelui Sântiliu rămâne nelămurită"(pp.17-19). (De fapt, este vorba de Sf.Ilie, n.n.). Şi autorul subliniază în continuare "că nu trebue să uităm că Furca a fost din totdeauna o comună aromânească ("vlahohori") şi deci nu-i surprinzător să întâlnim aici toponimii de origine romană, care de altfel nu sunt singurele existente".

Fiind vorba de această interesantă şi veche aşezare aromânească, credem util să semnalăm teza de doctorat a lui Muriel Schein intitulată "Change and continuity in a Greek mountain village"[8]. în care autorul prezintă "procesele de schimbare şi de continuitate la comunitatea aromână din Furca, sat de munte din nord-vestul Greciei".

Intr'un lung capitol din volumul al II-lea, intitulat "Dolopia sau Anovlahia", Pouqueville se ocupă aproape exclusiv de Aromâni. Prin Anovlahia sau Megalovlahia autorul înţelege acea regiune care în zilele noastre este compusă din districtele Malacaşi şi Aspropotam (Arâulu Albu).

Vorbind despre originea cuvântului "vlah", termen pe care autorul îl foloseşte în mod curent pentru a desemna pe Aromâni, afirmă că "etimologia numelui lor constitue materie de îndoială pentru savanţi" (II,p.327) şi că "eu i-aş da semnificaţia pe care i-o acordă ei înşişi, adică aceea de păstor sau nomad" (II,p.328).

Remarcăm două inexactităţi în această afirmaţie a lui Pouqueville: pe de o parte, Aromânii nu s'au numit niciodată ei înşişi Vlahi, ci numai "Armâni" sau "Aromâni", termenul de

"Vlah" fiind folosit numai de străini, iar - pe de altă parte - geneza acestui termen nu conţine nici un fel de mister pentru oamenii de ştiinţă. "După părerea aproape unanimă - spune T.P.Vukanovic - numele de Vlah derivă în ultimă analiză, din Volco(s), desemnând un trib celtic. Acest nume a pătruns în limbile slave prin intermediul limbilor germanice"[9].

Intr'adevăr, la originea acestui cuvânt se găseşte numele tribului celt Volcae, despre care Cezar vorbeşte deja în opera sa. De aici, termenul a trecut în germana primitivă sub forma walhal, îmbrăcând în limbile germanice următoarele forme: în vechea germană,walh, walah, wal(a) hise = roman, celt, străin; în anglo-saxonă,wealh, wielise = celt, străin; în engleza medievală, walsh = străin; în germana medievală,Walhe, Walch = om de rasă romană, de origine franceză sau italiană, (adjectivul fiind walchisch, wälhisch).

Prin urmare, vechii Germani au înţeles prin acest cuvânt mai întâi pe Celţii romanizaţi, apoi pe Galii romanizaţi şi, în sfârşit, orice vecin romanizat. Din vechea germană termenul a pătruns devreme în slava comună, fiind atestat în slava veche (vlah), în sârbă (vloska), în poloneză (wloch = italian, Wlochy = Italia, woloch = român),în rutenă (voloch), în limba rusă (voloh), în cehă (vlach) şi în bulgară (vlah, vlahinija, vlasce)[10].

In ciuda numeroaselor şi variatelor forme pe care le îmbracă acest cuvânt, fondul însă rămâne identic, termenul desemnând aceeaşi realitate etnică, adică un popor de origine romană.

La acest sens principal al termenului, timpul a trebuit să mai adauge o accepţie secundară, derivând din principala activitate a Vlahilor: păstoritul. Bazându-se deci numai pe această accepţie secundară, pe care a generalizat-o, conferindu-i o valoare absolută, Pouqueville a comis eroarea pe care am semnalat-o

In această interpretare, se uită deosebirea dintre noţiunea de fond etnic conţinut în cuvântul Vlah şi activitatea sau profesiunea de bază a poporului numit cu acest termen.

Or, acest sens subsidiar al termenului "Vlah" este mult mai rar decât acela îndeplinit de funcţia etnică şi, în plus, aparţine unei epoci ulterioare primelor menţiuni despre Aromâni sub denumirea de Vlahi.

De la Slavi, cuvântul a pătruns în greaca bizantină cu sensul de populaţie romanizată.

Faptul că Bizantinii au primit cuvântul Vlah de la Slavi dovedeşte că la un moment dat Aromânii nu au putut fi confundaţi cu masa slavă, fiind deci consideraţi ca o entitate distinctă de aceştia. Un asemenea moment a trebuit să fi avut loc în cursul secolului al X-lea şi corespunde cu numeroasele menţiuni despre Aromâni, care apar deodată la sfârşitul acestui secol şi la începutul celui următor.

In concluzie, se poate spune că apariţia numelui de Vlah dat Românilor de pretutindeni de străini, în evul mediu, caracterizează sfârşitul procesului de etnogeneză a acestui popor, numele exprimând în mod perfect caracterul său roman, etnia constituind elementul fundamental al unei asemena expresii, care în mod cu totul excepţional şi mult mai târziu, îşi asocia şi un alt sens - acela de păstor sau nomad. Această denumire etnică, comună ambelor populaţii sud şi nord-dunărene, reflectă o origine şi o limbă comună[11].

Despre limba Aromânilor, Pouqueville remarcă: "deşi alterată şi amestecată cu elemente provenind din idiomurile unor popoare barbare, ea a conservat totuşi fondul, ordinea, ritmul şi sintaxa limbii latine" (II,p.328) şi adaugă:"Megalovlahiţii care populează în zilele noastre înalţii munţi ai Pindului, pe care Nicetas îi numeşte Meteori Tesaliei, precum şi cei din cantoanele Malacaşi şi Aspropotam, se pretind a fi, fără a aduce vreo probă istorică, descendenţii armatei lui Pompei, care s'a refugiat în munţii Tesaliei după bătălia de la Farsala. Alţii dintre ei cred că ar fi urmaşii unei colonii provenită din Abruzzi şi dau ca justificare a acestei tradiţii, faptul că Vlahii aspropotamiţi se numesc "Bruzzi-Vlahi" (Valaques Brutiens). In sfârşit, aceeaşi părere este comună şi la Vlahii "perhebieni", care locuiesc la Meţovo (Aminciu), o parte din ţinutul Zagor, Li-

Mânăstirea Sfânta Vinere din Aminciu, după o gravură din 1614, în posesia unui Amincean din Viena. A fost pentru prima dată publicată de G.Platari şi suntem inclinaţi a crede că ne aflăm în faţa primei inscripţii aromâneşti cu caractere latine.

vadia, Atica şi chiar Morea (II,pp.328-329).

Vom completa aceste constatări ale lui Pouqueville asupra Bruzzo-Vlahilor cu un extras dintr'o interesantă lucrare a Aminceanului Gheorghe Platari:"Dintre toţi Aromânii,vechii intelectuali din Meţova (Aminciu) nu acceptau niciuna din cele două teorii privind originea Aromânilor, adică aceea după care ei ar fi coborît din nord, sau aceea care pretinde că ei ar fi un popor autohton. Ei susţin că numai ei, adică Amincenii şi Aromânii din Tesalia, sunt originari din Italia,şi mai precis din localitatea Ambruce, de unde li se trage şi numele de "Ambruzzo-Valahi". Ei se sprijină - printre altele - şi pe afirmaţiile cronicarului bizantin Kinnamos, după care "Vlahii se consideră colonişti italici aduşi prin aceste părţi".

"Porecla de "Abruzzo-Vlahi" Amincienii şi-au rezervat-o pentru ei înşişi, dar cu trecerea timpului s'a transmis şi la ceilalţi Aromâni".

"Aceiaşi intelectuali, adepţi ai teoriei de mai sus,susţin că în Italia, lângă muntele Bruzzi, există un râu care se numeşte Minciu, deci aşa cum s'a numit în trecut şi acuma comuna lor, adică Aminciu".

"In aceeaşi ordine de idei, Aminceanul Triantafil Bartá, într'o lucrare publicată la Bucureşti în 1878, intitulată "Peri Epikou Romeon" (Despre colonii romani), aderă şi el la punctul de vedere conform căruia Aromânii din Epir şi Tesalia ar fi urmaşii direcţi ai colonilor romani, care s'au instalat în această regiune cu trei secole înaintea colonizării Daciei".[12)]

"Vlahii massareţi sau dassareţi - continuă Pouqueville - care au restaurat Moscopolea, oraş de păstori, această valoroasă populaţie ale cărei triburi sunt diseminate în cantoanele Colonici, Gheorcei şi până în apropierea Duraţolui, sunt - după spusele lor - urmaşii unei colonii stabilite de Quintus Maximus, de unde au trecut în munţii Candavieni în epoca invaziilor barbare. Toate triburile vlahe din împrejurimile Parnasului şi a Cefisei din Focida pretind a avea o origine comună cu Megalovlahiţii şi toţi, în general, revendică cu mândrie numele de "romanis" sau "român". Nu ştiu în ce epocă s'au stabilit Vlahii în Pind şi nici de ce Grecii i-au supra-

numit Megalovlahi. Totuşi, prima parte a acestei probleme s'ar fi rezolvat dacă s'ar fi admis drept dovadă versiunile lor populare, după care ei ar fi aici din vremuri străvechi" (II,pp.329-33P).

Aceste poziţii muntoase ocupate de Aromâni în Pind au favorizat lupta lor pentru libertate. "Câteodată învinşi,de cele mai multe ori învingători, ei strălucesc prin trăsături de curaj şi uneori de ferocitate... Intreg Orientul tremură numai la auzul numelui lor. Ei aţâţă la revoluţii, pentru ca apoi să participe la ele. Se amestecă în frământările sângeroase ale statului (bizantin,n.n.), pentru a-l dezmembra şi a-l împărţi" (II,p.330).

Referindu-se la regiunile locuite de Aromâni, Pouqueville, sprijinindu-se atât pe constatări proprii, cât şi pe cronicarii bizantini, spune următoarele: "Chalcocondile scrie că pe Vlahi îi găsim stabiliţi din Dacia până în Pindul Tesaliei, în timp ce Niceta desemnează această regiune, care nu-i alta decât Dolopia, sub numele de Meteora, sau locuri înalte, care, cum zice el, sunt numite în prezent Vlahia Mare. Absolut nimic nu s'a schimbat sub acest raport faţă de perioada când acest istoric îşi scria cronica; deoarece acelaşi popor locuieşte încă în munţii de unde îşi trag izvoarele Peneeul, Aheloul, Inahul şi Aoul, puncte culminante ale Pindului,în jurul cărora sunt grupate comunele lor. O parte dintre aceşti Vlahi care se ocupă cu industria şi-au stabilit locuinţele la oraşe; alţii s'au izolat în cătune agăţate pe margini de prăpăstii,sau zăcând sub zăpezi o mare parte a anului; în sfârşit, aceia care au rămas păstori ca şi străbunii lor,adică cea mai mare parte, duc o viaţă nomadă, însoţiţi de familiile şi de turmele lor"(II,pp.333-334).

Intre constatările lui Pouqueville privind aria de răspândire a Aromânilor în Balcani şi recenta "teorie a pânzelor de populaţie" a savantului istoric P.P.Panaitescu, există o perfectă similitudine. Dat fiind importanţa deosebită a acestei teorii pentru clarificarea subiectului în discuţie, ne permitem să cităm un lung extras.

"Şi Constantin Porfirogenetul, împăratul geograf care

scria în secolul X, afirmă că Romanii din peninsulă se întindeau până la Dunăre, formând o masă de oameni care erau încă despărţiţi în grupuri izolate de pe urma colonizării Slavilor. In înaltul ev-mediu, în veacurile VII-X, a rămas deci o pânză neîntreruptă de populaţie romanică din nordul Dunării,din Dacia, până în Pind şi la Salonic, dar tot atunci,pe acelaşi teritoriu, pe ambele părţi ale Dunării, era pânza neîntreruptă a Slavilor, care se întindea până în Grecia, conlocuind cu Romanii. Numai la sfârşitul acestei perioade, când a avut loc şi trecerea Slavilor la viaţa aşezată, începe să se facă o restrângere şi o precizare a ariilor fiecăruia din cele două popoare: Romanii desnaţionalizează pe Slavi în Dacia Traiană, Slavii slavizează pe Romanii din Moesia, Dardania şi Dacia Aureliană. Se produce o concentrare a fiecăruia dintre cele două popoare pe un anumit ţinut, pe care îl locuieşte şi acum. Rezultatul este aspectul geografic de azi, ce pare surprinzător: Românii sunt despărţiţi prin Slavi de romanitatea apuseană, Slavii meridionali sunt despărţiţi de ceilalţi Slavi de către Români. Dacă admitem o lungă convieţuire romano-slavă şi despărţirea dialectelor româneşti în spaţiul locuit odinioară de romanitatea balcanică prin treptata desnaţionalizare a unor ramuri intermediare, terminată abia în veacul al XIII-lea, se explică unitatea dialectală a limbii române.Contactul între Daco-Români, Aromâni şi Românii apuseni s'a putut păstra timp îndelungat şi circulaţia interioară pe acest spaţiu a fost continuă"[13].

Referindu-se la Aromânii din Anovlahia, adică la "aceia care locuiesc în Călaru, Săracu, Aminciu (Meţova), precum şi în alte peste patruzeci de comune, care figurează nominal şi sunt omologate în arhivele imperiale din Constantinopol sub denumirea specială de Malacaşi", Pouqueville spune că "aceste populaţii stabilite aici de pe vremea lui Mihail Paleologu au fost independente mult timp, chiar înaintea cuceririi Epirului de către mahomedani"(II,p.336).

După cucerirea Peninsulei Balcanice de către Turci, Aromânii - din moment ce erau lăsaţi în pace cu viaţa lor independentă - nu aveau niciun motiv să se încaiere cu noii

stăpânitori, care de la început,cum au pus piciorul în Peninsulă, au dat dovada unei puteri militare bine organizate. Simţul lor realist a dominat impulsurile lor războinice. "Ei avură înţelepciunea - spune Pouqueville - ca supunându-se Marelui Senior, să-i stoarcă o capitulare care, multă vreme, a făcut situaţia lor mai bună decât aceea a celorlalte raiale. Ei s'au găsit astfel plasaţi sub protecţia mamei sultan (valide sultan), la tezaurul căreia plăteau anual un fel de peşcheş, care era mai degrabă un fel de omagiu şi un tribut de servitute. Scutiţi astfel de amestecul cu Turcii, ei nu au cunoscut nici perceptori,nici agenţi ai autorităţilor centrale. Guvernaţi în burgurile şi în comunele lor de către un sfat de înţelepţi compus din bătrâni, ei trăiau sub legi tot atât de simple ca şi moravurile lor patriarhale a căror expresie o constituiau. Liberi în cultul lor, liberi în familiile lor, ei au trecut prin furtunile revoluţiilor care de atâtea ori agitară Epirul, până la data fatală când frânele acestei provincii au fost preluate de satrapul Ali Paşa"(II, pp.336-337).

Aceste constatări ale lui Pouqueville sunt confirmate de un contemporan al său, istoricul grec Aravantinos: "Aromânii - spune el - conservară un fel de guvernământ democratic, trăind nevătămaţi şi nesupăraţi, pe când vecinii lor de aceeaşi religie erau expuşi la mii şi mii de necazuri din partea Turcilor"[14].

Acest guvernământ democratic nu era altul decât "sfatul bătrânilor" adică "auşiaticulu" (în aromâneşte "auşu" = bătrân, din latinescul "avus"), care reprezenta un embrion de senat cu puteri deliberative, dublat de "celnicat" ca factor de comandă (elementul executiv al "fălcării" sau al tribului).

In luna August 1814, Pouqueville întreprinde o călătorie în acea parte a Pindului care are drept centru orăşelul Călaru sau Călăriţi, "cu casele suspendate aproape de zenit, la mai mult de 900 de metri... La intrarea în oraş, cu străzile în terase, iarăşi un simbol al mântuirii, o cruce de fier".

"Cea mai emoţionantă ospitalitate mă întâmpină. Fratele meu a stat în aceeaşi casă de două ori şi găseam că atât gazdele mele, cât şi cei mai bogaţi negustori din localitate se grăbeau să-mi manifeste nu o atenţie superficială, ci o prietenie cât se poate de adâncă şi sinceră"(II,p.349).

"Orăşelul Călaru, aşa cum exista în 1815, număra cinci sute optzeci de familii de Aromâni, stabiliţi într'o poziţie propice a servi mai degrabă de vizuină pentru vulturi decât pentru o aşezare de oameni.... Se spune că alegerea unei asemenea aşezări ar fi fost inspirată Aromânilor de dorinţa lor de a-şi prezerva libertatea şi din necesitatea imperioasă de a veghea la securitatea lor personală împotriva atacurilor duşmanilor de tot felul,precum şi împotriva ultimilor împăraţi din Orient, care tratau pe supuşii lor ca pe nişte popoare subjugate. Din această cauză Megalovlahiţii s'au instalat cât mai departe de privirile cuceritorilor şi nu-şi doreau altceva decât să fie uitaţi de străini, atunci când prin secolul al XIII-lea colibele de păstori, construite la extremitatea Pădurii-Mare şi-au dat numele de Călaru. Datorită atmosferii liniştite care domnea aci, alte grupuri de Aromâni s'au alăturat acestei prime colonii şi, cum terenul nu era prielnic pentru agricultură, locuitorii s'au dedat creşterii vitelor. Populaţia care se înmulţea datorită prosperităţii economice, a început să desfăşoare o intensă activitate comercială, vânzând la început untul şi brânzeturile în oraşele vecine, precum şi alte câteva produse negustorilor din porturile golfului Arta, care pe vremea aceea aveau agenţi răspândiţi până în Pind. Prin intermediul acestora, Franţa cumpăra părul de capră şi lâna turmelor de oi ale Aromânilor; începând din secolul lui Ludovic al XIV-lea, Franţa a înfiinţat un antrepozit pentru aceste produse la Aminciu (Meţova)".

"Interesul pe care-l generează speculaţiile nu a întârziat să determine pe întreprinzătorii Aromâni să se apuce ei înşişi de prelucrarea lânei. Mâna de lucru fiind ieftină, ei au început să ţeasă stofele care serveau la confecţionarea capelor Albanezilor şi a capotelor folosite de marinarii din Adriatica... Astfel, aceşti Megalovlahi, muncitori şi

economi, din Epir, Aspropotam şi Pind şi, mai cu seamă cei din centrele Meţova, Călaru, Săracu şi Zagor, s'au răspândit în diferite pieţe maritime ale Mediteranei şi după încercări nerocoase, navigând cu sonda şi busola în mână, au întemeiat case de comerţ la Neapole, Livorno, Genova, Cadix, în Sicilia, Sardinia şi Malta; de asemenea, ei au înfiinţat numeroase întreprinderi comerciale şi în regiunea Adriaticei: Triest, Veneţia, Ancona, Ragusa".

"După cele spuse mai sus referitor la comerţul Aromânilor, nu ar fi surprinzător dacă am mai adăuga că oamenii de afaceri din Călaru se ţineau la curent cu mersul cursurilor mărfurilor şi monetelor pe principalele pieţe europene, negustorii având tot interesul să cunoască fluctuaţile comerţului la care participau"(II,pp.350-352).

Constatări similare în legătură cu expansiunea economică a Aromânilor din diaspora fac mai târziu şi alţi cercetători. Aromânii care se aruncă în speculaţii comerciale - scrie G.Weigand - ajung cu timpul mari comercianţi şi la bogăţii imense. La Constantinopol, în Rusia de sud, în Egipt activează mulţi mari negustori aromâni, care însă trec drept Greci. Familiile lor locuiesc în minunatele comune aromâneşti de la munte, în Macedonia şi în Pind, unde ei înşişi, în sezonul călduros al anului, merg să petreacă câteva săptămâni"[15].

"Marii eleni din străinătate, bancheri din Viena, comercianţi din Odesa, misiţi din Alexandria sau Marsilia sunt în majoritate - spune V.Bérard - Aromâni de rasă şi deseori de limbă... Ei sunt îndemânatici, supli şi în afaceri fac cât mai mulţi Greci şi câţiva Evrei, fiind în acelaşi timp sobri şi iubitori de glorie"[16].

"Clasa din popor, care nu are capitaluri - spune mai departe Pouqueville - şi-a însuşit o branşă de industrie foarte lucrativă în Albania, care este aceea a fabricării de ornamente şi ustensile de aur şi argint. Aromânii care nu se ocupă cu industria textilă sunt argintari şi, deşi lipsiţi de modele satisfăcătoare, ei prelucrează totuşi destul de bine aurul şi argintul..."

"Cei care au călătorit vorbesc mai multe limbi şi posedă biblioteci destul de bine asortate cu cărţi franceze şi italiene. Au ediţii bune ale clasicilor greci şi un străin poate găsi la dânşii ajutoare literare, pe care ar fi greu să le transporte cu sine în călătorii"(II,p.353).

Intr'o epocă în care - aşa cum subliniază Weigand - în statele organizate există o problemă gravă a analfabetismului, la acest popor nu a existat în ultimul timp analfabet, atât la femei cât şi la bărbaţi[17].

Aromânii au fost - după fericita expresia a istoricului N.Iorga - mari creatori de cultură în Balcani. Sub acest raport, au avut şi un dicton înţelept: "Omul neînvăţat, oricât de bogat ar fi, slugă la cel învăţat va fi".

Pouqueville remarcă contrastul care există sub raportul ordinei şi curăţeniei între aşezările aromâneşti de la munte şi aşezările celorlalte popoare conlocuitoare, inclusiv acelea ale Grecilor. "Dar mai surprinzător este să vezi spiritul de ordine care domneşte în familiile şi oraşele aromâne. Un înţelept spirit de prevedere s'a perpetuat pentru a dirija tot ceeace omul încovoiat sub despotism poate să întreprindă pentru a-şi îmbunătăţi soarta şi bunăstarea"(II,pp.353-354).

Comparaţii şi constatări tot atât de măgulitoare la adresa Aromânilor le găsim şi la alţi călători străini. "Aromânii - spune Cvijic - trăiesc în oraşe care sunt cele mai sănătoase din toate câte se găsesc în Peninsula Balcanică. Aceste oraşe sunt situate la o mare altitudine şi pe poziţii frumoase. Ele sunt aşezate de obicei pe povârnişul munţilor greu de urcat. Casele şi prăvăliile lor sunt construite din piatră şi cele mai multe sunt acoperite cu plăci de ardezie. Este vorba de clădiri frumoase, cu interiorul aranjat ca în Europa centrală"[18].

"Aici, la munte - scrie în aceeaşi ordine de idei geograful german L.Schultze - în ţinuturile de multe ori aride şi prăpăstioase, Aromânii au făcut să răsară aşezările pe înălţime, de o curăţenie exemplară, în care se vede ordinea şi adesea bunăstarea, aşa cum sunt oazele în deşert"[19].

"Primele zăpezi - spune Pouqueville - cad de obicei în Pind, în urma furtunilor de pe la finele lui Septembrie.

Spre mijlocul lui Octombrie, zăpada începe a albi piscurile munţilor Cacardiţa şi Giumerca. In sfârşit, în luna Decembrie, dacă gerul nu întăreşte zăpada, Călaru rămâne izolat de restul Epirului, iar locuitorii comunică cu vecinii lor numai în mod accidental, încredinţând corespondenţa unor călăuze experimentate".

"Deoarece asprimea acestui anotimp este previzibilă, Călărioţii îşi fac din vreme provizii, având în acelaşi timp grijă să umple şi câteva hambare cu alimente pentru săraci, astfel încât ei să poată înfrunta mai uşor rigorile acestui sezon, în timp ce industria lor înfloreşte sub gheţurile iernii. Mai relaxaţi, ei torc lâna şi ţes postavurile, izvoare a bogăţiei lor. Aurul şi argintul se modelează sub ciocanul argintarilor, iar timpul este întrebuinţat pe cât de folositor, pe atât de economic."

"Câte seri fermecătoare în sânul familiilor în cursul lungilor vegheri de iarnă! Pe când fusul se învârteşte în mâinile bărbaţilor şi ale femeilor, naratorul - în stare să amuze căminul - povesteşte basmele vrăjitoarelor din Tesalia şi ale vampirilor din Giumerca. Ascultătorii se strâng, se înghesue şi toţi ascultă cu lăcomie, nu respiră de teamă de a nu le scăpa ceva din aceste frumoase povestiri, al căror şir nu se întrerupe decât pentru a trage cu urechea la vuietul vânturilor care mugesc în munţi. Se tem de soarta unei persoane dragi care este absentă, deplâng destinul păstorilor care poposesc lângă cataractele râului Arta; orele se scurg, pioasa mamă de familie aţâţă candela care arde în faţa icoanelor sfinţilor ocrotitori ai casei! Câteodată se cântă în cor un imn Sfintei Fecioare, iar tămâia oferită în fiecare seară zeului anotimpurilor încheie,cu rugăciune, o zi de pace, sfinţită prin muncă"(II,pp.355-356).

Vom completa această idilică descriere a unei nopţi de iarnă într'un sat din Pind, cu următorul pasagiu din Pericle Papahagi: "Şi astfel se petrec toate zilele! Şi când maea, paplu sau nveasta nu mai spune, copiii strânşi în jurul vetrei, cu picioarele spre foc, încep ei a povesti ce au învăţat de la nenii, de la nveasta, de la ata, mami, maea sau

paplu. Unul povesteşte, iar ceilalţi, care şi ei cunosc basmul, ascultă cu mare băgare de seamă, sărind cu vorba ori de câte ori greşeşte ceva, ca să-l îndrepte. In modul acesta se cimentează basmul. Apoi povestesc până când somnul îi doboară şi sunt aşezaţi în aşternut unul lângă altul şi învelţi toţi cu o cergă mare, pentru ca a doua zi, după şcoală, să facă cor în jurul maiei , ca să mai scoată vreun basm neştiut de ei, din ciorap, din buzunar, din sân sau de unde ştie dânsa!"[20]

"Megalovlahii din Călaru, Meţova şi din Aspropotam depindeau - aşa cum am mai spus - de Valide Sultan (mamele sultanilor) la tezaurul cărora vărsau anual o sumă de o mie patru sute de piaştri, drept redevenţă. Acum, încovoiaţi sub vergeaua satrapului din Epir şi abandonaţi jignirilor sale, locuitorii Călarului sunt obligaţi să verse o contribuţie de peste cincizeci de mii de piaştri, în timp ce datoriile comunei se ridică în acest moment la peste trei sute de mii de franci, cu o dobândă de zece la sută. In ciuda acestei calamităţi, Călărioţii se consolează, deoarece ei au totuşi posibilitatea de a se administra ei înşişi, şi că în localitate nu există decât umbra unui şef turc, numit "subaşi", care nu întreprinde nimic împotriva felului lor de viaţă. Ei sunt stăpâni pe corpurile lor (sublinierea aparţine lui Pouqueville); economia, principiu de bogăţie,şi activitatea constitue sprijinul lor în speranţa unui viitor mai bun. Destul de patrioţi pentru a nu consuma decât puţine lucruri din străinătate, sofalele, covoarele care compun principalul lor mobilier, sunt fabricate în atelierele lor. Unele deprinderi vechi, înrădăcinate din timpuri imemoriale, cer ca femeile să poarte cape ieşite din întreprinderile lor; şi drept podoabă de lux nu le este permis să aibă decât o broboadă sau două de mătase, cu care se pot găti în zilele de sărbătoare. Horbotele, galoanele şi broderiile în aur, şalurile şi blănurile, atât de mult folosite în Orient, le sunt cu totul interzise.Soţii mai slabi, dacă s'ar găsi printre ei, care s'ar încumeta să nu respecte aceste rânduieli şi ar îngădui soţiilor lor alte podoabe de lux, ar fi desaprobaţi şi ocărâţi de toată lumea.

Şi dacă se întâmplă ca femeile pe care le iau în căsătorie să fie dintr'o altă regiune, îndată ce vin în Anovlahia, ele trebue să îmbrace sarica. Dacă un bărbat adoptă elemente din portul somptuos şi costisitor al Albanezilor, părăsind deprinderile simple ale neamului său, este socotit un om echivoc şi pierde încrederea compatrioţilor săi. Iată regulile elementare de comportament ale acestei populaţii"(II,pp.356-357).

"Caracteristicele fizice ale Megalovlahilor sunt şi mai puternic marcate de natură, decât moravurile lor, consecinţă a instituţiilor lor naţionale. O statură scundă, îndesaţi şi viguroşi, constitue caracteristica de bază a celor două sexe. Neobosiţi, indiferenţi la schimbările anotimpurilor, ei înfruntă în egală măsură căldura şi frigul, fiind rezistenţi şi născuţi pentru muncă"(II,pp.357-358).

Şi după ce ne spune că sultanii n'au putut recruta niciodată cadâne sau odalisce printre Aromâncele din Pind, dure ca şi bărbaţii lor şi supuse la munca cea mai grea, înzestrate cu o putere atletică, cu umerii largi, cu pieptul bine desvoltat, cu membrele robuste, Pouqueville mai adaugă: "... dacă mâinile femeilor aromâne, asprite de degerături şi formele lor atletice nu au făcut din ele hurii pentru serai, instituţiile lor au făcut din ele totdeauna femei creştine pioase şi soţii minunate, prin puritatea moravurilor lor"(II,p.358).

Profităm de ocazie ca înainte de a părăsi Călaru împreună cu Pouqueville, să semnalăm o lucrare recentă, în care e descrisă situaţia actuală a acestei comune. Este vorba de studiul lui Anna Triantaphyllou intitulat "Quelques observations sur la vie et l'économie du village Kallarytes"[21].

După ce ne-a făcut cunoscută viaţa şi obiceiurile Aromânilor sedentari din Călaru, Pouqueville se ocupă de "Anovlahii nomazi", a căror ocupaţie principală este creşterea vitelor, deplasându-se în funcţie de anotimpuri, între munţii Pindului şi câmpie. In Tesalia aceştia sunt cunoscuţi sub numele de cambişi (fiindcă trăiesc la câmp), caraguni (fiind îmbrăcaţi în negru), ciobani, pistiki şi bineînţeles vlahi.

Ei trăiesc în triburi numite "fălcare" sau "fară", care este de fapt o instituţie de strânsă cooperare, un fel de

societate pe acţiuni, al cărei şef este celnicul. Acesta, om experimentat şi înţelept, cu prestigiu şi situaţie materială adeseori considerabilă, arenda păşunile şi cumpăra munţii şi hrana în codevălmăşie şi fiecare membru, adică "fumeallie" plătea proporţional cu numărul capetelor de vite posedate. Adeseori erau în concurenţă cu Albanezii mahomedani şi întotdeauna câştigau ei, deoarece plăteau mai bine şi se prezentau sub forma unui partid naţional unit prin interese comune (II, pp.383-384).

Cambişii sau Caragunii îşi fac apariţia la începutul lunii Mai pe platourile unde râul Peneu îşi trage izvoarele. Ei îşi instalează corturile în apropierea locurilor unde există semnalele care sunt instalate pentru a avertiza pe ai lor în cazuri de primejdie, prin focuri,sau în alte cazuri se instalează în sate construite numai pentru anotimpul de vară.Le trebue aproape trei luni pentru a urca încetul cu încetul la munte, dar de îndată ce toamna îşi face apariţia ei o pornesc spre câmpie. Astfel, spre 15 Noembrie îi întâlnim la poalele muntelui Meteora sau în împrejurimile oraşului Tricala.

In această perioadă, ei au vândut deja untul, brânzeturile şi lâna oilor. Au predat de asemenea "gelebiscului" tributul în natură, constând din oi, destinate nevoilor proprii ale sultanului. Ei se împart în grupuri şi se instalează în văi, unde vitele lor ar putea face faţă rigorilor iernii.Corturile lor, făcute din păr de capră, sunt instalate la marginea izvoarelor, în locuri împădurite, în special cu "purnari" (ceroaică), arbust care-şi conservă frunzele verzi în timpul iernii. Femeile, călite în muncă, văd de nevoile zilnice ale familiei. Coc pâinea în cuptoare construite sub pământ, spală rufele, torc lâna, adună ierburi uscate pentru vitele bolnave pe care le îngrijesc (II,p.385).

In pasajul următor, plin de un viu şi autentic realism, Pouqueville ne prezintă viaţa grea a păstorilor aromâni, precum şi numeroasele primejdii la care sunt expuşi în orice moment şi cărora trebue să le facă faţă: "In fiecare seară Aromânul şi fiii lui duc turmele către corturi şi ajutaţi de câinii lor, ei se scoală ca să vegheze împrejurul ţarcurilor

lor,durate cu garduri făcute numai din piatră. Neîndurarea cerului şi nopţile întunecoase sunt orele în care păstorii trebue să fie cu ochii în patru, căci, atunci când este întuneric, lupii şi hoţii dau mai des târcoale la turme. Tocmai ca nişte statui, păstorii, în picioare, stau de veghe toată noaptea, ascund cu grijă, sub mantalele lor groase puştile şi pistoalele cu care sunt înarmaţi, urlând din când în când,pentru a ţine câinii lor atenţi. Ei au şi semnale, pentru ca de la o stână la alta să-şi dea de ştire, în cazul unei primejdii deosebit de mare, cum ar fi venirea hoţilor albanezi sau al altui pericol neaşteptat. Atunci, tribul întreg ocupă meterezurile ştiute, pentru a se bate cu duşmanul şi a răspândi mai departe vestea pericolelor"(II,pp.385-386).

In aceeaşi ordine de idei, iată ce spune Tache Papahagi: "Exceptând evenimentele de forţă majoră, cum ar fi războaiele şi rebeliunile de durată lungă, pentru păstor cel mai periculos duşman este brigandajul: o ceată de furi înarmaţi - în trecut, cei mai mulţi erau Albanezi musulmani - putea rupe din turmă o întreagă aripă de oi; păstorul care se opunea risca să fie nu numai grav bătut, ci chiar ucis.

"Voi, armâni di pi nafară -
dzuă albă, bană laie -
Cari vâ aveţâ corghilli , cupii,
nu vâ aveţâ banâ şi zui
di şcreta di cumiţie!
Le-le-le! Ca vai di noi!
Furilli si dusirâ la oi:
Oile-al Mergiu li călcară,
picurarlli li vătămară"

(Voi, Aromâni de prin afara satelor -
ziuă albă, viaţă neagră,
dacă, sărmanii, vă aveţi turme,
nu aveţi viaţă şi trai
din cauza pustiei de haiduci.
O-lio-lio! ca vai de noi!
Furii se duseră la oi:

Oile lui Mergiu le prădară
pe ciobani îi omorîră).

Notă. "Aromânii di pi nafoară" înseamnă cei ce nu trăiesc în case, în sate, ci sub cerul liber: deci "păstori"[22]).

"Zăpezile şi inundaţiile, care sunt frecvente în Tesalia, constitue alte nenorociri de care se tem păstorii. Cum ei n'au nici provizii şi nici furaj pentru vite, când pământul rămâne acoperit cu apă, oile şi caprele lor mor de foame cu sutele. Trişti şi dezolaţi, ei încearcă atunci să pătrundă în interiorul pădurilor ca să caute păşuni. Femeile se răspândesc pe povârnişurile dealurilor, pentru a culege ierburi, pe care le aduc în ţarc, unde se aud behăind oile înfometate. Aceste accidente au loc mai ales în Ianuarie şi Februarie, deci tocmai în perioada când oile au fătat. Laptele a secat în ţâţele oilor şi Aromânii consternaţi ridică în zadar mâinile spre cer, pentru a implora îndurarea acestuia"(II, p.386).

Aceste relatări ale lui Pouqueville corespund unor realităţi vii, autentice,al căror ecou îl găsim şi în cântecele populare:

"O, măraţ, măraţ di noi,
plândzem ca niţlli ficiori,
că nă-armasimu făr' di oi;
Li chirumu di iarnă greauă
nelli, tu fitalliu, di neauă
Oile, tră plătire mandra -
Li vindumu tuti cu arada
Di birbeţi gilep plătim
di nu avemu cu ţe s'fudzimu
Dăm şi dăm şi tut vindem,
hăire pute nu-avem".

(O, sărmani, sărmani de noi,
plângem ca mici copii,
căci rămaserăm fără de oi:
le pierdurăm de iarnă grea;
mieii, în timpul fătării, de nea;
oile, pentru plata mandrei

le vândurăm toate pe rând.
Plătirăm goştină de berbeci
de nu avem cu ce să plecăm.
Dăm şi dăm şi mereu vindem,
noroc niciodată nu avem")[23]

Continuând enumerarea grupurilor de păstori nomazi, Pouqueville trece în continuare la cei din regiunea Aspropotam (Arâulu albu), despre care spune: "Nomazii aspropotamiţi coboară pe la mijlocul lui Octombrie din partea superioară a Arâului albu, astfel încât la finele lui Noembrie ajung în Acarnania. Familiarizaţi cu bandele de hoţi din această provincie, ei trăiesc în bună înţelegere, evitând în acelaşi timp de a se compromite faţă de satrapul din Ianina, care, la rândul său, închide ochii asupra unor abuzuri comise de aceştia. Astfel,el nu pretinde ca păstorii să denunţe pe hoţi, convins că i-ar expune la răzbunări teribile; iar Aromânii rămân, la rândul lor, spectatori neutri între Albanezi şi hoţi, cărora ei le procură alimente şi le îngrijesc răniţii"(II,p. 387).

Pouqueville ne-a lăsat pagini de o rară frumuseţe în legătură cu coborîrea la câmp a Aromânilor dasareţi, după ce aceştia şi-au petrecut vara pe povârnişurile răcoroase ale munţilor Pindului. Având ocazia să asiste la o asemenea plecare, se vede cât de mişcat a trebuit să fie, fiindcă, fără voie, îi scapă câteva accente cu adevărat poetice. Bărbaţi în putere, bătrâni, femei, cu copiii cei mici în spinare şi cu cei mai mărişori de mână, aruncă muntelui o duioasă privire plină de regretele despărţirii, se uită la coşurile caselor lor, din care mai iese încă puţin fum de pe urma focului stins în vatră cu grabă, se uită din nou la căsuţa în care au iubit şi au sperat, în care au auzit pentru prima oară gânguritul pruncilor lor, apoi îşi strâng odraslele cu căldură la inimă şi întorcându-şi ochii spre îndepărtatele câmpuri, de care e legat viitorul turmelor lor şi propria lor prosperitate, îşi zic în minte: "Ajută-ne, Doamne, să ne revedem căsuţele".

Această plecare este pregătită cu migală din timp, iar Pericle Papahagi, care a trăit-o la finele secolului trecut

în comuna sa natală Avdela, ne-o descrie astfel: "După 15 August, adică după trecerea Stămăriei (Sf.Maria), sărbătoarea cea mai mare şi cea mai mult sărbătorită la Aromânii care locuiesc în Pind, încep pregătirile pentru scoborîrea prin locurile mai văratice, prin frumoasele şi legendarele şesuri ale lei Tesaliei".

"Toată munca femeilor, în tot timpul ce le mai rămâne până la scoborîre, se reduce în a isprăvi lucrurile neapărat trebuincioase căsniciei şi plecării lor. Astfel, cuvertele şi traistele pentru cai, sacii şi hărăile, tendile, stricătorile, tâmbările şi altele se lucrează cu repeziciune uimitoare. Lucrurile de vânzare ca: tălăgane, cape sau tâmbări, velinţe, cergi, covoare, scutic (=fel de aba), săgune, cioareci, ciorapi, obiecte foarte mult preţuite, s'au mântuit de mult şi parte s'au vândut prin bâlciurile ce se ţin în Turcia, iar parte se păstrează pentru a se desface în timp de iarnă. Cu alte cuvinte, munca serioasă este isprăvită şi numai mici puneri la punct au mai rămas, care şi ele se sfârşesc cu iuţeală de nedescris, când momentul plecării soseşte"[24].

Iată acum şi textul lui Pouqueville: "Migraţiunea anuală a Aromânilor Dasareţi, pe care Cantacuzène îi numeşte Masareţi, are ceva impunător şi solemn, ce nu se vede la celelalte popoare. La o epocă determinată, şi anume la Sf.Dumitru, triburile reunite celebrează o sărbătoare generală, în comunele Avdela, Perivole şi Samarina, aşezate pe ramura macedoneană a Pindului. După ceremonie, bătrânii ţin sfat şi aleg câteva familii viguroase, care urmează să păzească în timpul iernii, locuinţele părăsite de ceilalţi. Rânduiala plecării fiind aranjată, preoţii o anunţă prin rugăciuni, răspândind binecuvântările Dumnezeului lui Israel asupra poporului. După toate acestea, urmează despărţirea, care este mişcătoare şi duioasă, apoi întreaga populaţie se ridică şi, împărţită în grupuri, porneşte. Opririle pentru păşunatul turmelor,ca şi opririle pentru mas noaptea, sunt alese şi hotărîte mai înainte. Prin strigăte prelungite, îşi iau rămas bun de la cătunele şi locuinţele pe care le părăsesc, îşi întorc capul spre a mai zări încă odată acoperământul ce-i va adăposti la

primăvară iarăşi şi jelesc pe cei care rămân în urmă ca păzitori. Tot aşa şi berzele, păsări călătoare, îşi lasă cuiburile şi, însoţite de noile odrasle, se avântă peste mări , sperând a reveni, la redeşteptarea primăverii spre a se instala din nou în locurile părăsite cu durere din cauza celor rămaşi în urmă. Pe coastele munţilor se văd turmele înaintând în coloane şerpuitoare; se aude sunetul tălăngilor atârnate de gâtul ţapilor şi al berbecilor, precum şi strigătul animalelor de tot felul; voci amestecate anunţă, însoţesc şi urmează lungul şir al emigranţilor din Pind, care îşi revarsă populaţia sa văratică peste câmpiile Macedoniei. Bătrâni, flăcăi, bărbaţi, fete îmbrăcate cum erau în vechime fecioarele din Sparta, mamele împovărate de leagănul noului născut, pe care-i poartă în desagi pe umerii lor, toţi şi toate păşesc înconjuraţi de animale domestice: cai robuşti, catâri încărcaţi cu bagaje, deasupra cărora cântă cocoşul, ceasornicul călivelor, anunţând veghiile nopţii. Toţi, plini de sănătate, răspândind în jurul lor numai optimism şi speranţă, îşi vor căuta abundenţa şi un climat mai blând, unde să trăiască sub corturi ori în satele lor, unde îşi au locaşul de iarnă. Dacă atitudinea lor nu ar fi atât de paşnică şi pastorală, cineva văzând aceste colonii pribege, s'ar crede în epoca în care nordul revărsa populaţiile sale devastatoare asupra mult încercatelor ţări ale occidentului"(II,pp.389-391).

In această plecare, descrisă atât de minunat de Pouqueville lipseşte - dintre amănuntele picante - nchisirea năinte (pornirea înainte), care are loc aşa cum ne-o descrie într'un mod cât se poate de plastic Pericle Papahagi: "Inainte de a încărca şi porni familiile cu caii şi catârii lor, în momentul când se face chemarea cailor la ordzu-ordzu, când bărbaţii strică corturile şi pregătesc poverile, pornesc pe jos bătrânele cu stoluri de copii în stare de a putea umbla; aceasta se face în vederea de a nu încurca încărcarea şi de a uşura drumul. Atunci, zeci de bătrâne ţepene, arse de soare, pline de tărie, cunoscătoare de drumuri, izvoare, fântânele, pomi roditori în acel anotimp, povestitoare admirabile, cântătoare unele,sfătoase mai toate, după ce iau câte ceva de merinde

pentru copii, ca să aibă cu ce să le astâmpere foamea şi cu ce le îmboldi zelul de a merge într'una până la locul hotărît de mai înainte, îi mai îmbie să le mai însoţească, că le vor povesti basme, istorioare şi câte alte minunăţii".

"Fiecare vale şi vâlcea, fântână, izvoraş, prăpastie, râu, lac, pod la care se abat cetele de copii, îşi are basmul, povestea, legenda, snoava, istorioara sa, încât nu vom exagera câtuşi de puţin, spunând că fiecare petec din pământul călcat şi locuit şi astăzi de Aromâni, este investit cu un nume de care se leagă câte ceva, plin de amintiri gingaşe, duioase,dureroase uneori, dar întotdeauna scumpe Aromânului, şi pe care bătrânele cele bune de gură ştiu să le întipărească adânc şi neşters în mintea şi inima Aromânaşilor"[25].

E cazul să semnalăm cu această ocazie că lucrările lui Pouqueville au constituit un izvor important de documentare şi inspiraţie pentru Dimitrie Bolintineanu[26].

Astfel, capitolul "Păstorii nomazi" din cunoscuta sa lucrare "Călătorii la Românii din Macedonia şi Muntele Atos" este o prelucrare abreviată, foarte credincioasă, a textului lui Pouqueville analizat mai sus, text care de altfel i-a servit şi ca sursă de inspiraţie pentru binecunoscuta sa poezie "San Marina", deşi aceasta conţine şi unele elemente personale, inexistente la consulul francez.

Spre exemplu, după strofa I-a, care anunţă serbarea plecării păstorilor către Vardar, urmează câteva strofe care înfăţişează masa, hora tinerilor, cântările din fluier şi caval, jocurile copiilor. Toate acestea nu se găsesc la Pouqueville şi par a fi notaţii originale. In schimb, binecuvântarea preoţilor şi plecarea, ca şi apoi şirul animalelor de povară, reamintesc amănuntele date de Pouqueville :

Popii bine-cuvintează
Şi atunci toţi s'au mişcat
De plecare
Către mare
Turmele înaintează
Toţi cu totul le-au urmat,
Caii poartă în spinare

Corturi, paturi, aşternut...

Femeile poartă nu numai "pruncul cu glugă în spate",aşa cum nota Bolintineanu în "Călătorii" (după Pouqueville), ci şi oi bolnave, iar imaginea aceasta din urmă poate fi reţinută în favoarea observaţiei personale a poetului:

Mumele cu glugi pe spate,
Poartă prunci cu păr bălai
Sau mioare
Lâncezioare...

Apoi, tot după Pouqueville, este evocat salutul mişcător trimis din depărtări locurilor părăsite:

Şi pe cale mic şi mare
Stă, mai cată către sat
Cu plăcere
Şi durere
Ii trimite fiecare
Câte-un dulce sărutat.

Comparaţia vieţii lor "de străini neatârnaţi", întocmai

Ca cocorii
Şi ca norii
Când pe câmpuri de verdeaţă
Când pe munţii cei înalţi...

pare a fi de asemenea o imagine din Pouqueville, care, aşa cum am văzut mai înainte, scrie despre aceşti păstori:"tot aşa şi berzele, păsări călătoare, îşi lasă cuiburile, şi însoţite de noile odrasle se avântă peste mări, sperând a reveni la redeşteptarea primăverii..."

Şi în San-Marina "Oamenii au arme dalbe", iar femeile sunt înfăţişate - ca şi în pasajul tradus în "Călătorii",după Pouqueville

Cu guriţe
De liliţe
Coame de aur, feţe albe...

In sfârşit, ultima strofă asupra durerii încercate de păstori la moartea oilor lor, reia amănunte pe care Pouqueville le dă cu privire la migraţiunea păstorilor din Tesalia şi pe care Bolintineanu le foloseşte la locul cuvenit şi în "Călătorii":

Dar durerea, vai! nu lasă
Nicăiri pe muritor,
Ce dor mare
Ce'ntristare
Inima lor le apasă
Când oiţele le mor!

In concluzie, putem spune că elementele de viaţă pastorală din "Călătorii", împrumutate de Bolintineanu din lucrarea lui Pouqueville, capătă în San-Marina un contur idilic, schiţat cu îndemânare şi cu o netăgăduită vervă lirică, însuşiri care au determinat vitalitatea acestei poezii.

Pouqueville, ca de altfel şi Germanul G.Weigand, a remarcat în fizionomia Aromânului trăsăturile şi proporţiile legionarului roman: "Aromânii nomazi, care poartă pe frunţile lor arse de soare pecetea anotimpurilor, sunt în general oameni viguroşi şi robuşti. Capetele lor evocă proporţiile romane, iar timpul care slăbeşte tipul naţional, nu a putut a-i confunda nici cu Grecii şi nici cu Albanezii. Li se reproşează parcimonia şi încăpăţânarea, totuşi în moravurile lor rustice se regăseşte o francheţă sălbatică ce nu se află în caracterul Levantinilor. Femeile lor au fost dotate de natură cu culorile din care Rubens a făcut "modelul şcolii moderne", iar drept frumuseţe au o lungă coamă bălaie, o gură garifată şi frăgezimea sănătăţii"(II,p.393).

Problema numărului Aromânilor a constituit din totdeauna un subiect de discordie între cercetători şi, deşi nu se va putea şti niciodată numărul lor exact din trecut, totuşi există numeroase atestări din care rezultă că altădată Aromânii erau mult mai numeroşi decât în 1912, când războiul turco-balcanic urgentează descreşterea lor. Iată ce spune în legătură cu acest subiect consulul francez: "Inclin a crede că neamurile valahe din Grecia erau mai numeroase în timpul împăratului Paleologu,decât sunt astăzi, dacă e adevărat - după cum zice Cantacuzène - că ele i-au trimis o deputaţiune de 12.000

din cetăţenii lor. Pentru a găsi astăzi un atare corp de elită- întrucât este probabil că s'au trimis oameni aleşi, aşa cum se practică în atare ocazii, ar trebui o populaţie mai numeroasă decât cea a triburilor din zilele noastre" (II,p.393).

Despre importantul centru aromânesc Aminciu (Meţova), consulul francez spune că este aşezat pe o pantă, casele fiind construite în etaje, un râu despărţindu-l în două cartiere:Surinu şi Chiare, numiri care arată că primul cartier este expus la soare, iar celălalt este lipsit de lumina soarelui în unele anotimpuri. Numeroasele caravane care trec prin acest însemnat nod de comunicaţii poposesc la hanurile din partea de sus a Surinului, unde de altfel oamenii cu dare de mână preferă să-şi construiască casele.

Părăsind Aminciul şi urcându-se pe înălţimile ameţitoare ale Pindului, el este mişcat de indescriptibila frumuseţe a naturii înconjurătoare (II,pp.404-407):"O zi mai senină nu ar fi putut îmbrăţişa natura; păşeam pe platoul Lingoului,unde Filip, fugind din faţa lui Q.Flaminius, se opri pentru a-şi odihni oştile şi a arunca o privire asupra regiunii prin care au trecut legiunile lui Cezar şi hoardele lui Alaric. Aceste amintiri se prezentau simţirii mele în mijlocul unei privelişti încântătoare, ce-mi uimea privirile. Istorie, poezie, tablouri, trecutul şi prezentul se perindau prin faţa mea.Păşind în poienile Pindului, simţeam în mine o existenţă nouă, în timp ce respiram aerul parfumat al acestui platou. Munţii erau coloraţi de luminile cereşti născute din primele raze ale soarelui. Mă găseam pe tronul aerian de unde creatorul pare să fi făptuit formele munţilor şi să fi poruncit fluviilor să curgă spre mările Greciei".

Vorbind despre legăturile comerciale ale Aromânilor cu Francezii, Pouqueville subliniază că :"încurajaţi de aceste începuturi, negustorii francezi au conceput proiectul înfiinţării unui antrepozit la Aminciu, în Pind. Aşezaţi în mijlocul Aromânilor din această regiune, ei nu au întârziat să le inspire o asemenea încredere, încât nu mai tratau decât cu Francezii problemele legate de transportul stofelor lor în străinătate"(II,pp.417-418).

Printre localităţile din Macedonia occidentală vizitate de Pouqueville, figurează şi Clisura sau Vlahoclisura, care, împreună cu Aminciu, sunt considerate de Dimitrios Filipidis drept "patrides pepedevmenon andron" adică "patrii de oameni instruiţi"[27].

"Acest oraş - spune călătorul francez - locuit de cinci sute de familii de Vlahi dasareţi, cea mai mare parte refugiaţi din Moscopole, este supranumit de Greci Cosmopolis. Locuitorii spun că colonia care a întemeiat-o a poposit la început pe culmile muntelui Sarachinei, în secolul al XV-lea,perioadă în care Turcii devastau Macedonia şi obligau pe creştini să se retragă în munţii cei mai inaccesibili, spre a evita sclavia sau chiar moartea. Intre timp, populaţia s'a înmulţit cu Aromânii veniţi din alte părţi, îndemnaţi fiind de un instinct care îi împingea să caute regiunile reci, înconjurate de păduri cu păşuni şi cu ape glaciale, care fac deliciul Vlahilor"(III,pp.22-23).

Pouqueville vorbeşte apoi de bogaţii negustori şi cărăvănari care începeau să frecventeze drumul prin Bosnia până în Costainiţa. Ca şi locuitorii Aminciului, favorizaţi de soartă de a fi aşezaţi la răscrucea marilor drumuri comerciale, Clisurenii s'au răspândit de mult în toată Peninsula Balcanică şi în Europa, Clisura devenind în acelaşi timp un important centru de desfaceri a produselor aduse de la Viena, Budapesta, Constantinopol şi Salonic.

Mărturie vie a acestei perioade de prosperitate economică şi culturală a Vlahoclisurei stau încă numeroasele sale case care, adevărate mici palate, continuă şi în zilele noastre a stârni admiraţia tuturor.

Astfel, într'un articol apărut nu de mult în ziarul grecesc din Salonic "Makedonia" şi intitulat "Celule ale civilizaţiei noastre: comunele aromâneşti din Macedonia", N.Moutsopoulos, profesor la facultatea de arhitectură a Universităţii din Salonic, spune printre altele: "Un element foarte important pentru aceste comune (este vorba de centrele aromâneşti Vlahoclisura, Nevesea şi Vlaholivadi,n.n.), este morfologia arhitecturii lor. In aceste centre se află cele mai frumoase exemple de "case boiereşti" (în text "arhontica spitia").

In Clisura, cele mai frumoase dintre acestea se găsesc în jurul mahalalei Sfântului Dumitru. Dar nu vreau să uit a menţiona că unul dintre cele mai încântătoare tablouri pe care le-am văzut vreodată a fost celebra mânăstire a Maicii Domnului, în care se poate admira cel mai frumos iconostas din Macedonia occidentală".

"Această arhitectură a "caselor boiereşti" din Clisura, sau Vlahoclisura cum i se spunea altădată, aşezată ca toate comunele aromâneşti într'o poziţie specială, se caracterizează prin interioare de un gust rafinat, cu tavane din lemn, sculptate, cu camere mari şi bine luminate, toate acestea constituind elemente rare în spaţiul macedonean, de aceea mi-a făcut o plăcere deosebită să le văd. O veche fotografie de la începutul secolului, a celebrului fotograf francez Boissonat, pe care am văzut-o cândva, reprezintă ritualul oferirii dulceţii, unui străin, într'o casă din Vlahoclisura. Aş fi dorit, dacă mi s'ar oferi posibilitatea, să public într'o zi această excepţională fotografie"[28].

Cum, din fericire, eram în posesia fotografiei în cauză, i-am trimis domnului Moutsopoulos un exemplar, gest care a fost foarte apreciat.

Şi pentru ca cititorul să-şi facă o imagine şi mai fidelă asupra caselor din Vlahoclisura, vom reproduce o descriere a interiorului acestora, făcută de cineva care şi-a petrecut copilăria într'o asemenea locuinţă. Este vorba de unul dintre cei mai proeminenţi fii ai acestei comune, scriitorul, poetul, diplomatul şi profesorul Marcu Beza, care în nuvela cu caracter autobiografic "O viaţă" scrie:

"Casele, unele din ele adevărate palaturi, cu scări de marmură, în două sau trei rânduri şi cu firide de meterezuri, cu pereţii zugrăviţi în ulei gras, care, încă până azi, dăinuieşte pe zidurile roase de vremuri; păşeai în ele prin tinde pardosite cu lespezi, prin cerdacuri aşternute cu velinţe şi, de aici, în încăperi cu duşumele şi mindiruri lungi, unde stau întinse "tende" şi "chilimuri" cu şiruri de păsări în diferite culori, şi perini îmbrăcate în scumpe mătăsuri, cu persiane şi perdele grele la ferestre; în odaia bună atârnau

Celebra fotografie a lui Boissonat reprezentând un interior din Vlahoclisura

arme şi oglinzi de Veneţia; pe mese, tăvi cu tacâmuri de cristal, deasupra vetrei, sfeşnice de argint, vase de faianţă în care spumega vinul şi pe perete un ornic de nuc cu greutăţi, atârnând în jos; mai încolo, o lacră de nuc bogat înflorită; la o parte, un dulap în lemn sculptat şi, deasupra lui, o frescă de mâna unui zugrav localnic, ce înfăţişa paradisul".

După Clisura, etapa următoare a călătoriei lui Pouqueville este Moscopolea, cel mai de seamă dintre oraşele întemeiate vreodată de Aromâni.

" O colonie de Valahi dasareţi - scrie Pouqueville - se instalase în mijlocul Albanezilor toschi, aşa cum un roi de albine harnice se stabileşte câteodată în scorbura stâncilor, în jurul cărora mugesc torenţii. Păstori vigilenţi, muncitori şi economi, aceşti Valahi care se pretindeau descendenţi din Romanii stabiliţi în Candavia de către Quintus Maximus, ridicaseră pe ruinele vechiului oraş Moscu, în secolul al XI-lea, oraşul Moscopole, care - dintr'un simplu adăpost de păstori - devenise metropola comercială a Epirului. Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea acest oraş avea aproape patruzeci de mii de suflete, şi în 1788 populaţia lui crescuse cu o treime,ceea ce promitea un viitor plin de speranţe creştinilor din această parte aproape ignorată a Greciei. Şcolile din Moscopole înfloreau; civilizaţia se anunţa sub auspiciile religiei şi ai slujitorilor acesteia; dar spiritul despotismului, duşman al oricărei prosperităţi, poate oare să suporte ca un oraş liber să se ridice în sânul imperiului său?"

"Hoardele mahomedane din Dangli şi Colonia au fost primele a da semnalul nenorocirilor, începând a prăda caravanele şi a asasina pe cărăvănarii care frecventau târgul Moscopolei. Pe de altă parte, beii turci din Muzachia, sub pretext de a ajuta pe supuşii necăjiţi ai Marelui Senior, aşezară garnizoane în oraş; şi după zece ani de devastări, jafuri şi încăierări, Moscopolea a fost ştearsă de pe faţa pământului! Tot ce a rămas din acest oraş sunt două sute de colibe locuite de nişte păstori săraci, colibe pe care mizeria nu va întârzia poate să le înmormânteze sub vastele ruine, care atestă încă vechea sa splendoare"(III,pp.45-46).

In aceşti ani de groază şi desnădejde, de cumplită ameninţare şi de bejenie, care au precedat distrugerea oraşului, îşi are originea o legendă de o plasticitate extraordinară şi de un dramatism zguduitor, legendă a cărei paternitate o reclamă Moscopolea, precum şi un alt oraş aromânesc vecin, distrus la aceeaşi dată, Şipisca.

"Intr'o zi, un mare bogătaş a dispărut din oraş şi, la poarta casei sale, a lăsat o găină jumulită numai la guşă;alta jumulită numai pe jumătate, în coridor; iar a treia, jumulită pe de-a'ntregul, în casă. Lumea, nu cu greutate, a deslegat sensul acestui oracol: cine va pleca devreme va scăpa binişor; cine va pleca mai târziu va pierde destul, iar cine va rămâne până la urmă, va fi pierdut pe de-a'ntregul"[29].

Geniul popular a cântat în următoarele versuri această cutremurătoare tragedie:

"Ună ñilli di arbineşi
şi-alţ ahânt armatuladz
s-duc şi calcă Linătopea
Linătopea şi Niculiţa
ş-giumitate di Muscopule
Muscopulea nu si calcă
că sun gioñlli tutâ alepţâ
Şi nsuraţâ
Şi ninsuraţă
Şi sun feate nimărtate
şi ghin a gioñilor indate
Vin ncoa fitica meauă
cu fuşeclii tu pudeauă
că noaptea aistă easti arauă".

("O mie de Albanezi
şi alţi atâţia armatoli
se duc să prade Linătopea,
Linătopea şi Niculiţa
şi jumătate din Moscopole
Moscopolea nu se biruie uşor
căci toţi sunt tineri voinici
Insuraţi
şi neînsuraţi
şi sunt fete nemăritate
care vin în ajutorul voinicilor.
Vino, încoace, fetiţa mea
cu cartuşele în şorţ
că această noapte este îngrozitoare.")

In zadar, "în acea noapte atât de îngrozitoare", s'au bătut tinerii însuraţi şi neînsuraţi, sprijiniţi în lupta lor de rezistenţă de fetele nemăritate, care-i ajutau, purtând în şorţurile lor muniţiile, fiindcă garnizoana instalată deja între zidurile cetăţii - întocmai ca Ulise care a pătruns în Troia ascuns în calul sacru - aştepta doar semnalul ca să dea ajutor şi o mână frăţească bajbucilor albanezi, veniţi din afară, ca să desăvârşească catastrofa oraşului.

Atunci a avut loc marele exod, care a răspândit pe Moscopoleni în toate centrele comerciale din Balcani şi Europa Centrală, ajungând până la Pesta şi Viena.

Acest exod masiv al Moscopolenilor nu a scăpat din vedere profesorilor americani J.Lamp şi M.Jackson de la Universitatea din Indiana, care,într'un studiu consacrat istoriei economice a Balcanilor între 1550 şi 1950, scriu, printre altele - următoarele[30]:

"Prima migraţiune balcanică de mari proporţii, care a contribuit la crearea reţelei comerciale la graniţele nordice ale imperiului otoman,a pornit - fapt care de altfel nu ne surprinde - dintr'un vestit centru urban. Pe vremea aceea, nici populaţia sârbă şi nici cea bulgară nu se bucurau de exclusivitatea controlului asupra unui mare centru comercial. In schimb, Vlahii ţinţari au reuşit acest lucru la Moscopole, oraş aşezat pe graniţa actuală greco-albaneză. Strămoşii lor sunt, ca şi cei ai Românilor nord-dunăreni, populaţii pre-slavice din Balcani. Vlahii îşi trag numele din aceeaşi rădăcină a cuvântului Welsh, care înseamnă de asemenea "străin", când au fost împinşi în regiunile muntoase, de Slavii de sud şi de împăraţii acestora, în evul mediu. In urma fărâmiţării acestuia de către forţa otomană, unii Vlahi au continuat încă să se ocupe de creşterea vitelor pe înălţimile munţilor, de

unde coborau la câmpie numai în timpul iernii. Alţii, în schimb, profitând de experienţa lor în comercializarea produselor obţinute de la turmele lor, s'au instalat definitiv în diverse oraşe. De departe, cel mai mare dintre acestea era Moscopole. Populaţia sa a crescut până la peste patruzeci de mii de suflete la mijlocul secolului al optsprezecelea, Negustorii moscopoleni îşi trimeteau agenţii până la Veneţia şi Viena. Apoi i-a lovit dezastrul. Zvonuri circulau în rândurile mercenarilor albanezi, după care oraşul şi populaţia sa ţinţară, de religie ortodoxă, ar fi susţinut expediţia fără succes a generalului Orlov în sudul Adriaticei. Ei au jefuit pentru prima oară oraşul în 1769 şi au mai revenit în 1788. Puţin mai târziu, faimosul Ali Paşa din Ianina, de origină albaneză, a desăvârşit opera începută de compatrioţii săi, reducând oraşul la un cătun de păstori.

Negustorii din Moscopole şi-au mutat operaţiile comerciale, la început, în unele oraşe macedonene ca Veles şi Bitolia. Mulţi s'au îndepărtat mai în spre nord. Poate vreo 5000 s'au instalat la Belgrad şi în alte oraşe sârbeşti. Numeroşi au fost aceia care au traversat hotarul habsburgic, stabilindu-se la Zenun - situat pe fluviul Sava, de partea cealaltă a Belgradului. Aici, ei au întâlnit compatrioţi de ai lor care, alături de Greci, deţineau monopolul comerţului de cereale şi tutun. Noii sosiţi au reuşit să-şi consolideze uşor poziţiile lor economice, profitând mai ales de privilegiile pe care autorităţile habsburgice le-au acordat Aromânilor în 1658. In scurt timp, ei au reuşit să domine comerţul şi în special piaţa financiară, adică schimburile şi împrumuturile.

Profitând de legăturile pe care le întreţineau cu conaţionalii lor stabiliţi în inima Turciei europene, Ţinţarii au reuşit să imprime un elan deosebit comerţului din aceste regiuni şi să schimbe - la începutul epocii moderne - centrul de greutate al comerţului exterior balcanic, din oraşele Mediteranei în direcţia Europei centrale"(pp.44-45).

Contemporan cu Pouqueville, arheologul, numismatul şi istoricul francez Esprit M.COUSINÉRY îndeplinea aceeaşi funcţie de consul într'un alt important oraş din Turcia europeană,

Salonic. Profitând de această ocazie, el a întreprins numeroase cercetări pe teren - de natură arheologică, geografică, etnografică, istorică şi economică, ale căror rezultate au fost publicate în 1831, într'o lucrare în două tomuri[31].

"Dar Macedonia - spune autorul - ascunde şi alte ruine nu mai puţin demne de interes decât templele şi oraşele de care am vorbit. Este vorba de resturile vechilor popoare - Valahii, foşti coloni romani, ieşiţi din Macedonia, şi care, forţaţi să-şi caute refugiu în munţii cei mai apropiaţi, revin în mare număr în Macedonia, când situaţia politică mai calmă şi perspectivele comerciale i-au atras aici"(p.14).

"Valahii se găsesc în foarte mare număr în Macedonia; ei sunt supuşi, ca şi Grecii şi Bulgarii, ierarhiei patriarhale din Constantinopol. Această populaţie este pur romană; ea provine de pe urma distrugerii oraşelor cărora anterior diverşi împăraţi le dăduseră numele de colonii, instalând acolo legiuni, care se bucurau şi beneficiau de legile civile romane. Aceste oraşe luau titlul de colonii şi, în cazuri mai rare, acela de municipii; ele aveau dreptul să bată monede de bronz, cu gravura prinţului domnitor, uneori ele imprimau şi pe acelea ale magistraţilor lor. Aceste colonii sunt cunoscute din istorie, precum şi graţie monedelor lor... Se pare că, în perioada frământărilor politice din secolul al XI-lea, locuitorii, siliţi să părăsească solul pe care l-au posedat vreme îndelungată şi foarte geloşi de independenţa lor, şi-au găsit refugiu în munţii care separă Epirul de Macedonia şi de Tesalia. Până la acea epocă ei nu au avut nici un motiv să se exileze din patria lor"(I.p.16).

"Amintirea vechilor libertăţi a determinat emigrarea lor, care a avut un caracter general printre urmaşii acestor soldaţi romani; munţii Epirului şi ai Iliriei macedonene au devenit refugiul lor. Ei s'au oprit mai cu seamă în Pind, deoarece le era mai aproape; de altfel, în această regiune îi găsim în cel mai mare număr; limba lor vă împiedică să nu-i recunoaşteţi; ei vorbesc totdeauna latina şi dacă sunt întrebaţi de ce naţionalitate sunteţi voi? ei răspund cu mândrie român!

"Printre oraşele pe care le-au locuit în Iliria se gă-

seşte Voscopole, ale cărei excelente ape şi păşuni i-au atras. Noua lor poziţie i-a făcut păstori. In vremurile noastre, Voscopolea se îmbogăţise graţie comerţului cu Germania. Locuitorii aveau construite case foarte frumoase; dar un paşă din Albania, atacând şi jefuind acest oraş, a făcut ca comercianţii moscopoleni să se împrăştie; ei sunt în zilele noastre răspândiţi în Banat, în Ungaria, în diferite oraşe ale Macedoniei şi mai ales la Seres, unde Ismail Bei le-a rezervat o primire bună. Nu există astăzi în Voscopole decât ruine şi nişte colibe unde locuiesc câteva familii foarte sărace, făcând parte din aceeaşi naţie"(I,p.17).

Vom completa relatările lui Cousinéry asupra Moscopolei cu un paragraf extras dintr'un studiu asupra "negustorilor ortodoxi din Balcani", apărut în prestigioasa revistă americană The Journal of Economic History[32].

"Oraşele comerciale aromâne au atins culmea prosperităţii lor în jurul şi în scurt timp după 1750. Dintre cele mai înfloritoare comunităţi din Epir, Macedonia şi Tesalia, angajate în comerţul de transport, a fost oraşul valah Moscopole, care în 1750 avea o populaţie de 40.000 de suflete. Ascunsă într'o vizuină de munte şi, prin urmare, la adăpost de invidia bandiţilor şi a oficialităţilor otomane, cetăţenii Moscopolei s'au îmbogăţit din vânzarea produselor turmelor lor - lână, brânzeturi şi piei de animale - la cumpărătorii evrei şi negustorilor italieni. După tratatul de la Passarovitz (1718), ei şi-au extins afacerile şi în Ungaria. In perioada anilor de război 1769 şi 1788, grupuri de bandiţi albanezi au atacat şi distrus Moscopolea. Aceste bande erau conduse în 1788 de tatăl lui Ali Paşa; puţin mai târziu, Ali Paşa în persoană a desăvârşit distrugerea şi curând oraşul a fost redus la două sute de colibe de păstori"(p.252).

"In 1770, refugiaţi aromâni din Moscopole au întemeiat noul oraş macedonean Cruşova. După cea de a doua incursiune împotriva Moscopolenilor, marele latifundiar local Ismail Bei din Seres a primit cu multă căldură un mare număr de refugiaţi aromâni din Moscopole, care au reuşit să supravieţuiască prăpădului, găsind aici imediat de lucru ca chiragii, cărăuşi şi

agenţi în vânzarea bumbacului"(p.253).

Revenind la Cousinéry, acesta regretă faptul că Pouqueville, care în descrierea Tesaliei, Epirului şi a Iliriei a dat amănunte interesante asupra acestor Vlahi, dar, "din păcate nu a spus aproape nimic asupra originii lor. Noi ştim din studiul monedelor, precum şi din istorie, care erau oraşele locuite de aceşti coloni romani din Macedonia şi când, în zilele noastre, găsim urmele acestora în regiunile înconjurătoare, nu ne putem îndoi de locul de provenienţă al acestor populaţii"(I,p.17).

"Valahii din Macedonia au conservat nu numai caracterul lor naţional şi numele de Roman, dar - în egală măsură - mândria şi curajul străbunilor lor. Ei sunt aceia care se instalează totdeauna în fruntea caravanelor când, în drum spre bâlciurile din Rumeli, trebue să traverseze regiuni primejdioase. Ei poartă cu toţii la aceste drumuri acelaşi costum, aceleaşi arme şi o căciulă foarte înaltă, acoperită cu lână neagră, care le dă un aspect solemn şi grav"(I,p.18).

"Valahi se văd nu numai în Valahia, Moldova şi Macedonia, dar până şi în împrejurimile oraşului Argos, unde ei exercită, în general, meseria de negustori şi de păstori. Sunt în măsură să vorbesc despre aceştia din urmă în plină cunoştinţă de cauză".

"Intr'o zi, când mă aflam în târgul din Argos, cineva mi-a atras atenţia asupra unui mare număr de bărbaţi şi femei, a căror îmbrăcăminte era deosebită de cea a Grecilor; am fost asigurat că ei locuiau în munţii din apropiere, că erau aproape cu toţii păstori, că vorbeau aproape aceeaşi limbă cu Vlahii din Macedonia şi în acelaşi timp limba greacă. Am ajuns uşor la concluzia că este vorba de foşti Romani, ca şi aceia din Macedonia şi urmaşi ai vechilor coloni pe care August i-a instalt la Corint şi la Patra. Se pare că ar fi încercat aceeaşi soartă ca şi Aromânii din Macedonia. Goniţi de pe proprietăţile lor în cursul unor revoluţii ale căror epoci ne sunt necunoscute, ei s'au refugiat în munţii din Argos, de bine de rău să se hrănească şi să se apere"(I,p.18).

In 1840, apare la Paris, în patru volume, lucrarea lui

Ami BOUÉ "La Turquie d'Europe", al cărei subtitlu ne dă o idee destul de clară asupra conţinutului: "observaţii asupra geografiei, geologiei, istoriei naturale, statistica, moravurile, obiceiurile, arheologia, agricultura, industria, comerţul, guvernul, clerul, istoria şi situaţia politică a acestui imperiu"[33].

Menţionăm în treacăt că Boué a fost un eminent geolog, fondator în 1830 al Societăţii de geologie din Franţa şi un pionier în domeniul colaborării internaţionale pe plan ştiinţific.

Principalul obiectiv al cercetărilor sale în Turcia europeană, în decursul celor trei călătorii de studii, care au avut loc între 1836 şi 1839, a fost o monografie geologică a acestei regiuni, dar, până în cele din urmă, ne-a lăsat un amplu studiu enciclopedic de o deosebită valoare ştiinţifică.

Primul centru aromânesc vizitat de Boué a fost Meţova (Aminciu) "aşezat pe nişte creste de stânci negre şi pe o pantă la o altitudine absolută de 3705 picioare. Acest oraş se compune din două cartiere, separate de un râu: unul este Anilion (traducerea exactă în limba greacă a termenului aromânesc, folosit în mod curent de localnici Nchiare, din cauza poziţiei sale nordice, soarele nu apare decât târziu şi în scurt timp se pierde = chiare, persoana a treia, prezent singular, a verbului chirire = latinesc perire, n.n.) şi Prosilion (tot traducerea în greceşte a termenului curent aromânesc Nsurinu = latineşte serenus, adică parte însorită, n.n.)."

"Pentru a ajunge în oraş a trebuit să traversăm un boschet de stejari verzi, lângă care într'un colţ pitoresc am zărit o mânăstire, în curtea căreia era o salcie plângătoare. De aici, şi până să ajungem la primele străzi ale oraşului am traversat o regiune plină numai de vii"(I,p.57).

Este într'adevăr vorba de regiunea cuprinsă între Valea di Cornu şi Valea cu Apă, unde încă şi în zilele noastre se cultivă intens viţa de vie, regiune cunoscută sub numele de "la Yinieţ" (la vii).

Un alt exemplu care confirmă ipoteza că Aromânii au practicat în trecut "agricultura montană" pe o scară destul de în-

tinsă, îl găsim într'un document din Aminciu, datând din 13 Ianuarie 1793, de unde rezultă că "în acea vreme, Aminciu singur - fără a se ţine seama de mahalalele sale - producea 400.000 de ocale (adică peste 600.000 de litri) de vin, de o foarte bună calitate. Instalaţii speciale prevăzute cu "călcători" (teascuri), "varelli cu cărute" şi butoaie se găseau la Buianu şi la Yinieţ, unde agricultorii din Aminciu petreceau toată iarna, ocupaţi cu fabricarea vinului, în timp ce vara se urcau la Mavrovuni, unde cultivau secara, tot pe o scară foarte întinsă. Lucrurile acestea, spune Gheorghe Platari - autorul cărţii unde este citat documentul - le pot înţelege mai bine numai aceia care au cutreerat aceste regiuni"[34].

("Varellili cu căruţe" menţionate mai sus erau nişte butoaie de mărimea unei camere, cu o capacitate deci de mii de ocale de vin. Un asemenea exemplu se poate admira încă şi în zilele noastre la Aminciu, în pivniţele mânăstirii Sf.Nicolae).

Un alt produs, de o calitate excelentă, extras tot din struguri şi de altfel foarte apreciat de Aminceni, era rachiul. Se prefera cel obţinut dintr'o a doua distilare, în care se adăugau anason, gutuie, mere parfumate, etc., varietate poreclită de "amatorii" aminceni în aromâneşte "jdrodâ", adică "dezmierdată" sau "mângâiată". Deseori se putea auzi în băcăniile unde băutura era vândută: "da-mi unâ jdrodâ", adică "dă-mi o dezmierdată", în loc de "dă-mi un pahar de rachiu" (citat în aromâneşte de Platari)[35].

Din acelaşi document a lui Platari se constată că autorităţile locale erau preocupate de protejarea consumatorilor împotriva eventualelor abuzuri din partea unor negustori mai puţin scrupuloşi, care ar fi fost tentaţi să "boteze" sau cum se spune aici, să "adape" vinul şi rachiul. De aceea, în 1700 s'a înfiinţat o "Epitropie a vinurilor a Voivodatului Aminciu" care avea ca sarcină, pe lângă inspectarea calităţii produselor, aceea de a stabili preţurile, precum şi a determina datele când produsele din noua recoltă puteau fi lansate pe piaţă. Străinilor le era interzis să se ocupe cu comercializarea acestor două băuturi, prevăzându-se sancţiuni severe împotriva

eventualilor contravenienţi.

Detaliu interesant:"Eforia", condusă de un "efor al vinurilor" avea o ştampilă proprie în formă de ploscă, pe care era gravat, în formă de cerc, numele şi anul de fondare al acesteia, 1700, în interiorul cercului fiind gravat un ciorchine de struguri[36].

După această interesantă, credem, digresiune să revenim la Boué. "Există - spune el - între 80 şi 100 de case în cartierul sudic şi 900 în cel nordic, ceea ce ne face să credem că populaţia acestui oraş se ridică la peste 5000 de suflete. Toate casele sunt construite din piatră, zidurile fiind prevăzute cu grinzi aşezate orizontal, la diferite distanţe.Exteriorul acestora este albit cu var, fiind tot odată înconjurate de o fâşie de culoare galbenă lângă suprafaţa pământului. Un mare număr dintre ele sunt prevăzute cu galerii sau săli la etajul superior, ale căror uşi largi dau în direcţia sud, iarna putând fi închise cu un fel de obloane, iar vara constituind o poziţie aleasă pentru a admira munţii vecini. Interiorul este curat şi vădeşte bunăstarea şi chiar bogăţia. Toată populaţia Meţovului este valahă sau ţinţară.Este vorba de oameni extrem de harnici, îmbrăcaţi foarte bine, care - ca şi savoiarzii - se înstrăinează în regiuni îndepărtate pentru a-şi câştiga banul şi apoi se întorc acasă. Dat fiind că în Turcia toţi se însoară de timpuriu, se întâmplă adeseori ca bărbaţii să-şi părăsească familiile pentru o perioadă mai lungă. Ca şi artizanii din valea Piemontului, mai mulţi tineri însuraţi se întovărăşesc şi se duc împreună în străinătate unde vor face comerţ sau practica meseriile lor, întorcându-se cu rândul la Meţova; astfel că familiile lor au în mod regulat veşti de la ei"(I,pp.57-58).

In capitolul consacrat locuitorilor Turciei europene, vorbind despre Aromâni, Boué remarcă: "Ţinţarii sau Vlahii stabiliţi de mult timp în Turcia, dispersaţi în numeroase localităţi şi oraşe, dau dovadă de mare pricepere în afacerile comerciale..." Ei vorbesc aceeaşi limbă coruptă, amestecată cu cuvinte greceşti, ca şi locuitorii Valahiei şi sunt mândri ca şi ei de a purta numele de romuni sau romani. Cei din Pind

se cheamă Megalovlahi, ceea ce aminteşte de Vlahia Mare, iar Slavii îi numesc Ţinţari, deoarece ei înlocuiesc ci-ul norddunărean cu ţi: astfel, ei vor zice ţinţi în loc de cinci" (II,p.21).

"Intrucât limba lor conţine numeroase cuvinte de origine slavă şi ţinând seama de faptul că Imperiul de Răsărit nu a fost invadat de Slavi decât în secolele VI şi VII,pare foarte probabil că Vlahii din sud-vestul Turciei sunt colonii posterioare acestei epoci, stabilite deci în această regiune în secolul al XI-lea. De altfel, nu avem decât să comparăm înfăţişarea, statura şi caracterul Ţinţarilor cu a Vlahilor din nord pentru a recunoaşte acelaşi popor"(II,p.22).

Revenind asupra limbii Vlahilor, al căror număr - după statisticile vremii - s'ar ridica la 600.000 de suflete,Boué afirmă că este vorba de un amestec de latină şi slavă, conţinând de asemenea unele elemente vechi de origine ilirică.Ţinţarii, trăind în mijlocul altor naţiuni, sunt obligaţi să înveţe încă de la naştere albaneza, greaca, slava sau turca,astfel încât vecinii lor nu-şi dau niciodată osteneala să înveţe vlaha"(II,p.54-55).

Despre trăsăturile fizice ale Ţinţarilor din Pind şi din munţii Aspropotamului, Boué spune că "sunt oameni scunzi şi îndesaţi, viguroşi, cu părul negru sau castaniu, cu figura inteligentă..."

"Ca şi în Vlahia, găsim printre ei acest amestec de gen roman, acesta fiind cazul mai ales cu Vlahii dasareţi.Chiar dacă ar fi îmbrăcaţi în costum albanez, nu-i posibil a-i confunda cu aceştia. Ei sunt foarte sobri, rezistenţi la oboseală, extrem de economi, fără lux şi ospitalieri"(II,p.69).

"Mulţi Aromâni se dedau comerţului, stabilindu-se pretutindeni unde există posibilităţi de câştig. Ei se exprimă cu vivacitate şi inteligenţă şi vădesc, în general, un fond de instruire la care nu te poţi aştepta să-l găseşti printre aceşti oameni de munte".

"Femeile ţinţare au mai degrabă forme masive decât zvelte, dar deseori sunt bine făcute. Toate se caracterizează printr'o sănătate bună şi tenuri frumoase. Trăsăturile lor nu au mereu

delicateţea figurilor greceşti, deşi ochii lor nu sunt lipsiţi de frumuseţe, fiind în numeroase cazuri albaştri. Părul îl au uneori blond. Ele sunt foarte muncitoare şi participă la lucrările soţilor lor. Supuse, ca de altfel toate femeile din Turcia, ele suportă fără a se văita foarte lungile absenţe ale bărbaţilor lor. Văduvele se consacră cu trup şi suflet educării familiilor lor, fiind ajutate şi protejate fie de rudele lor, ori de acelea ale fostului lor soţ. Bărbaţii însuraţi stabiliţi de mult timp în străinătate, revin în fiecare vară sau din doi în doi ani pentru a petrece o perioadă în sânul familiei, cu soţia şi copiii"(II,p.70).

Abordând un subiect rareori tratat de ceilalţi călători străini, muzica, Boué constată că "Ţinţarii sau Vlahii din Macedonia, Tesalia şi din Grecia au un mare număr de bucolice, de cântece în general pastorale, melodii vesele sau în care se cântă amorul. Muzica ce le însoţeşte mi s'a părut superioară aceleia a Slavilor" (II,p.108). "Grecii şi Ţinţarii cântă câteodată în cor, în timp ce unul dintre ei scoate un sunet nazal şi monoton, care se aseamănă cu melodia cimpoiului.Totuşi fluierul este instrumentul care, în mod obişnuit, însoţeşte cântecele. Persistenţa lor de a cânta este uneori extraordinară"(II,p.109).

"Muzica este foarte gustată în Imperiul Otoman, dar nu-i vorba de genul muzicii noastre (occidentale,n.n.), faţă de care toţi locuitorii Turciei par insensibili, cu excepţia totuşi a Vlahilor şi poate a câtorva Greci, precum şi a unor oameni bine educaţi"(II,p.110).

Referindu-se încă odată la hărnicia Aromâncelor, Boué remarcă: "acestea au obiceiul de a-şi purta pruncii pe spinare şi chiar uneori într'un mic leagăn de lemn. iar când vor să-şi alăpteze copiii nu au decât să-l întoarcă în faţă. Cu sau fără această povară pe spate, ele ştiu totuşi să toarcă mergând" (II,p.217).

Referindu-se la abilitatea Aromânilor de a zidi poduri, Boué semnalează că:"în acest moment se pare că, pentru construirea podurilor, sunt folosiţi numai Ţinţari, care se bucură de un asemenea prestigiu ca zidari şi pavori, încât sunt pre-

feraţi Nemţilor în Sirmia şi în Ungaria. Aceşti oameni sunt cunoscuţi sub numele de Gogi, şi acest nume a devenit un fel de poreclă pentru toţi Aromânii"(III,p.73).

"In materie de bijuterii există la Constantinopol şi în alte câteva oraşe mari din Turcia, Greci şi Ţinţari care ştiu să lucreze în filigran foarte frumos. Aromânii din Pind sunt mai ales renumiţi pentru talentul lor, de pe urma căruia realizează mari câştiguri" (III,p.82).

"Aromânii din Călaru sunt celebri şelari şi excelează de asemenea în arta de a broda costume"(III,p.91).

Despre activitatea comercială a Aromânilor Boué remarcă: "...negustori ţinţari se găsesc în toate oraşele din Turcia şi chiar în numeroase ţări străine, mai ales în cele vecine cu Imperiul Otoman". Işi exprimă de altfel surpriza când constată că Aromânii stabiliţi în mici centre comerciale din Albania de sud şi din Macedonia vestică au proprii lor reprezentanţi în Europa şi la Constantinopol. Frecvente sunt de altfel cazurile când aceşti negustori aromâni se deplasează pentru afaceri până în Rusia, la Pesta, Viena sau Leipzig. Şi, mai departe, citează o serie de asemenea mici centre comerciale cum ar fi Vlahoclisura, Niausta, Capesovo, Călaru, etc.,încheindu-şi acest capitol cu următoarea apreciere elogioasă la adresa negustorilor ţinţari:"nu ne putem împiedica de a recunoaşte judecata subtilă, chiverniseala şi îndrăzneala în comerţ a Ţinţarilor"(III,p.164).

Abordând problemele legate de instrucţia publică în Peninsula Balcanică, Boué constată că "dintre toate popoarele din această regiune, Ţinţarii şi Grecii sunt cei mai instruiţi fiindcă au ştiut să dea copiilor lor mijloacele necesare de a ieşi din ignoranţă"(III,p.521).

"Există în Turcia europeană, din fericire, familii unde cunoştinţele se transmit din generaţie în generaţie, cum este cazul mai ales la Aromânii din cantonul Zagor cu "caloiatrii", aceşti medici destul de destoinici, capabili să vindece chiar herniile"(III,p.540-541).

Făcând aluzie la tendinţa popoarelor conlocuitoare din Balcani de a denigra pe Aromâni, Boué spune:"Din fericire,

harnicii Ţinţari sau Valahi din Turcia dovedesc falsitatea acestor informaţii şi arată de ce este capabil acest popor atât de interesant"(IV,p.68).

La câţiva ani după Boué, un alt om de ştiinţă francez va vizita numai o parte din Peninsula Balcanică, şi anume Grecia continentală şi Morea: este vorba de Jean Alexandre BUCHON (1791-1846), jurnalist şi istoric, care a jucat un rol activ în rândurile partidului liber sub Restauraţie.

Deşi în impresiile sale de călătorie[37)] nu acordă o mare importanţă Aromânilor, totuşi pasajul unde relatează întâlnirea accidentală în Tesalia cu un grup de păstori valahi merită să fie cunoscut:"La o mică distanţă de râu, am dat peste un cantonament de Megalo-Vlahi, în număr de aproape cincizeci de bărbaţi şi de femei, strânşi în jurul unui bătrân frasin. Am trimis pe unul din jandarmii mei ca să întrebe dacă au ceva lapte de vânzare. Intr'o clipă sosi lângă mine un om cu părul alb, dar plin de vigoare. El ne-a adus o imensă strachină cu lapte, urmat fiind de un păstor mai tânăr,purtând la rândul său o altă strachină, nu mai puţin enormă, cu iaurt proaspăt. Am băut cu cea mai mare plăcere, fără să cobor de pe cal, o mare cantitate de lapte şi am împărţit iaurtul şi încă o altă găleată de lapte jandarmilor şi cărăvănarilor mei.Când toate străchinile au fost gata, am vrut să dau câteva drahme Aromânului atât de amabil; dar el mi-a răspuns, fără nici un fel de prefăcută mândrie, că laptele este un lucru care se oferă cu plăcere unui străin, dar nu se vinde niciodată, fiindcă acest act ar putea aduce nenorocire; că dacă eu sau ai mei am mai dori lapte sau iaurt, ei aveau o cantitate suficientă la dispoziţia noastră , în corturile lor, dar că mă ruga să nu-i jignesc oferindu-le bani. Totul a fost spus într'un mod foarte modest, foarte politicos, dar foarte clar. Aromânii sunt totdeauna oameni buni şi, în ciuda modului lor de viaţă nomad, nu se amestecă deloc cu briganzii, căutându-şi exclusiv de viaţa lor de familie. M'am apropiat atunci de corturile lor, unde erau reuniţi, i-am rugat să primească mulţumirile mele pentru amabila lor ospitalitate, vrednică de cinste pentru caracterul păstorului aromân, le-am strâns prieteneşte

mâinile, le-am distribuit o mare cantitate de tutun şi de hârtie pentru ţigări şi,încântat de acest gingaş episod al zilei, am pornit-o iar la drum"(p.340).

Un bun cunoscător al realităţilor din Imperiul Otoman din secolul trecut a fost, fără îndoială, M.A.UBICINI, de la care ne-au rămas numeroase lucrări. Dintre acestea menţionăm "Lettres de Turquie"[38)], în două volume, unde,într'un capitol consacrat statisticilor relative la diversele comunităţi etnice care locuiau în Turcia europeană, spune despre Aromâni: "Vlahii sau Ţinţarii, uneori grupaţi cu Grecii, în alte cazuri cu Slavii, nu aparţin în realitate la nici una din aceste rase. Trăgându-şi originea, aşa cum se vede şi din numele lor, din Walachia, de unde ei au emigrat în provinciile din sud, în diverse epoci, ei sunt descendenţi din coloniştii romani pe care Traian i-a trimis în vechea Dacie. Limba lor,deşi mult alterată de pe urma împrumuturilor din limbile popoarelor înconjurătoare, se aseamănă totuşi cu aceea a Moldo-Vlahilor şi, ca şi aceştia, sunt mândri de a se chema Romani sau Romuni. Grecii îi numesc Vlahi, iar Slavii-Ţinţari. Un document publicat recent la Atena evaluează numărul Vlahilor din Grecia şi din provinciile turceşti, Tesalia şi Macedonia la 600.000 de suflete"(pp.173-174).

Intr'o notă de subsol la textul de mai sus, Ubicini adaugă următorul comentariu:"Aceste emigrări din Walachia au avut loc în mici grupuri. Păstorii cu turmele lor se deplasau spre şesurile mai fertile, sau mai puţin populate decât acelea pe care le părăseau. Chiar în zilele noastre, cei mai mulţi Vlahi sunt fie păstori, ori negustori. Bărbaţii sunt robuşti, cu părul negru sau castaniu şi cu aspectul unor oameni inteligenţi, disimulând uneori o oarecare şiretenie. Ei sunt economi, extrem de cumpătaţi, simpli, muncitori şi ospitalieri şi au ceva din încăpăţânarea caracteristică Slavilor. Femeile au trăsături puternic marcate, ochii albaştri şi sunt,în general, pline de vervă; ca şi bărbaţii lor, ele sunt active, harnice şi înzestrate cu o constituţie fizică robustă"(II,p.172)

In introducerea unei alte lucrări a lui Ubicini," La

Turquie Actuelle", găsim următorul paragraf extrem de interesant, în care este descrisă confuzia existentă în Imperiul Otoman în ce priveşte noţiunea de apartenenţă la o religie şi aceea relativă la originea etnică. De aici, greutatea de a avea statistici precise asupra fiecărui grup etnic din Balcani. "Comunitatea greacă (rum milleti) compusă din toţi supuşii otomani de rit ortodox se împarte în două rase sau naţionalităţi distincte: Grecii sau Romii, ca să mă servesc de termenul cu care se numesc ei înşişi, şi Slavii, grup format din Serbi, Bulgari, Bosniaci, etc. Este interesant să nu pierdem din vedere această distincţie, dacă vrem să evităm o confuzie foarte frecventă în orient, unde religia şi naţionalitatea sunt deseori luate una pentru alta, unde chiar religia se substitue naţionalităţii. Numele de Grec nu se aplică în Turcia în mod exclusiv populaţiilor de origine elenică; numele de Grec serveşte pentru a desemna, fără nici un fel de deosebire, pe toţi supuşii creştini ai Porţii, indiferent cărei rase aparţin, cu singura condiţie ca aceştia să recunoască jurisdicţia civilă religioasă a patriarhului din Constantinopol" (p.IX).

In Aprilie 1859, deci la numai câteva luni de la unirea Principatelor, Ubicini publică un documentat articol asupra Aromânilor, intitulat Vlahii din Macedonia şi Epir[39].

"România sau Ţara Românească - spune autorul - considerată din punct de vedere etnografic, nu este circumscrisă numai în limitele actuale ale Principatelor şi ale anexelor lor (Transilvania, Banatul din Austria), Bucovina şi Basarabia (în Rusia)".

"Dincolo de Dunăre, în plină Turcie europeană, veţi întâlni din loc în loc, în Bulgaria, Macedonia, Tesalia, Epir, Albania, mai multe grupuri de Români, în întregime deosebite de populaţiile greceşti, slave, albaneze, de care sunt înconjurate, grupuri care sunt legate printr'o comunitate evidentă de origine de Românii din vechea Dacie".

In continuare, Ubicini vorbeşte despre luptele Vlahilor şi ale Bulgarilor împotriva stăpânirii bizantine, care au avut drept urmare înfiinţarea Impărăţiei Vlahilor şi a Bulgarilor cu capitala la Târnovo, imperiu condus de fraţii valahi Petru, Asen (Asan pentru bizantini) şi Caloian, poreclit Ioaniţă.

Acest Ioaniţă - scrie în continuare Ubicini - nu era numai un mare om de arme, dar în egală măsură un abil om politic, aşa cum rezultă dintr'o lungă corespondenţă întreţinută cu Papa Inocenţiu al III-lea. Părintele pontif ardea de nerăbdare să atragă pe noul monarh în orbita Bisericii Romane. Acesta, la rândul său, era foarte bucuros să vadă suveranitatea sa recunoscută de Sf.Scaun. Amândoi se pare că se întreceau în a-şi face complimente, Inocenţiu subliniind cu plăcere faptul că Ioaniţă era de origine romană".("Ut sicut genere, sic sis etiam imitatione Romanus et populus terrae tue, qui de sanguinae Romanorum se asserit descendisse"), îi trimite printr'un delegat papal, insignele regale. Ioaniţă, copleşit, face act de supunere la Biserica din Roma".

De altfel, referindu-se la următoarea frază dintr'o scrisoare a Papei:"Am auzit că strămoşii tăi se trag din sămânţa nobilă a cetăţii Roma, iar poporul tău se trage din nobili romani", Ioaniţă îi răspunde "că, pentru el, amintirea nobilei sale origini romane este mai preţioasă decât tot aurul din lume ("caras super omne aurum et quem libet lapidem pretiosum".)

Dat fiind importanţa excepţională a acestei scrisori a lui Inocenţiu al III-lea adresată lui Ioaniţă "în ultimele două săptămâni ale lunii Decembrie 1199", credem util şi oportun s'o reproducem in extenso, având ca sursă lucrarea profesorului de la Harvard University, Robert Lee Wolff, Studies in the Latin Empire of Constantinopole[40].

"Nobili viro Iohannitio. Respexit dominus humilitatem tuam et devotionem, quam erga Romanam ecclesiam cognosceris hactenus habuisse, et te inter tumultus bellicos et guerrarum discrimina non solum potenter defendit, sed etiam mirabiliter et misericorditer dilatavit. Nos autem audito quod de nobili Urbis Romae prosapia progenitores tui originem traxerint, et tu ab eis et sanguineis generositatem contraxeris et sincere devotionem affectum, quem ad apostolicam sedem geris quasi hereditario iure iamoridem te proposuimus litteris et nuntiis visitare..."

Revenind la Ubicini, acesta deosebeşte două grupuri distincte printre Aromâni: sedentarii şi nomazii. Primii se ocupă cu comerţul sau cu agricultura, în funcţie de locul lor de reşedinţă; cei de la oraşe cu comerţul, iar cei de la ţară cu agricultura.".

In continuare, Ubicini menţionează că bogaţi negustori aromâni posedă importante case de comerţ la Viena, unde deseori sunt confundaţi cu Grecii, deoarece vorbesc curent limba lor, în timp ce soţiile acestora se consideră insultate dacă cineva le ia drept Grecoaice sau Bulgăroaice; iar străinului care le întreabă despre originea lor, ele îi răspund cu mândrie în limba strămoşilor lor "eu sunt Aromâcă".

Nomazii sunt, în general, păstori şi crescători de vite. Moravurile lor sunt simple, dar aspre şi ei nu cunosc altă limbă decât cea maternă. Această limbă, deşi alterată din cauza contactului cu populaţiile vecine, prezintă încă mari şi numeroase analogii cu limba vorbită în prezent de moldo-valahi. Ea a conservat, ca şi cea a nord-dunărenilor, şi chiar într'o mai mare măsură decât ea, fondul, ordinea, ritmul şi sintaxa limbii latine.

Unul dintre cei mai detestaţi călători francezi de către Greci, este fără îndoială omul de litere, jurnalistul şi membru al Academiei Franceze Edmond ABOUT (1828-1885). După ce obţine premiul de onoare în filosofie, intră, în 1848, la Şcoala Normală, iar în 1851 este trimis ca profesor la Şcoala franceză din Atena.

Trei ani mai târziu, la întoarcere, îşi publică impresiile de călătorie sub titlul La Grèce contemporaine,[41] unde-după spusele unui critic contemporan - "poporul grec este tratat fără indulgenţă". Autorul vorbeşte puţin despre Aromâni în această lucrare, dar rândurile pe care li le consacră merită toată atenţia noastră.

Este cunoscut faptul că transportul pe uscat, în aproape tot cuprinsul Peninsulei Balcanice era monopolul exclusiv al cărăvănarilor aromâni. Această profesie care, printre altele, cerea oarecari cunoştinţe de carte, un substanţial curaj, precum şi impresionante eforturi fizice, au impresionat profund

pe călătorul francez. Iată în ce termeni ne prezintă About pe acest element de elită şi factor economic de primă importanţă în viaţa Aromânilor cărăvănari:

"Aveam, în afară de caii noştri de călărie, doi catâri pentru transportul bagajelor. Propietarul acestor cinci animale le însoţea el însuşi, aşa cum se obişnuieşte prin aceste părţi, pentru a le nutri, a le îngriji şi a se ocupa şi de noi. Meseria aceasta a chiragiilor este extrem de dură; uneori ei sunt obligaţi să facă călătorii, pe jos, care pot dura până la cincizeci de zile, însoţind clienţii călăreţi. Ei se scoală înaintea tuturora ca să se ocupe de cai şi se culcă după ce toţi călătorii au adormit; de multe ori ei petrec chiar toată noaptea păzind animalele, atunci când se găsesc într'o regiune primejdioasă. Se hrănesc pe contul lor, ei şi caii lor; ei dorm sub cerul liber, acoperindu-se numai cu o capă; suportă soarele şi ploaia, frigul în munţi şi căldurile la câmpie; şi după atâta trudă, domnii lor, cum zic ei (adică clienţii) le dau atât cât îi lasă inima; fiindcă clienţii, în teorie, nu le datorează nimic în afară de chiria cailor. Cărăvănarul călătoreşte pe jos, fără să obosească; el trece apa fără să se ude şi se hrăneşte de cele mai multe ori fără a mânca. El se gândeşte la toate şi are grijă de toate, el poartă cu sine aţă, ace, un întreg mobilier şi o întreagă farmacie. El vânează când călătorul său are o puşcă; el culege plante medicinale pe măsură ce merge şi strânge de pe marginile drumului plante sălbatice cu care-şi drege bucatele; apropiindu-se de popas, el jumuleşte o pasăre, în timp ce umblă, având aerul că nici nu se gândeşte la ce face. Cărăvănarul are prieteni în toate satele, cunoştinţe pe toate drumurile; ştie pe dinafară vadurile râurilor, distanţele dintre sate, drumurile bune şi cele rele; el nu se rătăceşte niciodată, ezită rareori şi - pentru mai multă siguranţă - strigă de departe ţăranilor"(pp.20-21).

Citind cele de mai sus, ne vin în minte următoarele rânduri despre cărăvănari ale unui alt călător francez, V. FONTANIER: "Profesiunea de cărăvănar este una dintre cele mai onorabile şi dintre cele mai independente în Turcia; nu-i

deloc surprinzător dacă considerăm că ea cere din partea acelora care o exercită o mare probitate şi multă inteligenţă"[42].

"Aromânii, spune în continuare About, popor nomad şi de păstori, care vorbeşte o latină coruptă, dorm în aer liber în mijlocul turmelor lor, aşa cum trăia altă dată Eume, în timp ce câinii lor, întocmai ca şi cei ai lui Eume, sunt nişte animale feroce, împotriva cărora este bine să ai un ciomag" (pp.61-62).

Iată acum şi o pitorească descriere a pieţii din Atena în preajma Paştilor: "Vinerea Sfântă, oraşul Atena este invadat de vreo cincizeci de Aromâni, îmbrăcaţi în costume foarte interesante, însoţiţi de vreo două sute de câini mari şi urmaţi de zece mii de miei behăind. Toată această lume, oameni şi animale, se instalează în pieţele oraşului sau pe terenurile necultivate din împrejurimi. Atenienii beneficiază timp de două nopţi de un concert gratuit de behăit. Sâmbătă, toţi bărbaţii pe care-i întâlneşti pe drum, poartă, ca bunul păstor, un miel pe spinare. Fiecare tată de familie, ajuns acasă taie - înconjurat de membrii familiei - tradiţionalul miel de Paşti, îl curăţă pe cât este posibil, îl drege cu ierburi aromatice şi apoi îl trece într'o ţeapă. Măruntaiele sunt păstrate cu grijă pentru a fi gătite ceva mai târziu..."(pp.128-129).

Un alt fost membru al Şcolii franceze din Atena şi arheolog vestit care, în urma călătoriilor sale ne-a lăsat pagini deosebit de interesante asupra Aromânilor este Léon HEUZEY (1831-1922). Prima dintre cele două lucrări ale sale, Le Mont Olympe et l'Acarnanie, a apărut la Paris în 1860, sub auspiciile Ministerului Instrucţiei Publice[43].

Aşa cum rezultă şi din titlu, regiunea vizitată şi descrisă este aceea a muntelui Olimp şi a Acarnaniei.

"Vlahii - spune Heuzey - au un gust pronunţat pentru locurile înalte şi pentru aerul curat al munţilor". Aşa se explică, de altfel, poziţia aleasă pentru înfiinţarea orăşelului Vlaho-Livadi, cu patru sute de case, numărul acestora fiind dublu cu cincizeci de ani în urmă.

"Livadioţii mi s'au părut amabili şi ospitalieri. Ei

s'au grăbit a ne face onorurile oraşului lor. Şcoala elementară din localitate este frecventată de o sută cincizeci de elevi.Ei sunt mândri de cele cinci biserici ale lor şi de clopotele acestora. Este vorba de nişte biserici destul de mari şi decorate cu numeroase frumoase icoane în stil bizantin. Am fost într'adevăr uimit să găsesc aici impresionante sculpturi în lemn, o minunată evanghelie, ale cărei scoarţe sunt împodobite cu miniaturi în porţelan; locuitorii nu mi-au ascuns faptul că aceste bogate cadouri le-au sosit din Rusia. Livadi este reşedinţa unui episcop care poartă de asemenea titlul de episcop al Petrei. Administraţia oraşului este în mâinile a doi magistraţi, cunoscuţi, ca pretutindeni în Turcia, sub numele de cogia-başi"(p.45).

"Celelalte sate care compun această mică colonie valahă sunt Neohori, Fteri, Milia şi Cochinoplo, această ultimă localitate fiind cea mai importantă, având două sute de case şi agăţată chiar pe coasta Olimpului"(p.48).

"Aceşti Valahi, care descind din triburi nomade, constitue o populaţie curioasă. Ei au construit case, au înfiinţat sate şi chiar oraşe, dar au rămas totdeauna păstori în fondul sufletului lor. Abia dacă cultivă câteva ogoare şi ceva viţă de vie pe marginea câmpiei; ei trăiesc mai ales din produsele turmelor lor".

"Ei s'au instalat în vecinătatea regiunilor unde se găsesc cele mai bune păşuni. Cei care nu pasc turmele se ocupă de prelucrarea lânii. Industria casnică constitue desvoltarea naturală şi prelungirea vieţii păstoreşti. Femeile valahe sunt foarte îndemânatice în fabricarea unei stofe destul de groasă care se numeşte scuti. Fiecare casă are unul sau chiar mai multe războaie. O mare parte din ţesăturile produse aici sunt exportate"(p.46).

"Cu toate acestea nu trebue să ne înşelăm, munca şi câştigul nu au putut transforma pe aceşti Aromâni într'un popor cu totul sedentar şi a distruge deci în ei spiritul inconstant al nomadului. In acest sens, am aflat la Livadi un fapt unic în felul său: în 1854, în timp ce bandele care veneau din Grecia se apropiau, oraşul neştiind ce soartă îl aşteaptă, Liva-

dioţii nefiind nici Greci nici Turci, atunci s'au hotărît, nici mai mult nici mai puţin, să emigreze în întregime: locuitorii au încărcat avutul lor pe catâri şi s'au refugiat timp de mai multe zile în apropierea vârfului Olimpului. Populaţia, chiar în timpuri normale, este totdeauna mai mult sau mai puţin flotantă; apropierea iernii, o oarecare jenă sau sărăcie determină pe cei mai săraci să părăsească comuna. Am întâlnit foarte adesea pe drumurile Olimpului familii dintre acestea, în călătorie; niciodată ei nu par mai veseli şi mai bucuroşi decât atunci când şi-au strâns bagajele şi au pornit la drum. Ei se instalează de obicei într'un alt sat, dar cazurile când îşi cumpără sau îşi construesc o casă acolo sunt foarte rare; ei, de obicei, închiriază o casă şi apoi o iau din loc când li se năzăreşte".

"Grecul dispreţuieşte pe Valah; îl consideră vagabond, care nu are nici foc, nici loc. Ideea căminului, dragostea de pământ şi de casă sunt adânc întipărite în spiritul ţăranului grec. Aromânul se apără,replicând că el este mai liber, că se duce unde-i place şi că în acelaşi timp acest fel de viaţă îi oferă plăcere şi profit"(p.47).

"De altfel, Aromânii, în ciuda firii lor schimbătoare, par în realitate mai judicioşi decât Grecii. Ei sunt în general înalţi şi bine făcuţi. Costumele lor nu sunt prea elegante; ei se îmbracă cu stofele pe care le fabrică acasă, iar viaţa lor la munte cere înainte de orice haine groase şi călduroase[47].

"Limba pe care o vorbesc este aproape identică cu aceea vorbită în Valahia, cu un amestec de cuvinte greceşti, mai ales pentru lucrurile legate de viaţa mai modernă. Ei spun în româneşte pâine, oaie, în greceşte masă, fereastră"(p.48).

"Nu există nicio tradiţie orală privind perioada instalării lor în aceste ţinuturi. Ei spun numai că au venit din munţi, că Livadi a fost prima lor aşezare şi că celelalte sate din împrejur nu au fost construite decât mult mai târziu.Toate bisericile lor, refăcute şi revopsite la începutul secolului al XVIII-lea nu ne dau nicio indicaţie. Nu este exclus deloc faptul ca această colonie să constitue rămăşiţele unei colonii mult mai mari, care - pe la finele evului mediu - ocupa

toţi munţii Tesaliei. In anul 976, un cronicar ne vorbeşte de "Valahi drumeţi, care parcurg ţara între Pind şi Olimp." In secolul al XII-lea, Tesalia nu se numea altfel decât Vlahia Mare, şi acest nume a fost folosit până la venirea Turcilor. In 1119, într'un tratat comercial între Veneţia şi Impăratul Alexis, se poate citi "Provincia Vlahia"(pp.48-49).

Intr'un alt capitol, Heuzey se ocupă de Aromânii din Acarnania, care,de fapt, nu trebue consideraţi ca făcând parte din populaţia permanentă a acestei regiuni, deoarece ei poposesc aici, cu turmele lor, doar în timpul iernii,grăbindu-se să se înapoieze în munţii Agrafa, odată cu sosirea primăverii.

"Dar obiceiurile lor, curioase şi foarte deosebite de acelea ale Grecilor, merită să fie studiate".

"Aceşti Valahi aparţin marelui trib român care, din evul mediu ocupă văile superioare ale Epirului şi Tesaliei, ei formând însă o familie aparte. Văzând Grecia liberată de sub jugul turcesc, ei au venit aici în căutarea unei vieţi mai sigure şi mai independente. Câţiva s'au stabilit în regiunea muntelui Oeta, dar cel mai mare număr a coborît în Acarnania".

"In mod curent sunt numiţi Caraguni sau Valahi albanezi (Arvanitovlahi): această ultimă denumire le este dată deoarece aşezările lor mai vechi se găseau în Epirul de nord,la graniţa cu Albania (este vorba de"Fărşeroţi",n.n.). De altfel ei resping în egală măsură numele de Vlah şi de Caragun,considerându-le pe amândouă ca adevărate insulte: "noi nu ne numim aşa",spun ei. Când, din depărtare, în munţi, noi chemăm pe un om din rasa noastră "cine eşti tu?" el ne răspunde: "Român!".

"Intr'adevăr, ei sunt fraţii Vlahilor stabiliţi la Dunăre, şi descendenţi, ca şi ei, fie din vechi coloni italieni aduşi de Traian în Dacia, sau poate chiar urmaşii băştinaşilor din Dacia, Moesia şi Tracia, care ar fi învăţat latina, aşa cum s'a întâmplat cu strămoşii noştri Gali, sub dominaţia romană".

"Dialectul lor, care este considerat astăzi ca aspru şi

incult, se pare că se apropie de limba latină, mai mult chiar decât graiul celorlalte triburi valahe. In nici un caz nu trebue confundaţi cu tribul Sărăcăcianilor, care nu vorbesc decât greceşte, în timp ce Fărşeroţii vorbesc trei limbi: româna, greaca şi albaneza, un popor deci pe care îl putem numi trilingv".

"Anul trecut, găsisem în Olimp unii Valahi deveniţi sedentari, stabiliţi în oraşe mari, ocupându-se de comerţ şi chiar de agricultură. Alţi Valahi, pe care i-am vizitat mai târziu, au întemeiat în munţii Pindului numeroase colonii şi s'au legat astfel mai mult sau mai puţin de sol. Aş menţiona printre ei, pe acei din Gardichi, proprietari de turme; pe acei din Săracu şi Călaru, argintari şi dăltuitori, pe cei din Tricol (Tricala), mari proprietari de case şi de terenuri. Dar trebue să meţionăm mai ales bogaţii negustori din Meţovo (Aminciu), care se bucură, deşi instalaţi în creerii munţilor, de o îndestulare şi de un confort comparabil aceluia din marile oraşe europene; sultanii le-au acordat o atare protecţie încât ei recomandă într'un firman, tuturor călătorilor străini, creştini sau turci, să-şi despotcovească caii înainte de a părăsi teritoriul amincenesc, de frică ca nu cumva să ia cu ei o bucăţică de pământ din Meţovo"(p.270).

"Aromânul pe care îl întâlnim în Acarnania este, din contra, tipul nomadului. Deplasarea pentru el nu este o trebuinţă pe care o suportă forţat, ci o necesitate a naturii sale, este însăşi viaţa sa. Nu ştiu ce fel de spirit schimbător şi mobil trece prin vinele Aromânului. Detaşat de pământ, unde ceilalţi oameni sunt ca şi înrădăcinaţi, s'ar zice că ar fi împrumutat de la turmele sale instinctul care, în fiecare an, îl face să urce munţii şi-l readuce mai târziu spre regiunile de şes. Există o superstiţie foarte răspândită la ei, după care dacă unul din aceşti păstori vrea să se fixeze undeva şi-şi cumpără un teren pentru construirea unei case, în curând se va îmbolnăvi, carnea i se va descompune şi în cele din urmă îl vor mânca viermii"(p.270).

"Aceşti Fărşeroţi sunt reuniţi în grupuri de câte cincizeci până la o sută de familii. Fiecare din aceste grupuri, independent de celelalte şi cantonat separat, formează - împreună cu turmele care-l înconjoară - ceea ce se numeşte o stână. Este vorba deci de un sat, dar un sat care-şi schimbă locul. In Acarnania există douăsprezece asemenea stâne, ceea ce ar însemna că în această provincie se află opt sute de familii de Aromâni. Când călătoresc, ei ridică corturi negre făcute din păr de capră. In cantonamentele lor, ei îşi construesc colibe din frunziş. Proviziile de alimente ca şi celelalte bunuri sunt strânse în nişte saci mari din lână, care le servesc drept lăzi şi dulapuri; toate lucrurile lor pot fi încărcate într'o clipă pe catâr şi o pornesc la drum cu ei" (p.271).

"Intr'o zi m'am bucurat de ospitalitatea lor la o stână unde-mi făcusem un prieten. Locuinţa sa, din crăci şi frunze, care abia ocupa câţiva metri de pământ, se compunea din două apartamente, unul acoperit, iar celălalt descoperit. El m'a poftit să mă aşez mai întâi lângă vatră, într'o încăpere înconjurată numai de un perete subţire făcut din frunziş; era locul unde stătea familia, de obicei. De acolo se puteau auzi vocile oamenilor şi behăitul oilor, care veneau din colibele vecine; puteai ghici, fără să vrei, toată zarva stânii. O legiune de câini teribili, mirosind prezenţa unui străin în stână, dădeau târcoale în jurul colibei, tot lătrând. Cealaltă parte a locuinţei era adăpostită sub un acoperiş de crengi, învelită cu mari velinţe care serveau pentru corturi. De o parte atingeam războiul de ţesut şi caiere mari de lână, în timp ce partea cealaltă se învecina cu atelierul unde se fabricau şi erau depozitate brânzeturile, izbindu-mă de străchini şi de vase înalte din lemn, în care era bătut laptele pentru obţinerea untului din el. Gazda mea avusese grijă să-mi prepare un pat din ramuri verzi de stejar, proaspăt tăiate, fără a omite a lăuda dinainte această atenţie specială, ca fiind un gest deosebit de ospitalitate fărşerotească. Adevărul este că am dormit în acest pat într'un mod mai plăcut decât mi-aşi fi închipuit, toată noaptea respirând un sănătos şi sălbatec parfum de pădure" (p.273).

In continuare, Heuzey ne dă informaţii asupra unei ins-

tituţii milenare a Aromânilor nomazi care este "fâlcarea" sau "fara" în capul cărora se află totdeauna un "celnic".

"Orice stână - spune el - este sub conducerea unui şef al cărui nume de altfel îl poartă: stâna lui Miha, a lui Cuciupina, etc. El nu este un şef electiv, creat de la o zi la alta; puterea pe care o exercită, un fel de mică regalitate rustică şi pastorală, este ereditară; această autoritate, consacrată prin tradiţie, este respectată de toţi;el este, de regulă cel mai bogat dintre păstorii pe care-i comandă; uneori, el singur posedă jumătatea turmelor. Personaj foarte paşnic, el afirmă că deţine aceste drepturi de la străbunii săi războinici, care - la rândul lor - le-au obţinut cu sabia în mână. Aromânii îl numesc în limba lor "celnic" (p.272).

Care sunt atribuţiile acestuia în calitatea sa de conducător al farei? "Ca ocrotitor al fălcării, este singura persoană cu rol hotărîtor în gospodărirea şi păstrarea ordinei printre membrii acesteia. Raportul de obedienţă nu este bazat pe nici un text de lege, neexistând deci nimic coercitiv. El reprezintă, apără şi intervine pentru întreaga fălcare, când împrejurările cer aşa ceva. Dacă spre exemplu , hoţii şi-au făcut apariţia prin regiune, oameni periculoşi pentru turme şi păstori, el trebue să încerce să-i împace. La apropierea primăverii, tot el este acela care va duce tratative cu locuitorii din Cărpiniş şi Agrafa pentru arendarea vastelor terenuri de păşune pentru sezonul de vară. In sfârşit, când iarba începe să se usuce la şes, fiind în schimb verde şi deasă pe plaiurile munţilor, de unde zăpezile s'au topit, tot lui îi revine sarcina să fixeze ziua plecării. Coliba sa constitue punctul de întâlnire şi centrul vital al stânei. Această putere durabilă, necontestată, a unui singur om,constitue încă din timpurile cele mai vechi, o necesitate a vieţii nomade. I se plăteşte celnicului o listă civilă de câteva sute de drahme. Dacă a efectuat o cheltuială pentru fară, convoacă bătrânii şi le prezintă un fel de notă justificativă a cheltuielilor. Impozitul este proporţional, fiecare familie plătind în funcţie de numărul vitelor posedate, în frunte cu

şeful. Acesta este regimul financiar al fălcării"(p.273).

"Pe lângă oi şi capre,Fărşeroţii mai posedă catâri şi o rasă de cai mici, care servesc la transporturi. Conducerea turmelor este în ochii lor o adevărată artă, o ştiinţă, în care ei sunt mândri de a excela. Ei se dedică cu multă pasiune acestei ocupaţii atât de dură. Păstorul valah doarme în general sub cerul liber, în toate anotimpurile; iarna sub zăpadă, iar în lungile nopţi de toamnă, când tot cerul se topeşte în apă, el doarme sub ploaie. El se apără de toate acestea numai cu capa lui de lână şi păr de capră (tâmbare,n. n.). Chiar în timpul somnului, el este atent şi trage cu urechea la sunetele cadenţate ale clopotelor; dacă simte că sunetul se îndepărtează, în mod automat el se scoală şi se apropie de turmă. Viaţa pe care o duce păstorul este într'adevăr destul de grea, fiind vorba de o meserie în care el se sacrifică pentru vitele sale, devenind sclavul acestora, în scopul de a trage un profit mai bun"(p.274).

Interesante sunt de asemenea observaţiile lui Heuzey asupra tipului antropologic al Aromânului. "Este uşor să recunoşti pe Vlahi, printre Greci, după înfăţişarea lor rustică şi după trăsăturile lor aspre şi neregulate. Oboseala şi lipsurile pe care le îndură au făcut din ei o rasă de fier. Intâlneşti printre ei oameni de o forţă şi de o talie uimitoare, cu umeri largi şi un piept masiv, aşa cum sculptorii reprezintă pe Hercule. Femeile sunt, ca şi bărbaţii, robuste şi muncitoare. Trebue să le vezi întorcându-se de la fântână,cu spatele încovoiat sub povara încărcăturii de rufe ude, cu capul acoperit cu un cazan în care au spălat rufele, transportând - de asemenea - atârnată de umăr o doniţă cu apă, şi, pentru ca să nu-şi piardă vremea, ele torc mergând"(pp.274-75).

Iată cum Heuzey relatează unele tradiţii legate de nunta la Fărşeroţi:"Traversam o aşezare fărşerotească, după o zi de nuntă; tânăra soţie era deja la lucru. Aşezată în aer liber, în faţa războiului său, ca şi cum ar fi dorit să-şi arate pasiunea sa pentru muncă, ea ţesea fără întrerupere,încă îmbrăcată în costumul ei de mireasă. Aromâncele sunt mai ales renumite pentru destoinicia lor în fabricarea stofelor de lână,

pe care apoi se pricep foarte bine să le vopsească în negru, albastru închis sau în roşu aprins. Trusoul pe care tânăra şi l-a ţesut este tot ce ea va aduce viitorului ei soţ:Fărşeroţii resping, considerându-l ca ruşinos, obiceiul de a da zestre fetelor lor. Totuşi, câţi Greci din această provincie nu ar fi dorit să aibă de soţie una din aceste neobosite muncitoare. Nenorocirea pentru ei este că Fârşeroţii refuză în mod absolut să-şi mărite fetele cu bărbaţi aparţinând unei alte rase. Uneori ei înşişi s'ar putea însura cu o grecoaică, dar nu s'a văzut niciodată un Grec, oricât de bogat ar fi el, să obţină mâna unei tinere Aromânce. Căsătoriile lor, de altfel foarte deosebite de acelea ale Grecilor, trădează originea străină şi educaţia cu totul latină a acestei populaţii"(p.275).

Rândurile de mai sus ale lui Heuzey sunt o confirmare a fenomenului endogamiei la Aromâni. Este adevărat că Aromânii au practicat din totdeauna o sănătoasă endogamie şi eugenie a rasei. Moravurile sobre şi viaţa austeră de la munte, cu încrucişări cu elemente sănătoase de aceeaşi rasă, a făcut să evite neajunsurile prin cunoscutele manifestări recesive în practica endogamiei. Aversiunea instinctivă a Aromânilor-aşa cum rezultă din literatura lor populară - de a include elemente străine în sânul lor, porneşte poate tocmai din preocuparea de a evita introducerea unor tare care, prin practicarea endogamiei, s'ar multiplica prin legile cunoscute. Rezerva lor nu a fost numai faţă de Slavi, dar,aşa cum am văzut mai sus, şi faţă de Greci, cu tot prestigiul lor istorico-cultural glorios, fiindcă ei intuiau instinctiv că actualii Greci sunt o mixtură de popoare eterogene.

Vorbind despre aversiunea instinctivă a Aromânilor de a include elemente străine în sânul lor, e cazul să subliniem că în literatura noastră populară există numeroase atestări în care se oglindeşte această caracteristică de bază a Aromânilor, care este endogamia. Iată câteva exemple.

Vom da ca prim exemplu o poezie populară în care pulsează o viguroasă atitudine contra căsătoriei dintre un Aromân şi o Grecoaică:

"Voi, Rămăñii di aşe nclo,
nu-avdzât ţi s'faţe - Armiro?
Armiro nu- avdzât ţi s'faţe?
Şi-esusesc Rămăñli greaţe...
Chiru rămănimea ntreagă,
ta s'loaţ voi'nă nveastă greacă?
Ş'tine, lai Pleasă mărată,
nu si-afla'nă laie feată?
Nu si-afla'nă laie feată,
ta şi-lli daţ al Nisi nveastă?
Lai Nisi, s'ţâ ncllidă dera
va-ţ grească hillilu patera!
Ma loaiună di isnafe
ta si-ţ grească feata tate!"

(Voi, Români de aşa încolo,
nu auziţi ce se petrece Armiro?
La Armiro nu auziţi ce se face?
Aromânii îşi logodesc Grecoaice...
Pieri aromânimea întreagă,
ca voi să luaţi nevastă greacă?
Şi tu, hăi Pleasă sărmană
nu se află în tine o biată fată?
ca să-i daţi nevastă lui Nisi?
Măi Nisi - închide-ţi-ar poarta -,
fiul tău te va striga patera!
Ci, să fi luat una de breaslă etnică
ca fata să ţi se adreseze cu tată!

Notă- Armiro e o comună în Grecia, la vest de golful Volos, unde s'au stabilit Fărşeroţi oieri din Pleasa, iar Pleasa e un sat aromânesc în Albania sudică, la nord-est de Coriţa.

Intr'un alt caz, vedem cum o fată se plânge contra mamei sale vitrege care:

"ñi-deade-un xen dit altu loc
ñi- deade-un Grec-şi-şi lu-ardă n foc"

("îmi dădu un străin din altă ţară,
îmi dete un Grec - arde-şi-l-ar în foc").

Infine iată încă două atestări. In prima, un tânăr care întâlnise în drum o fată, declară:

"Năsă n'u dau tru altă mână
că easte hillie di Armână".

("Pe dânsa nu o dau în altă mână,
căci este fiică de Aromân").

In exemplul următor, un blestem teribil este adresat împotriva unui tânăr aromân care s'a logodit cu o Grecoaică:

"Hillilu-al Vreta, mâna s-lli seacă:
s'isuri pi feată greacă".

("Fiul lui Vreta, seca-i-ar mâna cu deget de logodnă
se logodi cu fată grecoaică") (p.44).

Această viguroasă atitudine împotriva căsătoriilor dintre Aromâni şi Greci o găsim - ceea ce ar părea oarecum paradoxal - şi într'un cântec popular grecesc, din păcate prea lung pentru a-l putea reproduce integral. Ne vom mărgini deci a traduce numai câteva versuri mai semnificative. Este vorba de un dialog între un tânăr grec care solicită mâna unei frumoase Aromânce, şi tatăl acesteia care, intransigent, nu vrea să audă nimic din rugăminţile insistente ale candidatului.

"Aromâne, aromâne, ţinţarule,
dă-mi fata ta în căsătorie.
-Măi, şmechere grec,
du-te în altă parte în peţit:
Eu, fata mea
o voi mărita cu un aromân.
Fata mea este promisă
Unui frumos voinic aromân,
care are o mie de oi
şi mii de capre.
Care are livezi în munţi
Mandră, iarna, la Veleştin

şi multe stâne vara
în munţii Aminciului".

Insistenţele Grecului se dovedesc zadarnice, deoarece în cele din urmă i se spune:

"Vezi-ţi de drum, grecule!
Neamurile noastre nu se amestecă.
Să ştii că aromânii
Cuscri cu grecii nu se pot face.
Toţi aromânii o fară
şi grecii separat".

Acest cântec este reprodus integral în lucrarea lui G. Platari[45)] fiind însoţit de următorul comentariu: "Cântecul de mai sus, precum şi variantele sale, este foarte vechi şi atestă în mod cât se poate de clar că Aromânii nu se încuscresc cu Grecii. Există şi alte cântece populare în aromâneşte însă, care semnalează această opoziţie, şi refuz al oricărei căsătorii cu Grecii. Trebue subliniat însă că Grecii doreau în mod arzător asemenea căsătorii, nu numai de dragul ochilor negri şi a gâturilor albe ale frumoaselor aromânce, dar mai ales datorită faptului că invidiau bogăţia şi marea influenţă socială a Aromânilor, care ţineau în mâinile lor frânele vieţii economice, dat fiind că creşterea vitelor constituia epicentrul vieţii economice în trecut".

"In sfârşit, datorită unei ignoranţe incalificabile, cuvântul vlahos = latinofon (care de altfel revine foarte des în cântecul de mai sus,n.n.), şi-a pierdut, numai în limba greacă, sensul său real şi s'a transformat într'un termen pejorativ, desemnând un individ necivilizat sau pe un ţăran. Aceasta constitue o mare eroare, care din păcate caracterizează lucrările de cercetări şi învăţământul nostru în general, precum şi aspectul informării corecte a populaţiei în jurul problemelor antropogeografice ale regiunii noastre"(pp.219-220).

Heuzey, având ocazia să asite la o nuntă fârşerotească, o descrie cu lux de amănunte.

"Când un tânăr doreşte să se căsătorească el va căuta

să întâlnească pe tatăl alesei inimii sale. In cazul când cererea este acceptată, el scoate imediat punga din buzunar şi pe loc, pune în mâinile viitorului său socru câteva bucăţi de aur. Acelaşi dar trebue reînoit în ziua nunţii, când se va duce să-şi caute logodnica. Aşa dar, nu numai că nu cere o dotă, dar el este acela care-şi cumpără soţia. Acest obicei aminteşte ritualul cunoscut sub numele de "coemptia" de la nunţile romane. La aceşti duri păstori, ca şi în vechea Romă, căsătoria este un contract de vânzare, iar femeia un obiect util care este plătit în bani gheaţă; trebue chiar dat o arvună pentru ca cineva să-şi asigure dreptul de prim cumpărător"(p.376).

"Intre timp data nunţii a fost stabilită şi anunţată în stână. Opt zile înaintea ceremoniei, fetele tinere se adună şi se îndreaptă în grup spre pădure, de unde, încărcate pe spinare, vor aduce lemne de foc pentru casa noii perechi. Ele taie în acelaşi timp o lungă cracă, la extremitatea căreia lasă cinci mici ramuri; ele împlântă un măr roşu în ramura mijlocie, în timp ce de celelalte patru atârnă caiere de lână de culoare stacojie. Apoi, se întorc la stână, purtând acest fel de drapel, pe care-l numesc "flambură";toată această procesiune se desfăşoară într'o atmosferă de veselie şi de voie bună. Ajunse la stână, ele înfig flamburа pe acoperişul casei mirelui"(p.276).

Vom întrerupe pentru moment firul povestirii acestei interesante nunţi fârşetoreşti, pentru a adăuga unele informaţii suplimentare privitoare la obiceiul legat de punerea unui măr roşu pe flambură. Ce simbolizează acest "măr roşu" şi de unde ne vine acest obicei? Vom răspunde la această întrebare servindu-ne de un text al celebrului antropolog englez M.E.Durham: "Se crede că mărul este originar din Europa. In orice caz acest arbore fructifer a fost foarte răspândit din cele mai vechi timpuri şi a jucat un rol important în obiceiurile Orientului apropiat. Pe muntele Ida, în Frigia, Paris, fiul regelui Priam, a dat mărul de aur Afroditei, cea mai frumoasă dintre toate. Cine erau Frigienii? Herodot şi Strabo spun că ei erau un vechi popor din Tracia, cunoscuţi

sub numele de Briges, şi un popor iliric Brigii. Dintre grupurile trace, un oarecare număr, siliţi de presiunea unor popoare care veneau din nord, au trecut în Asia Mică şi erau cunoscuţi ca Frigieni. Arheologii socotesc că această deplasare a avut loc pe la 1250 înaintea lui Hristos. Tracii şi rudele lor Ilirii ofereau ei mere aleselor inimilor lor? Ce semnificaţie avea acest gest? Totul este îngropat în trecut, dar obiceiul mărului supravieţuieşte".

Iată deci explicată originea acestui obicei, de altfel foarte răspândit încă şi în zilele noastre printre Aromâni, urmaşii de astăzi ai Tracilor romanizaţi din Balcani.

Numeroase sunt exemplele în folclorul nostru de unde rezultă că mărul este folosit ca simbol al dragostei la Aromâni. In cântecele populare, de exemplu, deseori se menţionează trimiterea unui măr, adesea chiar muşcat, muşcătura în acest caz simbolizând sărutul.

"Ţe si-ţ pitrec, curbanea-a mea,
diparti acolo tu xeane?
Io vrea-ţ pitrec un mer aroşu,
ma putridzaşti'n cale".

("Ce să-ţi trimet odorul meu,
colo, departe, în străinătate?
Eu ţi-aş trimete un măr roşu,
dar putrezeşte pe drum")[47]

Purtător al acestui simbol, mărul va ocupa deci, cum era de aşteptat, un loc special în tradiţiile de nuntă.Legat de acest prim simbol, nu este curios să constatăm că,cu timpul, mărul devine la Aromâni şi simbolul fecundităţii. Vom ilustra acest al doilea aspect, cu o serie de exemple extrase din culegerea lui Pericle Papahagi "Basme Aromâne"[48].

In basmul Ficiorlu şchiop vedem cum o femeie care nu putea avea copii, se ruga în fiecare dimineaţă lui Dumnezeu ca să nu o lase să i se stingă familia. "Dumnidzău o-ascultă ş-ună dimineaţă mulliarea ş-află n-vatră trei meare aroşe ş-multu muşate". Femeia nu s'a gândit de unde-i veneau merele, le-a luat şi le-a pus într'o ladă. "După nă stămână

dişcllide sfindachia şi cându ţi z-veadă? Treile meare s-avea faptă trei ficiori muşaţâ"(p.261).

In Amirălu fără fumeallie (Impăratul fără familie),împăratul care avea o împărătească frumoasă ca'n poveşti, era foarte trist fiindcă nu putea avea un moştenitor. Intr'o zi, îşi încalecă calul şi porneşte în căutarea lui Dumnezeu, ca să-l implore să-i dea un copil. După trei zile de mers,într'o dimineaţă întâlneşte la o fântână un bătrân cu barba albă: -"Bună-ţi dimineaţa, pap! strigă amirălu. - Ghine-ňi viňişi, nipoate, dzâse auşlu şi scoase di-tu sinu un mer aroş; îl deade amirălui, dzâcânda-lui: -Na aistu meru aroş; du-te acasă la amiroañia şi mâcaţâ dolli merlu aistu şi să ştii că amiroañia va s-facă un ficior"(p.325). Intr'adevăr împăratul a avut nu unu, ci doi moştenitori.

Un caz asemănător îl întâlnim şi în basmul Birbicuşa,unde lui Dumnezeu făcându-i-se milă de suferinţele împăratului şi ale împărătesei,care nu puteau avea copii, trimete într'o zi pe Sfânta-Marie îmbrăcată ca o săteancă şi la o fântână "şi spilă mâinile şi biu apă".

-Oh! Dum-lliartă-lli părinţâlli, gri Stămăria, aţilui ţi adră fântâna istă muşată!

Ună moaşe-te umplea giumăcile şi poacile cu apă, s-toarnă către Stămărie şi greaşte:

- Amiroania cu Amirălu a nostru, s-ul ţână aţel din sus! Li feaţe tuţe câte vedzâ, s-nu lli cheară numa vâră-oară! Ma şi elli au un nod la inimă: nu au fumealli măraţlli. Atunţea Stămăria scoate din sîn un mer aroş ul da li moaşe şi-lli dzâţe: Du-te, mae, dă-l aistu mer amiroañillei şi spune-lli că easti di la Stămăria. Giumitate s-mâcă nâsă şi giumitate amirălu şi sigură s-hibă că va s-armână sarţină", şi într'adevăr "după nouă meşi di dzâle, feaţe un muşat ficior, albu ca neaoa, cu soarele tu cheptu şi cu luna tu frânte, cum ghine grailu şi-l pitidzară, şi-l chimară Birbicuşa"(p.438).

Să revenim, împreună cu Heuzey, la nunta fărşerotească "care are loc totdeauna Duminica, după ritul oriental. Tinerele se strâng din nou, dis-de-dimineaţă şi vor asista, îmbrăcate în costumele lor cele mai frumoase, la toaleta mirelui.

In timp ce un cavaler de onoare îl bărbiereşte, ele dansează în jurul lui şi-i cântă în limba lor, un catren de circumstanţă. Nunta care până acum avea aspectul unui act de vânzare, se schimbă în gura lor; ea se transformă într'o aventură de dragoste şi capătă aspectul unei răpiri. Nu-i cazul să ne mirăm de acest contrast dacă ne amintim că la Romani, raptul simulat constituia una dintre scenele cele mai importante ale dramei nupţiale; această datină ne aminteşte de forma naturală şi primitivă a căsătoriei, din timpul briganzilor care au fondat Roma. Obiceiurile menţionate se aseamănă toate cu obiceiurile latine: lâna figura de asemenea în căsătoriile romane ca simbol al muncilor domestice; un măr era emblema amorului şi a maternităţii. Vom găsi, de asemenea, în curând, colacii de făină pe care Romanii îi rupeau în bucăţi, cu ocazia ceremoniei numită confarreatio.

Iată, în sfârşit, mirele care, călare, se apropie de casa logodnicei. Toţi Aromânii din stână îl însoţesc călare pe căluţii lor cu coamă deasă. Un vestitor (sihărghiar în aromâneşte) a fost trimes înainte; el primeşte la intrarea colibei un colac în formă de coroană şi-l ridică deasupra capului. Dintr'odată toţi călăreţii aleargă mâncând pământul, îndreptându-se spre colac, ca spre o adevărată ţintă, primii sosiţi împărţindu-l în bucăţi. Aceeaşi cursă reîncepe după scurt timp la poarta miresei, când tânăra fată, îmbrăcată într'o rochie de stofă de un roşu aprins, este transportată călare spre noua sa locuinţă. In acest moment are loc un rit unic în felul său şi de formă pur latină, conservat de aceşti Aromâni,cu o fidelitate uimitoare: îndată după coborîrea miresei de pe cal şi în momentul când este pe punctul să calce pragul casei, i se prezintă într'un vas unt sau uneori miere, şi ea unge cu untul partea de sus a porţii, marcând astfel că venirea ei va aduce în această casă bucurie şi blândeţe.

De altfel, la latini, numele femeii uxor, cu forma mai veche unxor, vine de la cuvântul ungere, deoarece miresele, când ajungeau în pragul casei conjugale aveau obiceiul să ungă partea superioară a porţii ("Uxor dicitur... ab ungendis postibus... hoc est quod, quum puellae nuberent, maritorum

postes ungebant").

In urma unei asemenea comparaţii a datinilor, nu-i deloc greu să credem că aceşti păstori nu pot fi altceva decât descendenţi dintr'o colonie italiană..."(p.278).

"Până aici nu am constatat nicio intervenţie a bisericii sau a preotului. Contrar datinilor greceşti, mireasa a fost condusă la soţul său înaintea consfinţirii religioase. Ea aparţine deja mirelui în virtutea actului de cumpărare. Până la cununie, ea trebue să petreacă o primă noapte sub acest acest acoperiş, în care răstimp, aşezată într'un colţ al colibei, în mijlocul tuturor invitaţilor, sărută cu respect mâinile noilor săi părinţi şi apoi se roagă lui Dumnezeu şi sfinţilor. Preotul nu este chemat decât în ziua următoare; numai atunci începe căsătoria creştină, cu ospeţele şi dansurile care o însoţesc. Această petrecere se prelungeşte timp de două zile şi unirea nu este de obicei consumată decât Miercuri. Odată măritată, şi mai ales în prima perioadă, femeia trăieşte într'o supunere oarbă; înainte de a da naştere unui prim copil, ea nu se adresează niciodată direct soţului ei; ea nu se poate întreţine cu el, fără a viola în mod grav regulile de bună cuvinţă. In casă, ea este ca o sclavă mută. Numai calitatea de mamă poate să-i schimbe acest statut de inferioritate, de umilinţă şi de tăcere"(p.279).

Vorbind în continuare de raporturile dintre Aromâni şi Greci, Heuzey notează: "Ţăranul grec din Acarnania detestă pe Fărşeroţi; este de altfel binecunoscută ura antică a populaţiilor sedentare împotriva triburilor nomade. El nu vede, fără o mânie surdă, sosirea în fiecare an a acestor păstori pribegi, duşmani din instinct ai proprietăţii funciare şi bineînţeles invadatori, ca şi turmele lor avide pe care le mână. Aceşti ţărani pretind că Fârşeroţii abia sunt creştini; că este vorba de o rasă blestemată, condamnată - fără îndoială - pentru vechi păcate la această existenţă rătăcitoare. Fărşeroţii, la rândul lor, explică originea acestei uri: şireţi, totdeauna la pândă, umblând atât ziua, cât şi noaptea, nu sunt oameni cărora să le scape uşor ocaziile de a refuza oilor lor păşunea unui câmp verde de grâu, sau să lase mult

timp fără stăpân oile rătăcite. Prezenţa lor este o sursă de ceartă şi de procese în care Grecii, chiar dacă sunt mai numeroşi, nu au întotdeauna câştig de cauză. Grecul, în ciuda spiritului său suplu, dar mai mult şiret decât fin, este învins de Aromân, ale cărui viclenii sunt mai bine conduse, iar tactica lui dă dovadă de mai multă răbdare. Aceşti străini, aceşti păstori, constitue o adevărată putere în această ţară; au o forţă enormă care-i menţine, în ciuda aversiunii publice: este unirea care există în consiliile lor, precum şi încrederea pe care o au în şefii lor. Fiecare celnic, sigur de o sută de voinţe care sunt de acord cu voinţa sa, este o adevărată personalitate importantă în comuna unde şi-a plantat cortul şi rivalizează în putere cu primarii şi căpitanii de jandarmi. Din contră, satele greceşti pline de lupte mărunte şi de rivalităţi sunt din ce în ce mai desbinate".

In cea de a doua lucrare a sa[49)], publicată postum în 1927, Heuzey ne descrie impresiile sale din excursia făcută în Tesalia turcă, în 1858, adică la un an după călătoria în Olimp şi Arcanania.

Parcurgând-o, ne vom opri de câte ori călătorul nostru ne relatează ceva demn de reţinut despre Aromâni.

Nu este deloc surprinzător să aflăm că ghidul lui Heuzey era un Valah, croitor de meserie. "Această meserie nu-i rară printre aceşti păstori, fabricanţi de stofe de lână, stabiliţi în mare număr în munţii înconjurători"(p.45).

Prima localitate vizitată din Tesalia, unde întâlneşte Aromâni este Pretori: "Acest sat este împărţit în două părţi de către un torent. Toată partea nordică aparţine beilor turci; cealaltă are ca proprietar un agă creştin, Vlahul Zisi Hagibira. Acesta este tipul Vlahului deştept şi şiret, scund de talie, cu spatele puţin încovoiat... Ţipunea din lână albă, strânsă pe talie cu un brâu de caşmir, precum şi gârbaciul pe care-l ţine în mână indică bine stăpânul acestui domeniu şi-i dau un aer de şef. De altfel, el se plânge atât de Turci cât şi de ţăranii greci, cu care are dese certuri din cauza pământului.

Am avut impresia că nu ne-a primit cu multă tragere de

inimă; în schimb, fratele său, un tânăr înalt şi cu faţa deschisă a salvat onoarea familiei. Intr'adevăr, ne-a oferit o masă care a compensat pe cea din ajun de la mânăstire: ni s'a servit o mare plăcintă, precum şi raci de o calitate excelentă. Familia Hagibira este de fapt din Samarina, mic oraş de păstori la nord de Meţovo. Sărmăniaţii au transformat toată regiunea Pretoriei în cartierul lor de iarnă. Hagibira a cumpărat ciflicul (moşia) din localitate, dar, din păcate, femeile aromânce nu pot suporta să rămână sedentare. După spusele interlocutorului meu, Aromânii din Samarina sunt mai şlefuiţi decât Fârşeroţii, cărora ei nu le-ar da fetele lor în căsătorie, după cum nu le dau nici Grecilor. Aristocraţia din Samarina se compune din şapte sau opt bărbaţi de vază, cunoscuţi sub numele de celnici"(p.48).

"Mult mai important este ansamblul de localităţi locuite de Vlahi, de rasă română, pe care le vom găsi ceva mai la nord în regiunea alpestră a Aspropotamului (Arâului Albu). Este vorba de treizeci şi două de aşezări, dintre care cele mai multe sunt mici burguri sau chiar orăşele, cunoscute toate sub denumirea de Vlahohoria"(p.104).

"... Acest drum ne va duce în curând în importanta comună aromânească Veternico, care prezintă un interes particular deoarece este locul de naştere al faimosului Hagi-Petru, general-şef al forţelor armate greceşti formate dincoace şi dincolo de frontiera turcă, în timpul răscoalei din 1855. Când admiram cu camarazii mei din Atena acest fastuos aghiotant al regelui Oton, splendidul său costum de palicar, umerii largi, pieptul său bombat şi puternica sa statură herculeană, nu ne îndoiam niciodată de faptul că el nu era Grec, dar că era un robust om de munte, de origină aromână, aparţinând triburilor de păstori din Pind. Aşa se explică în acelaşi timp atât aspectul său fizic, precum şi alegerea făcută în persoana sa pentru a comanda trupelor care trebuiau să-şi găsească sprijinul lor principal în această barieră muntoasă"(p.105).

"La Veternico ne-am îndreptat spre cea mai bună casă, care tocmai era locuită de sora lui Hagi-Petru. Doamna Dimatina vine să-şi petreacă vara în satul străbunilor săi,

înconjurată de câteva nepoate şi strănepoate. Inainte de 1825, Veternico avea probabil cinci sute de case, fiind principalul centru al regiunii. Membrii familiei Hagi-Petru, mari negustori de textile, ca toţi Valahii de prin părţile locului, aveau în această comună somptuoasele lor case, saraiurile lor cum le numeau oamenii de aici, abuzând de un termen turcesc mai mult sau mai puţin grecizat. La ieşirea din orăşel,lângă micuţa mânăstire a Sfintei Vineri, se văd încă nişte frumoşi cireşi, despre care ni se spune că aparţineau familiei Hagi-Petru"(pp.105-106).

Continuându-şi drumul, Heuzey ajunge în comuna Pira,unde este cazat la un comerciant cunscecade pe numele de Ţibrichi, care coboară de la munte ca să ierneze în câmpia Tesaliei,la Cardiţa. "Angajez cu el o conversaţie despre aceste populaţii române din Pind. Forţaţi de zăpezi, ei coboară iarna la câmp, unde închiriază vaste terenuri de păşune pentru turmele lor. Dialectul lor român se deosebeşte puţin de graiul Fărşeroţilor pe care i-am vizitat anul trecut în Acarnania. Şi aici, tinerele soţii conservă anticul obicei roman, ca atunci când păşesc pentru prima dată în noua lor casă, să ungă uşorii porţii, nu cu miere, ci cu unt"(p.106).

"Comuna Haniai, la două ore de Pira,spre vest, se găseşte chiar în valea Aspropotamului; locuitorii săi nu vorbesc decât greceşte. Ei spun că altădată erau Aromâni, dar un sfânt a venit să predice pe aici şi neputându-se înţelege cu ei, le-a blestemat limba lor română ("Katigorisen tin glossan" citat în greceşte de Heuzey), ceeace i-a determinat să adopte limba greacă. Toate aşezările din regiunea Paliohoria s'ar fi putut să fi fost vechi colonii valahe, care şi-au abandonat limba lor. De altfel, obiceiurile şi tradiţiile lor sunt într'adevăr identice cu cele ale Aromânilor"(p.107).

Heuzey atinge aici o problemă delicată şi în acelaşi timp extrem de gravă şi anume aceea a rolului de prim ordin jucat de biserica greacă în acţiunea de deznaţionalizare a Aromânilor.

Are dreptate Louis-Auguste BLANQUI, conaţional şi contemporan al lui Heuzey, când afirmă că "religia greacă - îmi pare

rău s'o spun - nu este în acest moment decât o vastă exploatare, ale cărei excese se adaugă la toate acelea care apasă de mult pe creştinii din orient"[50].

Sfântul despre care vorbeşte Heuzey nu-i altul decât călugărul Kosmas Etolianul, care - printre altele - a reuşit să deznaţionalizeze numeroase comune aromâneşti din Zagor. Drept recunoştinţă postumă pentru această activitate "creştinească", Patriarhia Ecumenică din Constantinopol l-a proclamat, în Aprilie 1961, "Sfânt Universal al Ortodoxiei" ("Aghion Katholikon tis Orthodoxias"). In expunerea de motive a Patriarhiei şi a Sinodului, protocolată ca act oficial sub nr.260, se menţionează că "numitul călugăr Kosmas, supranumit şi Etolianul, a parcurs pământul strămoşesc, a predicat ca un apostol cuvântul lui Dumnezeu, a înfiinţat multe şcoli, a vindecat bolnavi, susţinând Biserica noastră cu umilinţă, abnegaţie, virtute şi ascetism, precum şi prin martiriul său săvârşit în anul de graţie 1779, luna August..."

Trecând peste eufemismele de rigoare, adevăratul motiv al acestei sfinţiri îl explică cu o surprinzătoare sinceritate anuarul epirot "O Neos Koubaras Hronografos" din Atena, care reproduce in extenso actele sfinţirii.

Iată ce scrie redactorul acestei publicaţii: "Kosmas - cum este ştiut - a lucrat mai mult ca oricine ca să sprijine pe conaţionalii săi, atât în credinţa ortodoxă, cât şi în limba părinţilor lor, adică în grecească, care în anumite locuri fusese înlocuită de limba valahă şi albaneză. Aşa se explică zelul lui divin în durarea de şcoli populare greceşti, tocmai în locurile unde primejdia desgrecizării şi a schimbării credinţei era imediată; ţinând seama de aceste elemente, rumanizanţii (adică Aromânii naţionalişti, n.n.), din Macedonia nu au văzut cu ochi buni proiectata proclamare a lui Kosmas ca sfânt universal al ortodoxiei. Kosmas împiedicase prin învăţătura sa extinderea limbii valahe şi a silit pe mulţi aşa zişi Valahi să se facă Greci, după cum îi îndemnase să se înţeleagă numai prin limba greacă şi nu prin "intrusa" ("pereisaktou") limbă valahă..."[51]

Rezultă clar din cele de mai sus că pentru biruirea con-

ştiinţei şi a mândriei latine a Aromânilor, semnalate - cum am văzut deja de Pouqueville, Cousinéry, Heuzey, etc. "sfântul Kosma a recurs la cele mai nedemne tertipuri, când - aşa cum scrie Weigand - spune credincioşioşilor vlahi - printre altele - că ei trebue să se roage lui Dumnezeu numai în limba greacă, cea valahă fiind folosită de Dumnezeu numai când vorbeşte cu dracul"[52].

Traversând comuna Gardichi, "cu 150 de case, aşezate pe o pantă abruptă", Heuzey subliniază că "a primit de la cer un cadou care compensează multe din neajunsurile îndurate de locuitori, şi anume o apă glacială, renumită ca fiind cea mai bună din toată regiunea".

"Toţi Aromânii, îmbrăcaţi în straie albe, sosesc unii după alţii şi se strâng în piaţa din centrul satului. M'am gândit în momentul acela că aşa trebuia să fie altădată la Roma aspectul şi culoarea adunărilor populare, datorită culorii albe a tunicilor şi a togilor de lână. In faţa noastră vine în mod spontan numitul Kosta Gardioti, al cărui tată, Hristu, este un om foarte bogat, supranumit din această cauză "regele Gardichiului"(p.18).

"Suntem invitaţi să facem o vizită domnului Hristu Gardickioti, un colos de Aromân. El a devenit cel mai bogat din regiune datorită comerţului cu cape şi stofe de lână cu insula Corfu, Inainte de a mă despărţi de acest bătrân ospitalier, am oferit soţiei lui câteva bijuterii din Palatul nostru regal, aduse în valiza mea: efectul a fost uimitor"(p.109).

Etapa următoare a călătorului nostru o constitue un alt însemnat centru aromânesc din Tesalia, Kastania (Cuşteana): "Importantul burg în care sosim, Kastania, este mai degrabă un mic oraş, situat în plină regiune de castani, în mijlocul grădinilor şi a unor abundente ape curgătoare. Principalele case construite ca nişte turnuri cu două etaje, se aseamănă cu "kouliae" văzute la Damaşi. Vlahii care le locuiesc au abandonat viaţa pastorală pentru a se deda agriculturii şi a deveni proprietari de terenuri. Kastania este de asemenea reşedinţa de vară a bogatelor familii de Aromâni, care în timpul iernii trăiesc în Tesalia".

"Acesta este şi cazul domnului Kastanioti pe care nu l-am putut întâlni la Tricala. L-am văzut în schimb aici, unde influenţa sa este considerabilă. Abia i-am pronunţat numele şi a şi fost înştiinţat de sosirea mea. Mi-a rezervat una dintre cele mai strălucite primiri. La masă am beneficiat şi de un concert de lăutari. Pentru a-i stimula să cânte, li se pune o monedă turcească pe frunte, strecurând-o pe jumătate sub căciula lor; dacă ea nu cade, în ciuda faptului că ei cântă într'una, moneda le aparţine"(p.119).

Heuzey îşi termină excursia în Tesalia cu următoarea reflexie asupra Aromânilor: "Aceşti Români din Tesalia, atât bogaţii cât şi săracii, rămân profund pasionaţi pentru viaţa de la munte: acolo - spun ei - când te scoli dimineaţa respiri parfumul florilor, în locul mirosurilor urâte de la oraş" (p.120).

In 1861, vede lumina tiparului un interesant şi original studiu bilingv (în franceză şi germană) al lui G.LEJEAN privind etnografia Turciei europene[53].

Despre Aromânii, pe care autorul îi numeşte în mod curent Ţinţari, Vlahi sau Macedo-Vlahi, spune: "Această curioasă populaţie, răspândită peste toată suprafaţa Albaniei de sud, a Tesaliei, a Macedoniei occidentale şi a Greciei continentale, face parte din familia Valahilor propriu zişi, prin nişte legături misterioase, dar de netăgăduit. In propria lor limbă ei îşi zic "Români" ca şi fraţii lor de la Dunăre; Grecii îi numesc Kuţovlahi, iar Sârbii Ţinţari. Intrucât ei apar în analele bizantine în epoca regatului bulgar, suntem înclinaţi să credem că-i vorba numai de ei atunci când sunt menţionaţi regii din dinastia Asăneştilor, fiind citaţi ca "Vlahi, aliaţi ai Bulgarilor..." Dialectul român al Ţinţarilor nu numai că derivă din limba latină, dar are cele mai strânse afinităţi cu româna dacică, ceea ce implică o origine comună. Idiomul lor, uşor de înţeles de Moldo-Vlahi, este mult mai alterat decât acesta din urmă, dacă trebue să dăm crezare lui Thunmann, singurul care s'a ocupat în mod serios de această limbă"

"Aromânii sunt foarte numeroşi în Tesalia şi în Epir; în Grecia există mai multe mii, în timp ce un mic grup locueşte la Peşteră"(p.21).

"Din punct de vedere moral, Ţinţarii sunt prezentaţi de către toţi călătorii ca un popor activ, muncitor, rezistent la oboseală, îndărătnic în ideile sale şi împins de instinctele sale către comerţ".

"Găsim în Turcia europeană două categorii de Ţinţari: sedentarii şi păstorii. Primii sunt puţin agricultori, dar mai degrabă negustori şi mai ales industriaşi; ei au creat în Tesalia şi în Epir diverse industrii şi au făcut să prospereze mai multe oraşe ca Târnovo, Meţovo, Moscopoli. Numeroase meşteşuguri precum şi profesiunea de hangiu sunt într'un oarecare fel monopolizate de ei"(p.22).

"Nomazii merită o menţiune particulară. Aceştia sunt locuitorii satelor din Pind şi din lanţurile muntoase vestice, care coboară la şes în fiecare toamnă, mai precis din Noembrie până în Mai, unde ei au drepturi de păşunat, determinate de obiceiurile pământului, în acelaşi mod ca şi proprietarii turmelor care practică transhumanţa în sudul Franţei.Această plecare are loc cu cea mai mare solemnitate în comunele Avdela, Perivoli şi Samarina,ai căror locuitori coboară la Castoria, în regiunea Penelului şi în Tesalia; numai câteva familii rămân, însărcinate cu paza satelor părăsite. Privilegiile nomazilor au fost violate de Ali Paşa la începutul secolului; este probabil că această uzurpare să fi dispărut odată cu el"(p.22).

Cu ocazia adunării generale a Societăţii de Etnografie care a avut loc la Paris la 21 Februarie 1864, François LENORMANT a vorbit despre păstorii valahi din Grecia, textul acestei conferinţe fiind publicat, sub formă de articol, în anul următor[54].

Semnalăm acest studiu fără a insista asupra lui, deoarece - aşa cum remarcă M.E.Picot asupra căruia vom reveni ceva mai târziu -"Lenormant nu s'a gândit la Românii din Grecia decât de departe, mulţumindu-se să vorbească despre ei după informaţiile culese din lucrările englezului Leake şi ale lui Heuzey. Să nu căutăm deci în acest articol lucruri puţin cu-

noscute".

In călătoriile sale la Românii din Macedonia, despre care am mai vorbit, Bolintineanu menţionează la un moment dat un memoriu relativ la Aromâni, adresat guvernului francez de către Eugène POUJADE. Din păcate, nu am putut identifica acest document, dar presupunem că autorul a folosit elemente din acest raport în pasagiile relative la Aromâni din lucrarea sa "Chrétiens et Turcs"[55].

Menţionăm cu această ocazie că autorul acestei lucrări, un bun cunoscător al Macedoniei, fost consul general al Franţei la Bucureşti, era căsătorit cu o fiică a Marelui Ban Constantin Ghica.

"Aşezată alături de Bulgari, Greci şi Albanezi, dar neamestecată cu ei, se găseşte o populaţie de aproape un milion de suflete, care vorbeşte limba română amestecată cu câteva cuvinte turceşti, populaţie cunoscută sub numele de Cuţovlahi. Aceştia sunt Valahii din Macedonia. Vom încerca să dăm câteva informaţii privind originea şi istoria lor".

"Impăratul Aurelian, văzând că Dacia Traiană (Principatele Transilvania şi Banatul) era invadată de Goţi, a hotărît să treacă cu legiunile şi cu o parte din colonii romani în Moesia. Aceşti coloni romani rămaşi când sub dominaţia romană, când sub Barbari, s'au unit la un moment dat cu Bulgarii şi au format un regat care a supravieţuit până la moartea regelui Samuel. Ei au căzut atunci sub dominaţia bizantină. Către începutul secolului al XI-lea, Petru şi Asan, doi fraţi aromâni din munţii Hemus, au răsculat pe Vlahi împotriva Grecilor, se uniră cu Bulgarii şi după ce au bătut în numeroase rânduri armatele lui Isac Anghel, Asan a fost proclamat rege al Vlahilor şi al Bulgarilor. Acest nou rege a învins de mai multe ori oastea grecească condusă de Aspiate Sebastocrator, Vasile Fataties, în 1193, precum şi de Isac Anghel el însuşi. După moartea lui Asan, care a repurtat numeroase victorii contra Grecilor şi a cruciaţilor şi a făcut prizonier pe Baudouin, conte de Flandra. Papa Inocenţiu al III-lea a trimes un delegat special pentru ca să-l ungă ca monarh al Tesaliei şi al Macedoniei, al Bulgarilor şi al Vlahilor. Inocenţiu al III-lea făcea

elogiul acestui rege pentru descendenţa sa şi a poporului său din Romani".

"Mai mulţi scriitori moderni şi contemporani au confundat pe Vlahi cu Bulgarii şi le-au dat acelaşi nume; dar nici un autor bizantin, iliric, ungur sau român n'a făcut această eroare. Calocondylas, printre altele, afirmă nu numai ca Vlahii vorbeau limba latină, deşi alterată, dar că ei aveau aceleaşi obiceiuri, acelaşi costum şi aceleaşi arme ca şi Romanii. Astăzi ei sunt stabiliţi, aşa cum am spus, în Macedonia, într'o parte a Bulgariei şi chiar în Tesalia şi în Epir"(pp. 69-70).

Vorbind despre districtul Zagor, Poujade subliniază că "satele din Zagor se impun prin ele inseşi. Fiecare comună are o şcoală şi fiecare şcoală un învăţător, care predă şi franceza, deşi de cele mai multe ori nu a învăţat-o decât din cărţi, dar toţi au o mare admiraţie pentru scriitorii şi istoria noastră. Unul dintre ei, când mă găseam la Ianina, mi-a scris ca să-mi ceară ziare din "luminoasa Franţă"(p.68).

Mai departe, autorul citează pe Pahimere, cronicar bizantin din secolul al XIII-lea, ca o curioasă probă a persistenţei obiceiurilor şi tradiţiilor în Orient: "Valahii, spune acest istoric bizantin, sunt o rasă nomadă care a acumulat mari bogăţii de pe urma turmelor de oi şi pe care viaţa pastorală a făcut-o robustă şi rezistentă la oboseală. Ca urmare a practicii constante a vânătorii şi-au însuşit primele rudimente ale războiului, iar frecventele încăierări cu trupele imperiale le-au dat o mare dexteritate în mânuirea armelor".

"Aromânii din Meţovo, Călaru şi din alte sate din regiunea Ianinei sunt acum comercianţi şi meşteri în arta prelucrării argintului; ei studiază de asemenea medicina în Italia ori în Germania şi merg deseori să se stabilească în Moldo-Vlahia, patria primitivă a străbunilor lor"(p.115).

Revenind la regiunea Zagor, Poujade notează că aici se găsesc vreo patruzeci de sate, fiecare având între 100 şi 300 de case şi cu o populaţie totală de 31.000 de suflete. Această populaţie este activă, inteligentă, harnică, dar întrucât re-

giunea este săracă, Zagoriţii îşi caută norocul în străinătate; se întâlnesc dintre ei în Turcia, Moldo-Vlahia, Rusia. Toţi aduc acasă bogăţiile strânse în aceste ţări şi în toate casele zagorite domneşte îndestularea, curăţenia şi un confort care nu pot decât uimi pe călătorul care a urcat cu greu cărările Pindului pentru a sosi aici. Locuitorii din aceste comune sunt pasionaţi pentru instrucţie şi aceea pe care şi-o însuşesc le dă o netă superioritate asupra restului populaţiei din Turcia europeană, care adăugată la inteligenţa lor naturală, le permite să-şi facă cariere strălucite pretutindeni unde se duc" (p.116).

Poujade îşi însoţeşte lucrarea de numeroase anexe,dintre care anexa no.III (p.549), conţine statistici relative la populaţia Turciei, bazate pe ultimele cercetări ale lui Ubicini, despre care am avut ocazia să vorbim.

"Iată câteva cifre pe care le datorez bunăvoinţei domnului Ubicini şi care urmează să apară în ediţia a treia pe care o prepară a "excelentelor sale Scrisori din Turcia".

- Români (Valahi şi Moldoveni	4.500.000
- Valahi din Macedonia,Epir şi Bulgaria	800.000
- Greci (Constantinopol)	560.000
- Greci din continent (raiale)	1.000.000

De altfel, am văzut ceva mai înainte, că după estimaţiile sale personale, numărul Aromânilor s'ar ridica la aproximativ un milion de suflete.

Intr'o altă anexă (no.V,p.550) găsim date importante asupra unor centre aromâneşti. Astfel: Aminciu şi Chearea aveau la acea dată 1.400 de case, deci aproape şapte mii de locuitori.

Satele aromâneşti din Aspropotam (Arâulu Albu) au 4.500 de familii, adică aproximativ 22.500 de suflete.

In sfârşit, pentru Malacaşi şi alte două sate vecine, autorul ne dă 859 de familii, deci circa 4.500 de locuitori.

In 1875, apare în Revue d'Anthropologie un lung şi bine documentat articol al lui E.PICOT asupra Aromânilor din Macedonia, studiu pe care l-am menţionat deja atunci când am vorbit despre Lenormant[56].

Vorbind despre originea lor, autorul subliniază că"orice

ar fi, nimeni nu poate contesta în mod serios strânsa înrudire între cele două ramuri ale familiei române. Limba vorbită în Olimp şi în Pind se apropie foarte mult de dialectul dacic, pentru ca cineva să poată pune la îndoială măcar pentru o clipă această evidenţă. Similitudinea dintre cele două dialecte ne îndeamnă din primul moment să conchidem că separarea dintre aceste două ramuri nu ar putea fi aşa de veche, dar pentru cine a avut ocazia să studieze de aproape un grup oarecare de ţărani români, faptul devine foarte posibil. Niciodată vreun popor nu a dat dovadă de o mai mare forţă de rezistenţă"(pp. 391-382).

Referindu-se la scrierile lui Thunmann, Picot remarcă că acesta a făcut un mare serviciu ştiinţei, reproducând un mic vocabular grec, român şi albanez, publicat la Veneţia în 1770 care altfel ar fi dispărut poate complet. Acest vocabular ne face cunoscută limba populară vorbită acum un secol de către Românii din Macedonia, fiind compus fără niciun fel de pretenţie ştiinţifică, prin urmare prezentând toate garanţiile de autenticitate"(p.393).

"Continuând cercetările lui Thunmann, un Român macedonean, Gheorghe Roza, a publicat în 1808 la Pesta, un mic opuscul asupra aceluiaşi subiect,(titlul grecesc: Exetasis peri ton Romaion i peri ton onomazomenon Vlahon osi Katikousin antiperan tou Dounaveos)".

Intr'o notă în josul paginii, Picot precizează că a cunoscut această lucrare numai după traducerea în limba română a lui Sergiu Hagiadi, sub titlul: Cercetări despre Românii de dincolo de Dunăre, publicată la Craiova în 1867. de editura Tipografia Naţională T.Maciuca şi I.Samitca.

Roza s'a servit de limba greacă nu fiindcă - ne spune el - nu ar fi putut-o scrie în româneşte dar fiindcă limba greacă este accesibilă compatrioţilor săi, aceştia vorbind-o în mod curent.

Precizăm că Roza, care se semna de asemenea cu numele "Valachus Moscopolitanus", doctor în medicină, originar din Bitolia, prieten cu latiniştii Klein, Maior şi Şincai, a publicat un an mai târziu, o altă interesantă lucrare, de astă

dată în aromâneşte: Măestria ghiovăsirii româneşti cu litere latineşti care sunt literele Românilor ceale vechi".

Şi Picot continuă:"El şi-a propus mai ales să facă cunoscut compatrioţilor săi lucrarea lui Thunmann, care devenise deja rară de la începutul secolului; deşi în mare măsură adoptase opiniile autorului german, el a adăugat câteva observaţii personale. Ceea ce spune el despre originea cuvântului ţinţar merită să fie reţinut. Acest cuvânt, pentru exemplificarea căruia trece în revistă o lungă serie de etimologii, unele dintre ele extrem de neprevăzute, ca spre exemplu censi (censari), sin, carev (în slavă fii de rege), cinci ţari (cei cinci împăraţi), este - pare-se - necunoscut de către aceia care sunt desemnaţi, adică de Aromâni înşişi. Negustorii macedoneni care sosesc pentru prima oară în Ungaria şi în Slavonia sunt foarte surprinşi când aud că sunt numiţi Ţinţari"(p.393).

"Roza, în încheiere, ne dă unele amănunte foarte rare asupra situaţiei prezente a Aromânilor. El ne informează, spre exemplu, că la Moscopole, oraş populat în întregime de Aromâni, s'a tipărit un mare număr de cărţi cu caractere greceşti. Este o informaţie foarte preţioasă, care nu poate fi pusă la îndoială, deşi nimeni nu posedă în prezent cărţile aromâneşti care au văzut lumina tiparului în acest oraş. Nu este de loc exclus faptul că clerul grec a reuşit să le facă să dispară complet din circulaţie."

"Printre documentele pe care ni le-a lăsat Roza, se găseşte o listă de cuvinte, asemănătoare aceleia a lui Thunmann, deşi mai puţin amănunţită. Acest eseu, în ciuda lipsurilor sale, a avut meritul să inspire pe un alt Ţinţar, care locuia de asemenea la Pesta, ca să publice o gramatică a dialectului macedo-român".

"Această carte a apărut la Viena în 1813. Autorul, Nicolae Boiagi, era un adevărat savant, care a publicat un oarecare număr de lucrări în mai multe limbi"(p.394).

Lucrarea întitulată Romanische oder Macedonowlachische Sprachlehre (în greceşte Grammatiki romaniki iti makeonovlahiki) a fost publicată la tipografia Snyrer din Viena.

"Boiagi, născut la Buda pe la 1780, dintr'o familie originară din Macedonia, a scris în limba greacă, sârbă, română şi germană. Gramatica sa macedo-română, în care a evitat probabil numeroase locuţiuni populare, este totuşi extrem de folositoare. In loc de a căuta, ca succesorul său M.Maximus,să aplice reguli inextricabile, pentru a readuce toate cuvintele limbii la o formă ideală, mai mult sau mai puţin apropiate de etimologia lor, el s'a limitat a le transcrie cu ajutorul unor semne având o valoare fonetică bine determinată. Gramatica lui Boiagi a devenit astfel o lucrare indispensabilă şi trebue aplaudată iniţiativa domnului Constantin Negri de a o reimprima la Bucureşti în 1863"(p.425).

Demn de subliniat că, în prefaţa acestei lucrări scrisă în greacă şi germană, Boiagi răspunde atacurilor isterice ale lui Neofit Duca împotriva dialectului aromân, în scopul de a determina pe Vlahi să nu-l adopte ca limbă pentru şcoală şi biserică, aşa cum au preconizat şi alţi intelectuali aromâni înaintea lui Boiagi, ca Ucuta, Cavalioti, Daniel Moscopoleanul, etc.

"Aromânul - spune Boiagi - nu are dece să-i fie ruşine de limba sa, din contră el se va simţi mândru când, cultivându-şi spiritul, limba maternă îl va urma cu fericire, în orice caz cu mai multă fericire decât multe alte limbi. Astfel deci, nu pot înţelege toate aceste nedemne fleacuri ale lui Neofit Duca care, deoarece el nu cunoaşte nicio altă limbă străină, ar fi vrut să distrugă toate celelalte limbi din lume ca să introducă limba sa burlescă (aşa cum o numesc în derâdere chiar conaţionalii lui). De altfel, zelul acestui savant grec este atât de orb încât el doreşte această înlocuire, deşi a declarat că Aromânii sunt apţi pentru o cultură intelectuală şi că sunt mai sensibili decât Grecii pentru artele frumoase. Astfel deci, numai ignoranţa sa ridiculă a putut să-l împingă a se întreba pe un ton atât de provocator "Unde au Aromânii ţara lor, oraşele lor, preoţii lor, legile lor, nobilimea lor, etc.",şi Boiagi continuă:"Chiar dacă Vlahii ar fi Hotentoţi tot le rămâne dreptul şi datoria de a se perfecţiona în propria lor limbă, ca fiind instrumentul cel mai potrivit".

Această curajoasă replică a tânărului învăţat aromân a alarmat atât de mult Patriarhia din Constantinopol încât aceasta, părăsind linia de sabotare subterană adoptată până atunci, a întreprins o acţiune făţişă, care a avut drept urmare "afurisirea" lui Boiagi. S'a ordonat peste tot locul ca gramatica aromânească să fie distrusă "fiind afurisită". Iată în ce termeni, Patriarhul ecumenic afuriseşte pe acest Aromân:"Aflu că se răspândeşte cartea unui rătăcit al bisericii, a unui oarecare Boiagi. Ţinta acestuia este de a combate limba greacă din auzul credincioasei noastre turme. Comunicaţi afurisirea noastră la toţi"[57].

După ce trece în revistă lucrările asupra Aromânilor ale lui Leake, Pouqueville, Heuzey, Lejean, Bolintineanu, Lenormant şi Kanitz, Picot adresează o severă critică acelor savanţi care parcurg Grecia, făcând cercetări arheologice de o valoare îndoielnică, fără a pomeni niciun cuvânt despre Aromâni "această populaţie latină pe care nici Grecii şi nici Slavii nu au putut-o absorbi şi căreia îi datorăm cel puţin un gest de simpatie"(p.412).

In 1876 a apărut, în şase mari volume, celebra lucrare de geografie universală a lui Elisée RECLUS, care a făcut epocă[58]. In primul volum, consacrat Europei meridionale, găsim numeroase referinţe la Aromâni.

Despre originea acestora, pe care autorul îi numeşte când Ţinţari, când Macedo-Vlahi şi uneori Români meridionali, ni se spune că "sunt într'adevăr fraţii celorlaţi Români care locuiesc la nord, în câmpiile Valahiei şi ale Moldovei. Unii autori evaluează numărul lor la două sute de mii de suflete" (p.183). Ei sunt caracterizaţi drept "mândri şi liberi, care nu-şi mărită niciodată fetele cu Grecii"(p.64). Ca şi Românii de la Dunăre, ei sunt probabil Daci latinizaţi. Ei se aseamănă cu Vlahii din nord având aceleaşi trăsături caracteristice,aceeaşi înfăţişare, acelaşi caracter şi ca şi ei vorbesc o limbă neolatină, amestecată cu un mare număr de cuvinte greceşti şi slave. In văile Pindului,Ţinţarii sunt în cea mai mare parte păstori nomazi şi adesea satele lor sunt abandonate în timpul

iernii. Mulţi dintre ei folosesc dezvoltata lor inteligenţă şi destoinicie în practicarea şi a altor meserii. Aproape toţi zidarii din Turcia sunt Ţinţari. Adesea acelaşi individ va face planul casei şi o va construi apoi singur, rând pe rând transformându-se în arhitect, tâmplar, dulgher şi lăcătuş. Românii din Pind sunt de asemena foarte îndemânateci argintari. Experimentaţi în mânuirea afacerilor, ei îndeplinesc în interiorul Turciei acel rol de intermediari naturali aicomerţului, rol care aparţine Grecilor în oraşele de pe coasta mării; se spune că în trecut Aromânii din Meţovo erau sub protecţia imediată a Porţii, fără nicio îndoială în calitatea lor de împrumutători de bani: orice călător, creştin sau musulman era obligat să despotcovească caii înainte de a părăsi teritoriul Metsovului de teamă ca nu cumva să ia cu sine, din neatenţie, o părticică din solul care nu îi aparţine".

"Contoarele Vlahilor din Pind se găsesc în toate oraşele orientului, până la Viena, unde una dintre cele mai puternice bănci a fost fundată de unul din ai lor. In străinătate toţi vorbesc şi limba romeică, iar cei mai înstăriţi îşi trimet copii la şcolile din Atena. Izolaţi în mijlocul musulmanilor, Ţinţarii din Pind simt nevoia de a se lega de o patrie de unde să le poată veni libertatea. Aceasta este lumea greacă cu care - speră ei - într'o bună zi ţara lor natală s'ar putea uni. Se pare că, printr'una din acele transformări treptate aşa de frecvente în istorie, numeroase populaţii macedo-vlahe s'au elenizat complet. In evul mediu Tesalia era aproape în întregime locuită de Ţinţari. De altfel autorii bizantini îi dăduseră numele de Vlahia Mare"(p.184).

Deşi la un moment dat a menţionat că numărul Aromânilor după unii cercetători ar fi de două sute de mii, totuşi într'o statistică mai amănunţită care ne-o dă ceva mai departe, evaluează numărul acestora la patru sute patruzeci de mii" (p.246).

Emile de LAVELEY este un alt călător francez care cutreera Peninsula Balcanică, aproape în aceeaşi perioadă ca Reclus[59].

"Există - scrie el - în Bosnia o altă rasă foarte inte-

resantă, pe care am întâlnit-o de altfel în toată Peninsula Balcanică. Ea este tot atât de activă, tot atât de econoamă şi tot atât de întreprinzătoare ca şi Evreii, dar în acelaşi timp mai dispusă să lucreze şi cu braţele. Aceştia sunt Ţinţarii, cunoscuţi de asemenea şi sub numele de Cuţovlahi. Ii găseşti în toate oraşele, unde se dedau comerţului şi la ţară, unde sunt proprietari de hanuri. Ei sunt de asemenea excelenţi zidari şi singurii care exercitau această ocupaţie în Bosnia înaintea sosirii muratorilor italieni. Se spune că ei ar fi aceia care au construit cele mai importante edificii din Peninsulă: biserici, poduri, case de piatră. Ei sunt de asemena celebri pentru gustul lor în confecţionarea obiectelor de aur şi argint. Unii dintre ei sunt bogaţi şi se dedau la afaceri în stil mare. Fondatorul faimoasei case Sina din Viena era un Ţinţar. Mulţi dintre ei sunt stabiliţi la Viena şi Pesta, unde sunt luaţi drept Greci, fiindcă, ca şi aceştia, sunt de religie ortodoxă. Totuşi ei sunt de sânge român şi provin din acei Valahi care trăiesc din produsul turmelor lor în Grecia, în Tracia şi în Albania. In afara ţării lor de baştină, ei sunt dispersaţi în tot orientul. Locuinţele şi grădinile lor sunt mult mai bine întreţinute decât acelea ale vecinilor lor. Ei sunt între ei de o probitate proverbială. Adoptă costumul şi limba ţării pe care o locuiesc dar nu se amestecă cu celelalte rase. Ei conservă un tip aparte, foarte uşor de recunoscut. De unde vin aceste aptitudini speciale care-i deosebesc aşa de clar de Bosniacii musulmani şi de ceilalţi creştini în mijlocul cărora trăiesc? Este vorba fără îndoială de deprinderi căpătate şi transmise ereditar. Ce păcat că nu sunt decât câteva mii de Ţinţari în Bosnia! Ei contribue şi într'o mai mare măsură decât Evreii la creşterea bogăţiei, fiindcă ei sunt în afară de excelenţi negustori şi admirabili muncitori"(pp.244-245).

In 1892, Victor BERARD publică în Revue des Deux Mondes notele sale dintr'o călătorie în "Macedonia slavă" pe care a efectuat-o în luna August 1890[60]

Cum era şi firesc, chiragiii cu ajutorul cărora se deplasa erau toţi Aromâni "care vorbeau o grecească pe care ar fi invidiat-o chiar numeroşi Atenieni, dar să nu-i chemaţi Greci şi evitaţi să discutaţi cu ei despre "marea idee". Ei nu vor să fie Greci, ci Aromâni. "Noi nu avem decât sânge latin" ne spune într'o seară un cafegiu... Noi, în limbajul cafegiului, însemna el şi eu însumi. In şcoala lor nu se învaţă decât turca, româna şi puţin franceza... Aromân şi Francez, doi fraţi din aceeaşi mumă, fii ai antice Rome!"

"Ce-i Grecia? Un munte sărăcăcios, răspunde el, unde caprele nu găsesc cu ce să-şi potolească foamea. Şi Grecii? O bandă de palavragii şi de pungaşi. Ei vorbesc şi fură. Ei au pretenţia de a reprezenta creştinismul şi civilizaţia contra Turcilor barbari şi necredincioşi. Dar "pri pâni" "ma to psomi" în numele lui Hristos, episcopii lor exploatează şi omoară celelalte naţionalităţi; în numele progresului, băcanii lor otrăvesc şi împovărează cu datorii pe ţărani. Incetul cu încetul începem să-i cunoaştem. Bulgarul s'a rupt deja de patriarh şi de elenism. Rămâne Albanezul şi Valahul pe care aceşti cornuţi ar vrea să-i mănânce: peştele va avea însă oase"(pp. 570-571).

Un alt celebru geograf francez, D'Onesime RECLUS a publicat la începutul acestui secol un tratat de geografie în patru volume, care devenise manualul de bază al mai multor generaţii de studenţi, atât în Franţa cât şi în numeroase universităţi din alte ţări[61].

Intr'un capitol din volumul al doilea, în care descrie populaţiile din Turcia europeană, se exprimă astfel despre Aromâni:"Cuţovlahii sau Ţinţarii din Macedonia sunt descendenţi îndepărtaţi ai păstorilor daco-romani, care practicau transhumanţa în diverse regiuni ale Balcanilor. Elementul lor a luat amploare şi forţă sub impulsul lui Apostol Mărgărit şi cu ajutorul Românilor din România, foarte preocupaţi de soarta acestor rude regăsite. Scunzi, îndesaţi, oacheşi, rezistenţi, aceşti Ţinţari, păstori, crescători de vite la munte, zidari la oraşe, sunt paşnici, mândri dar fără aroganţă, ospitalieri duşmani ai vendetei. Este vorba de una dintre cele mai solide şi dintre cele mai simpatice rase din Turcia europeană. Creştini ortodoxi, ei vor să depindă de mitropolitul din Bucureşti

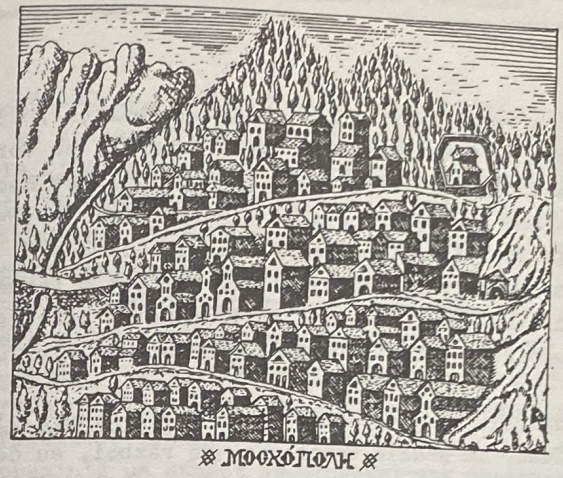

Moscopolea pe la mijlocul sec.al XVIII, după o gravură descoperită de G.Platari la mânăstirea Vella.

Phot. J. Bourcart.

MOSCHOPOLE, MÉTROPOLE ROUMAINE RUINÉE

Vue du monastère orthodoxe de Shën Pordhom, la ville est en plaine à 1.200 mètres d'altitude. Cette ville, toute de marbre rose, a eu 100.000 habitants; elle a été brûlée par Ali pacha et en 1916.

Moscopolea aşa cum a văzut-o Bourcart în 1916.

şi nu de patriarhul grec din Constantinopol (II,p.349).

Răspunsul la întrebarea "dece Aromânii nu vor să depindă de acest patriarh ni-l oferă în mod indirect Reclus atunci când trasează următorul portret al Grecilor: "Aproape toţi Grecii din imperiul otoman sunt creştini ortodoxi, dar bigoţi, intoleranţi, pentrucă religia lor est o formă a naţionalismului lor şi un puternic instrument de grecizare, de voie sau de nevoie, a celorlalte rase nemusulmane din Turcia (II, p.348).

Lucrările de geografie militară ale generalului NIOX, fost profesor la şcoala superioară de război, au devenit clasice în toate şcolile militare din Franţa şi chiar din străinătate. La scurt timp după izbucnirea primului război mondial publică un studiu asupra ţărilor balcanice[62], unde - vorbind despre Aromâni - spune printre altele: "In mijlocul populaţiei albaneze trăiesc numeroase grupuri de Ţinţari, de rasă română, numiţi de asemenea Macedo-Români sau Români meridionali; ei formează o masă compactă de 200.000 de indivizi stabiliţi la sud şi la sud-est de lacul din Ianina. Foarte inteligenţi şi foarte activi, aceştia sunt întemeietorii obişnuiţi ai comerţului în tot interiorul Peninsulei Balcanice, unde ei joacă acelaşi rol ca şi Grecii pe coastele mării; colonii de Ţinţari se găsesc în Austria, chiar la Viena,unde şi-au creat o situaţie considerabilă datorită comerţului şi băncilor"(pp.18-19).

Dintre membrii corpului expediţionar francez în Peninsula Balcanică în timpul primului război mondial făcea parte şi geograful Jacques BOURCART care, la scurt timp după terminarea ostilităţilor, a publicat o interesantă monografie asupra Albaniei şi Albanezilor[63].

"In mijlocul populaţiei albaneze - spune autorul - subzistă câteva colonii străine mai puţin importante. Cei mai numeroşi sunt Românii numiţi de asemena Cuţovlahi, Ţinţari sau Aromâni. Aceşti Români nu sunt emigranţi veniţi din regat, ci descendenţi ai colonilor romani rămaşi aici şi care s'au amestecat cu autohtonii iliri, deci sunt iliro-latini. Ei formează în Pind, mai ales în jurul oraşului Metţovo,un bloc

compact de 15.000 de locuitori. Această populaţie practică nomadismul pe o scară întinsă şi acoperă o parte din Macedonia, Tesalia şi Albania. Mari proprietari de turme, Românii transhumanţi se deplasează în masă de la munte şi invers,cu popi şi institutori. Turmele din Pind coboară iarna în şesul Tesaliei, cele din regiunea Tomor, în marile şesuri litorale. In timpul verii, Românii construesc sate temporare din colibe. Ca urmare a îmbogăţirii locuitorilor lor, aceste sate deseori s'au fixat în mod permanent. Din această cauză, în zilele noastre suntem surprinşi de altitudinea ridicată a satelor şi orăşelelor române. Aceste aglomeraţii sunt bine construite şi prezintă un aspect de prosperitate economică în comparaţie cu satele albaneze. Populaţia lor a trecut de la meseria de păstor şi cărăvănar la aceea de croitor şi de fabricanţi a acelor frumoase velinţe roşii, care se vând aproape pretutindeni în Balcani. Imbogăţirea, alături de dezvoltarea instrucţiei, aşa de caracteristică satelor aromâne, le-a deschis larg drumul spre practicarea comerţului pe o scară foarte întinsă, aşa cum era practicat altădată de locuitorii Metsovului, a oraşelor Grebena din Macedonia şi Tricala, precum şi de locuitorii acelui nenorocit oraş care fu Moscopole, metropolă ale cărei case erau construite din marmoră roşie,cu numeroase biserici, aşezat lângă Coriţa la 1900 de metri altitudine. Ce a mai rămas din acest oraş este un morman de pietre, precum şi înaltele clopotniţe ale bisericilor incendiate. Aceşti Români au format un adevărat imperiu,din secolul al IV-lea până în secolul al XIV-lea, în Tesalia şi în Pind".

"Amintirea acestei Vlahii Mari nu este moartă în spiritul Cuţovlahilor din zilele noastre. La începutul mişcării de independenţă balcanică, Românii au ajutat pe Greci să se libereze şi tot ei sunt aceia care le-au creat primele universităţi şi primele instituţii de utilitate publică. Noul stat grec care s'a născut nu s'a arătat,din păcate,recunoscător primilor săi binefăcători şi când propaganda lui Apostol Mărgărit a trezit vechea cultură latină şi a încercat să apropie aceste colonii române din Macedonia de tânărul regat carpatic, o opoziţie violentă s'a declanşat din partea Patriarhiei şi o adevărată opresiune din partea guvernului din Atena, după

anexarea Tesaliei. Ocuparea temporară a Pindului de către trupele franceze şi apoi de către cele italiene a trezit încă odată aceste vechi amintiri, abandonate, din păcate, din nou după plecarea armatelor aliate"(pp.70-72).

Este evident că Boucart se referă aici la încercarea nereuşită a Aromânilor, în 1917, de a crea un Principat al Pindului, cu capitala la Aminciu (Metsovo).

Este, într'adevăr, vorba de o pagină interesantă din trecutul nostru asupra căruia s'a scris foarte puţin, de aceea credem că informaţiile inedite care urmează vor completa măcar parţial acest gol.

Profitând de faptul că o parte din Albania de sud şi aproape toată regiunea Pindului erau sub ocupaţia armatelor italiene, Aromânii pindeni au crezut că, în sfârşit, momentul a sosit ca să încerce şi ei să-şi creeze propriul lor stat. Autorităţile italiene au dat dovadă de multă înţelegere faţă de doleanţele şi aspiraţiile acestor "fratelli perduti" cum le plăcea să-i numească, iar la 20 Iunie 1917, generalul Ferrero, comandantul corpului 16 de armată a lansat următoarea proclamaţie:

"Conducerea Corpului 16 de Armată.

Noi, Ferrero Ciancido, general de brigadă, comandant al Corpului 16 de armată, aducem la cunoştinţa locuitorilor din regiunile Pind şi Zagor, ocupate de armatele italiene,următoarele:

"Pentru scopuri pur militare, ordonăm corpurilor noastre de armată să ocupe regiunea Pindului şi a Zagorului. Armatele noastre au venit printre voi ca prieteni şi de aceea vor apăra cu absolută devoţiune religia voastră, obiceiurile voastre limba voastră şi funcţionarea şcolilor voastre. Unităţile noastre militare vor proteja siguranţa voastră şi ocrotirea internă a regiunii voastre împotriva oricărei încercări de ameninţare a bunăstării, a intereselor şi a prosperităţii voastre.

Regimul nostru este inspirat de dorinţa de a menţine bunăstarea populaţiei şi o justiţie imparţială pentru toţi.

Avem încredere în colaborarea tuturor cetăţenilor pentru

ca dezvoltarea normală a vieţii publice să nu fie perturbată, ca şi în trecut; în caz contrar, şi cu regret, ne vom vedea siliţi să reprimăm într'un spirit de justiţie imparţială,dar şi cu o severitate inflexibilă, orice dezordine, orice act de nesupunere individuală sau colectivă şi orice mişcare sau încercare de rebeliune".

20 Iunie 1917

General de brigadă
Comandant al Corpului 16 Armată
C.Ferrero

Referindu-se la acest document, Gh.Platari remarcă că acolo unde în manifest se spune "vom apăra cu absolută devoţiune limba voastră" se înţelege limba noastră valahă"[64)]

Tot de la Platari aflăm că autorităţile italiene se pregăteau să pună în circulaţie un timbru poştal cu inscripţia "Cantone di Metzovo" şi că, pe de altă parte, la 10 August 1917 a avut loc aici la Aminciu o impresionantă adunare la care au participat 180 delegaţi aromâni veniţi din Turia, Avdela, Samarina, Perivole şi din alte comune aromâneşti, care urmau să prezinte doleanţele lor unei comisii europene sosită în mod special aici. De asemenea, delegaţii au votat o moţiune cerând guvernului italian şi Antantei ca trupele italiene să rămână aici atât timp cât va fi nevoie, sau să se recunoască cel puţin un protectorat al României, având drept capitală Aminciu şi cuprinzând toate comunele aromâneşti din Pind, Zagor şi Macedonia.

Manifestanţii cântau cu această ocazie, "în mod ostentativ" cântece ca:

"Voi Armâni machedoniţâ
Pânâ cându va-s durniţâ
sau
Armânu di soarte,
Pânu di moarte armânu"[65)]

După această digresiune să revenim la Bourcart, care pe Aromâni îi numeşte în mod curent pur şi simplu "Români", de aceea respectând textul original, am folosit şi noi în traducere acest termen..

"Această opoziţie - spune el - care există între Greci şi Români şi care se traduce prin lupte violente pentru introducerea limbii române în biserică şi şcoală, nu există între Români şi Albanezi. Ambele populaţii exercitând meserii deosebite, sunt interdependente, Românii procurând Albaniei de sud profesiunile liberale de care ea are nevoie. De altfel, cele două limbi sunt mult mai puţin deosebite decât se crede de obicei: abundenţa rădăcinilor de cuvinte latine în albaneză, vechile cuvinte trace sau ilirice în româna din Macedonia, apropie pe Aromâni de Albanezi.

Costumul este puţin deosebit, femeile cu fustele pestriţe, purtând din abundenţă plăci de argint sculptat pe piept şi la centură şi o curioasă mitră drept coafură: bărbaţii poartă peste fustanelă o lungă redingotă neagră,precum şi o căciulă tot neagră din piele de miel. Aceştia sunt păstorii fârşeroţi, proprietari ai numeroaselor turme de oi din Tomor, sprijiniţi pe înaltele lor bâte ciobăneşti (cârlig), care au conservat forma primitivă a crucii episcopale, precum şi proprietarii acestor lungi caravane de cai greu încărcaţi, împodobiţi cu perle de culoare albastră şi cu tălăngi răsunătoare, parcurgând fără întrerupere drumurile Albaniei"(p.73).

Edouard BOUCHIÉ de BELLE este un alt francez care a participat, în cursul primului război mondial, la campania aliaţilor în Peninsula Balcanică.

Deşi lucrarea sa despre Macedonia şi Macedoneni a apărut în 1922[66], ea a fost scrisă între 1916 şi 1918, an când autorul şi-a găsit moartea pe front.

Vorbind despre Aromâni, de Belle insistă asupra faptului că "ei sunt descendenţi din vechi coloni latini, vorbind o variantă a limbii române, care s'au refugiat în urma unor tribulaţii puţin cunoscute, în munţii balcanici. Ei sunt prin excelenţă păstori. Satele lor sunt răspândite puţin peste tot,dar în mai mare număr îi găsim la graniţa dintre Macedonia, Tesalia şi Albania. Nevoile transhumanţei fac de altfel din aceşti păstori nişte semi-nomazi. Ei au ici şi colo în Kara Tass şi în Pind locuinţe temporare, un fel de colibe din crengi tencuite cu argilă în interior şi acoperite cu paie. Iarna ei coboară spre regiunile maritime, de-a-lungul Egeii şi a Adriaticei".

"Păstorii aromâni sunt proprietarii turmelor lor, compuse mai ales din oi şi capre. Ei închiriază de la proprietarii ciflicurilor zonele pe care le parcurg, în timp ce ei nu plătesc în general niciun fel de redevenţă atunci când turmele lor pasc pe terenuri aparţinând statului sau comunelor."

"Creşterea vitelor este în Macedonia una dintre principalele surse de câştiguri. Lâna şi pieile formează principalele articole de export. De aceea, păstorul aromân, "Vlahul" cum spun în mod dispreţuitor Grecii, beneficiază, în general, de o îndestulare mai mare decât agricultorul macedonean.Turmele unei singure familii se compun adesea din mai multe mii de capete de vite. In plus, meseria de păstor deschide uşor drumul spre alte ocupaţii destul de bănoase, cum ar fi, de exemplu, cărăvănăritul. Cărăvănarii care conduc din Macedonia în Albania şi invers convoaiele lor de catâri sau de cai,sunt aproape toţi Aromâni."

Găsim interesantă remarca lui de Belle în ce priveşte folosirea în sens pejorativ a cuvântului "vlahos", în special de către Grecii de la oraş. Din fericire constatăm, în ultimii ani, o oarecare reacţie din partea unor intelectuali greci, pe care i-am putea numi "cu bun simţ",împotriva acestei folosiri abuzive a termenului "vlah". Astfel, menţionăm mai ales poziţia fermă şi curajoasă în această problemă a lui Ghianis Marinos, director al ziarului economic atenian Ikonomikos Tahidromos:"Cu câtă uşurinţă şi cu cât dispreţ, mulţi - care se consideră de viţă nobilă, contemporani de ai noştri, folosesc ca insultă originea valahă a cuiva,sau limba valahă... Totuşi, Vlahii care au locuit în ţara noastră şi care chiar au participat în toate domeniile de activitate ale vieţii greceşti, sunt exact tocmai ceeace nu erau restul Grecilor în epoca dominaţiei turceşti, adică oameni cultivaţi şi civilizaţi, originea lor fiind italiană sau română, iar limba lor oricum de origine latină. Şi numai faptul că în timpul dominaţiei otomane, aceşti Vlahi din Metsovo au reuşit să instaureze în regiunea lor un fel de regim democratic, în care,

pe baza unor alegeri libere, ei îşi alegeau un preşedinte, membrii unui senat, un responsabil al apelor, un perceptor financiar, un inspector al pieţii, precum şi epitropii bisericilor, sunt fapte suficiente pentru a dovedi încă odată, dacă mai este nevoie, cât de superficial sau mai de grabă incorect este predată în şcoli istoria noastră şi a poporului nostru. Şi cât de înapoiată, ca să nu zic inexistentă, este instrucţia noastră, în adevăratul său sens, la noi care ne considerăm - o altă iluzie îngrozitoare - că suntem buricul pământului"[67].

Să revenim la de Belle care constată că din cărăvănari, Cuţovlahii devin comercianţi, unii dintre ei reuşind să acumuleze averi imense în această calitate. Burghezia din mai multe oraşe, ca Monastir şi Veria în Macedonia, Coriţa în Albania, este compusă dintr'o foarte mare proporţie de elemente latine. Tot aşa şi "marii elenei din străinătate - cum spune Victor Bérard - banchierii din Viena, negustorii din Odesa, curtierii din Alexandria, sunt în majoritatea cazurilor Valahi de rasă şi deseori de limbă"(pp.124-127).

"Multe femei aromâne au tenul mat al italienelor şi ochi frumoşi, cu o expresie unică de ironie resemnată. Existenţa pastorală cruţă aceste femei de muncile grele şi deformante, în timp ce frecventele absenţe ale soţilor lor contribue la creşterea rolului şi a influenţei lor în familie"(p.127).

"Totuşi a existat şi continuă să existe o naţiune valahă. In secolele al XII-lea şi al XIII-lea, în urma unei răscoale împotriva împăratului grec Isaac Anghel, Aromânii din Balcani au format sub regii Petre, Asan şi Ioan un stat latin care, încetul cu încetul, s'a întins de la Dunăre până în Tesalia. Locuitorii săi au abjurat ortodoxia pentru catolicism; în urma luptelor cu bizantinii, acest imperiu a sucombat în 1269, din care însă a supravieţuit un principat în Pind, Anovlahia, care a avut o viaţă aproape independentă până la ocupaţia turcă".

"Cauza valahă se confundă atunci complet cu cea elenă, care reprezintă de altfel toată cauza creştină. Războiul pentru independenţa Greciei a fost de altfel început de păstorii

din Anovlahia. Mai târziu, cei mai reputaţi şefi ai revoluţiei se recrutează tot din sânul lor. Bogaţii Vlahi contribue cu donaţiile lor la expanşiunea "marii idei".

"In jumătatea secolului al XIX-lea, emisari români parcurg Anovlahia, încercând să reînvieze "valahismul". A trebuit însă apariţia, pe la 1865, a celebrului propagandist Apostol Mărgărit pentru ca o mişcare serioasă să înceapă a se profila".

"Apostol Mărgărit se forţa de altfel să întrebuinţeze cele două mijloace obişnuite ale oricărei acţiuni naţionaliste în Macedonia: şcoala şi biserica. Cu ajutorul profesorilor veniţi de la Bucureşti, el a întemeiat şcoli româneşti aproape în toate oraşele şi satele valahe. Naţionaliştii aromâni nu se gândeau la eventualitatea unei schisme. Ceea ce ei vreau în sânul bisericii ortodoxe, sunt preoţi aromâni care să oficieze slujba în limba lor. Ei nu au putut să pună mâna pe niciun sediu episcopal, dar graţie ajutorului din partea Turcilor şi în ciuda furiei clerului grec, ei au reuşit să plaseze în unele oraşe preoţi din rasa lor. La Veria, mai ales, preoţii greci au fost la un moment dat lapidaţi pe străzi".

"Apostol Mărgărit a conceput un plan într'adevăr grandios: acela de a câştiga la cauza aromână pe Albanezi (descendenţi, ca şi latinii, din vechii Pelasgi) şi să-i ridice împotriva Grecului venetic şi parazit. O masă compactă romană sau romanizată s'ar fi format astfel în vestul Balcanilor, înfruntând astfel atât pe Slavi, cât şi pe Greci"(pp. 130-131).

Faţă de cele de mai sus, nu putem decât să admirăm viziunea, realismul şi simţul politic al lui Apostol Mărgărit şi în acelaşi timp să regretăm profund că acest ambiţios proiect nu s'a putut realiza.

In vara anului 1931, F.PÉRILLA are ocazia să cunoască pe Aromâni acasă la ei şi anume în frumoasa Samarina[68].

"Excursia la Samarina - remarcă călătorul nostru - în ciuda greutăţilor de acces, constitue o splendidă aventură, în mijlocul unei privelişti alpestre, a unor păduri de pini şi de brazi enormi, şi a unor peisaje admirabile, pe care

natura le învăluie cu o atmosferă uimitor de transparentă şi cu un cer al cărui azur este aproape ireal"(p.120).

"Sărmăniaţii locuesc o parte a anului în satul lor alpestru, iar în cursul iernii în oraşele din şesul Tesaliei, unde turmele coboară, în general, pe la sfârşitul lui Octombrie, pentru a reveni la păşunile de la munte la Sf.Gheorghe. Ei practică deci transhumanţa. In Macedonia, locuitorii Samarinei pot fi găsiţi la Grebena, Castoria, Florina, în jurul muntelui Olimp (Livadi, Libanovo), în câmpia Calcidicei, la Sereş şi Drama, de unde ei urcă până în munţii Rodop"(pp.123-124).

In continuare, Périlla citează un document al Societăţii Naţiunilor[69] relativ la situaţia demografică a Greciei,unde găsim următorul comentariu asupra păstorilor aromâni:"Ei constitue o adevărată clasă, unde obiceiurile şi tradiţiile s'au perpetuat din secol în secol, fără a se altera. Bărbaţii se ocupă de turme, în timp ce femeile ţes, brodează şi confecţionează corturile sub care se adăpostesc membrii tribului. Când soseşte momentul potrivit, la un semn al marelui şef, se strâng corturile şi o pornesc la drum, tot ce le mai rămâne fiind să mâne turmele înaintea lor. Fiecare grup de păstori este organizat în virtutea tradiţiei, într'un fel de asociaţie. Şeful tribului încheie acordurile cu proprietarii de terenuri, achită impozitele, repartizează păşunile închiriate, vinde mieii şi lâna. Acesta este regele păstor din epoca homerică. El domneşte asupra unui grup de nomazi perseverenţi şi încăpăţânaţi, care ar prefera mai degrabă să dispară decât să se supună vieţii sedentare"(p.124).

"De fapt nomadismul în Macedonia este destinat să dispară, atât din cauza atracţiei crescânde a urbanismului, cât şi datorită faptului că terenurile de păşunat se reduc din ce în ce mai mult, ca urmare a extinderii agriculturii. In momentul când scriu aceste rânduri, sfârşitul anului 1931, un grup de peste o sută de familii valahe, dintre care treizeci din Veria, se pregătesc să emigreze în Dobrogea, în căutarea unui destin mai bun".

"Şeful tribului se cheamă celnic şi posedă cele mai

multe oi; el se asociază cu un oarecare număr de păstori,având fiecare turma sa, cărora el le asigură păşunile, întreţinerea şi siguranţa, în schimbul unei redevenţe în lapte, pe baza unui contract verbal, respectat totdeauna în mod scrupulos de ambele părţi"(p.124).

"Samarina, unul dintre cele mai caracteristice centre cuţovalahe, este un sat mare format din căsuţe grupate într'o dezordine pitorească, printre plopi şi sălcii, înconjurat de păduri de brad. Aerul este curat, răcoros, parfumat. Izvoare reci alimentează fântânile satului, în timp ce plăcutele plimbări pe jos sau călare fac şi mai agreabilă şederea într'o localitate alpestră. Nu este chiar atât de greu să parcurgi muntele acoperit de păduri sau să vizitezi mânăstirea Sfânta Marina, care a transmis numele său satului. O curăţenie scrupuloasă domneşte în interiorul tuturor caselor"(p.125).

"In timpul iernii, toate casele - ale căror ferestre au de altfel grilaje de fier - sunt închise şi toţi locuitorii se răspândesc la câmpie. Nu rămân aci decât doi paznici, precum şi cinci sau şase familii, care-şi fac provizii de alimente pentru toată iarna, pe care o vor petrece într'o izolare absolută, orice fel de comunicaţie cu restul lumii fiind întreruptă. Acest exod are loc la Sfânta Marie Mică, în Septembrie, în timp ce păstorii rămân până la Sf.Dumitru, deci şase săptămâni mai mult. Şcolile funcţionează în timpul verii. Şcoala română se găseşte în partea de sus a satului, lângă biserica Profetul Ilie, fiind înconjurată de nişte pini gigantici"(pp.125-126).

"In aceste zile din mijlocul lui August, se serbează aici Sfânta Marie. Muzică fără întrerupere, zi şi noapte;costume noi, negre pentru bărbaţii mai în vârstă, albe pentru tineri, care se adună în piaţa din faţa bisericii ca să danseze hora mare într'un ritm lent, cântând tradiţionalele lor melopei, în timp ce plosca cu vin sau rachiu circulă din gură în gură, pe când se dansează. In comparaţie cu bărbaţii, femeile par micuţe şi plăpânde, cu atât mai mult cu cât bătrânele mai conservă frumosul lor costum vechi, bogat şi brodat".

"In această săptămână de nunţi şi petreceri suntem pri-

miţi cu multă amabilitate în casele în sărbătoare, ale căror camere sunt mobilate cu canapele de-a-lungul pereţilor. Este un pelerinaj de vizite pe care şi le fac unii altora, unde cafeaua, coniacul, uzoul, dulceţurile şi ţigările circulă fără întrerupere, în timp ce o muzică stridentă parcurge străduţele. Tarafurile sunt compuse din patru sau cinci lăutari, conduse totdeauna de un clarinetist, toţi instrumentiştii având muşchi şi plămâni de o rezistenţă extraordinară, vacarnul pe care îl produc fiind asurzitor".

"Muzicienii sunt precedaţi de un fel de crainic,care poartă o enormă vergea de lemn în vârful căreia este atârnat un cap de miel fript, simbol al ospeţelor care au avut şi vor mai avea loc. Acest crainic va însoţi viitorul mire când se va duce la casa logodnicei. El este acela care va duce cadourile invitaţilor la viitoarea mireasă; un altul, în schimb, se va duce în vizită la părinţii mirelui şi în timp ce alaiul nupţial înaintează, încă un butoiaş de vin se mai goleşte. Aceste petreceri sonore nu se opresc niciun moment în aceste zile de chefuri şi dacă la toate acestea se mai adaugă şi ecourile care ne sosesc din vale, se înţelege uşor dece nu suntem capabili să închidem ochii nicio clipă toată noaptea" (pp.126-128).

Profitând de această vizită la Samarina, Périlla a făcut o excursie şi la un grup de Fârşeroţi stabiliţi în munţii din împrejurimi.

"Un spectacol curios şi pitoresc,care te face să te duci cu gândul la primele epoci ale umanităţii, este viaţa nomazilor fârşeroţi, cunoscuţi şi sub numele de Albano-Vlahi sau Arvanito-Vlahi. Unul dintre triburile lor este instalat în pădure, la două ore de Samarina. Drumul până acolo rezervă călătorului viziunea splendidă a muntelui Gramos, farmecul unei plimbări într'un codru bătrân şi într'o pădure deasă, precum şi răcoarea unui izvoraş, căruia nu-i lipsesc decât trei sau patru grade pentru ca să atingă zero... Viaţa lor domestică în fundul căsuţelor lor, pe care nişte câini enormi şi aproape sălbatici le apără de orice prezenţă indiscretă sau suspectă, ţine pe aceşti oameni de munte literalmente la marginea

lumii. De aceea, prudenţa cea mai elementară cere să fii însoţit de cineva atunci când vrei să te apropii de ei.Câinii fiind legaţi, noi avansăm într'o esplanadă care înconjoară colibele lor, dintre care cele mai multe sunt rotunde şi ascuţite. In exterior, toată suprafaţa lor pare acoperită de frunziş şi de ramuri dese, abia străbătute de o uşiţă prin care nu poţi trece decât aplecându-te, şi de o fereastră care nu-i mai mare decât o mână. Interiorul revelă ordine şi curăţenie. Un strat de chirpici acoperă cu grijă crengile până la aproape un metru de la suprafaţa pământului, formând un adevărat zid circular de care se atârnă văsăria, uneltele,icoanele, cuverturile de lână şi orice alt obiect, solul în schimb este complet degajat şi serveşte la culcat noaptea.Un război rudimentar este vârît într'o gaură pătrată săpată în pământ, iar femeia care ţese se aşează pe o treaptă făcută în această gaură. Intr'un colţ zărim o mică vatră în formă dreptunghiulară. Fumul iese pe unde poate".

"Imbrăcămintea de culoare neagră a femeilor este plină de farmec, graţie mai ales masivelor accesorii de piele şi metal care o împodobesc de la brâu până la gât. Este mai ales vorba de bijuterii din argint cizelat, de lănţişoare, pandantive, broşe, unele destul de ordinare, în timp ce rafinamentul altora ajunge până la filigran, dar, din păcate toate acestea încep să dispară şi cu greu se mai pot vedea astăzi acele enorme pălării caracteristice Fârşeroatelor şi atât de admirate în fotografiile lui Boissonnas".

"De o mică colibă,locuinţa învăţătorului, se reazemă o tablă de şcoală. Invăţătorul, un tânăr amabil pe care l-am întâlnit la Furca (sat aşezat la o distanţă de o oră şi jumătate de campamentul acestor nomazi) şi care, cu trei prieteni, a consimţit să ne însoţească, strânge în acest moment elevii săi, care se aşează în semicerc în faţa intrării colibei, cu picioarele încrucişate, ţinând în mână cărţile şi tăbliţele. Vorbindu-ne despre moravurile acestor oameni atât de originali şi asupra cărora s'a scris atât de mult, ghidul nostru ne destăinue o datină în mare onoare aici: puştiul acela de patru ani este deja logodit cu timida fetiţă aşezată un pic mai încolo".

Colibe fărşeroteşti în genul celor descrise de Perilla

"Trebue văzute acele mari şi frumoase clopote de bronz argintat, cu câte una sau chiar două limbi, clopoţele prinse unul într'altul, pe care Fârşeroţii le cumpără la Ianina, la preţul de o sută de drahme ocaua. In cursul deplasărilor de primăvară (spre munţi) şi de toamnă (spre câmpie), Fârşeroţii atârnă de gâtul ţapilor fruntaşi răsunătoare clopote de argint, iar de gâtul berbecilor înaintaşi mari clopote de fontă. Sunetele lor armonioase şi profunde umplu toată valea de o melodie unică în felul său".

"Datorită unei fericite întâmplări, o nuntă are loc într'una din aceste familii de Fârşeroţi care se găseşte la Furca şi o familie aparţinând unui trib îndepărtat, cantonat în munţii Băiesii, lângă Aminciu. O noapte de petrecere precede răpirea miresei. Bucătărie în aer liber, unde se trudeşte toată noaptea pentru a mulţumi invitaţii care, îngrămădiţi în două camere unde atmosfera este sufocantă, vor petrece până la ziuă, cântând melodiile lor în care se celebrează bucuria noului cămin, dar şi desnădejdea mamei care se vede părăsită de prea iubita sa fiică. Cântul femeilor este cât se poate de emoţionant, datorită tonului plângăreţ".

"In ziua următoare la revărsatul zorilor, toată această lume se pune în mişcare; se formează o lungă şi impresionantă caravană; caii şi catârii, ale căror samare înalte sunt acoperite cu covoare şi velinţe viu colorate, încep a tropăi. Se formează o horă mare; pe jăratec se învârteşte frigarea. Un flăcău înalt şi chipeş, călare pe un cal alb, poartă un drapel, urmat de doi alţi călăreţi, la un moment dat ei o pornesc în goana mare ca să anunţe sosirea convoiului. Animale supraîncărcate transportă zestrea. In sfârşit, iată şi mireasa: dreaptă şi rigidă ca un idol din antichitate, acoperită din cap şi până la brâu cu bijuterii şi mărgele scânteietoare, ea stă în picioare ca o statue, cu ochii coborîţi, plângând în tăcere. Iat-o acum înaintând, urcă pe un cal înalt, lunga sa rochie de culoare violetă, întinsă pe samarul frumos împodobit, o acoperă până în vârful degetelor de la picioare. Intregul ei bust este acoperit de un voal alb, frumos brodat, sub care faţa ei nu se mai vede. Muzică, zarvă, rezonanţă de

copite de cai pe un drum de piatră şi plin de pulbere. Viziune aparţinând unei alte epoci care se pune în mişcare la munte şi dispare ca un vis minunat"(pp.128-130).

Călătorul următor, Eliane HOUGHTON-BRUNN, un Canadian Francez, a avut prilejul să cunoască pe Aromâni şi să trăiască în mijlocul lor numai o singură zi: 15 August, când Aromânii din Pind au una dintre cele mai importante sărbători de vară, Stă-Măria. De altfel, articolul este intitulat "15 August la Abdella (Pind) în nordul Greciei, 1938"[70].

"Sosiţi pe neaşteptate, spre seară, am fost găzduiţi în casa unor munteni cu stare. Am petrecut noaptea culcaţi pe nişte velinţe groase de lână, în camera de oaspeţi, rezervată călătorilor ocazionali. In dimineaţa următoare, după tradiţionala ceşcuţă de cafea neagră, groasă şi gustoasă, am urcat în partea de sus a satului, pe un platou acoperit cu iarbă şi dominat de coline înalte, care dădeau locului aspectul unui teatru natural. Era în jurul orei zece, după slujba religioasă din 15 August, una din cele mai mari sărbători ale anului. Deodată, la cotitura unei poteci pietroase, iată-ne în faţa unei imense hore colorate, la care gazdele noastre ţineau cu orice chip să participe. Dansul începuse deja când am ajuns aici. Ceea ce este destul de curios e caracterul său formal, aproape ritual, în orice caz cu adevărat religios, în ciuda aspectului său păgân".

"La drept vorbind, hora nu era închisă ci se desfăşura într'o foarte mare curbă deschisă, respectând o oarecare ordine. Capul horei era tras de un bătrân înalt de statură, care flutura o batistă în ritmul muzicii. Bărbaţii cei mai în vârstă şi cei mai bogaţi purtau fustanela albă impecabilă, strânsă cu o centură neagră la talie, cioareci albi, încălţăminte solidă din piele groasă, neagră sau roşie, o căciulă neagră şi păroasă pe cap şi ca toţi bărbaţii din Epir, o mustaţă marţială "à la gauloise". Urmau, în ordine, cei mai puţin bogaţi, în acelaşi costum negru, făcut din acelaşi material negru de lână, ţesut de femei în timpul iernii."

"Iată acum şi femeile: întâi cele mai în vârstă, apoi mamele şi fetele tinere, soţiile şi fiicele. Bătrânele în

Hora mare aromânească de Sfânta Marie.

costumul lor negru, greu, cu un mantou fără mâneci, brodat cu motive foarte simple, de galon roşu. Tinerele, îmbrăcate şi mai somptuos în rochiile lor grele, cu pliseuri mărunte şi cu un bolero brodat cu fire de aur, cu cosiţele ieşind de sub o basma neagră, cu marginile dantelate".

"Numai bărbaţii cântau, pe un ton ascuţit şi nazal,umplând aerul cristalin, în timp ce siluetele dansatorilor, în mijlocul decorului anarhic, indiferent şi nemărginit, par mărunte, derizorii. Vasta terasă răsună până la amiază de aceste arii marţiale, stridente şi monotone. Hora îşi continuă neobosită acelaşi drum, astfel că în cele din urmă imense urme de uzură rămân imprimate pe iarbă. Bătrânul din capul horei începe cântecul, în versuri scurte, melodia fiind reluată de restul dansatorilor. Femeile, urmând tradiţia lor de umilinţă, chiar dacă sunt admise în horă, trebue să se menţină într'o rezervă ce le interzice să cânte".

"După terminarea horei, încep vizitele. In această primă zi de Stă-Mărie tradiţia vrea ca locuitorii mahalalei de sus să facă vizită consătenilor din partea de jos a satului. Iatăne noi înşine prinşi într'un grup de vizitatori. In fiecare casă, în aşteptarea musafirilor, mama, ajutată de fiica cea mai mare, a preparat numeroase dulciuri. Oaspeţii sunt întâmpinaţi la intrarea principală a casei şi conduşi "tu udălu atelu bunlu", o mare cameră în care un fel de canapele înconjoară toţi pereţii. Acestea sunt acoperite cu frumoase covoare de lână, colorate cu gust şi făcute în casă. După ce gazda a dat mâna cu toţi oaspeţii, cu toată solemnitatea cerută de asemenea circumstanţă, fiecare ia loc pe canapea. Apoi, fiica cea mai mare oferă pe o tavă de argint toate bunătăţile preparate în acest scop, din care fiecare alege ce doreşte şi înainte de a gusta îşi exprimă urările, conform formulei tradiţionale: "Noroc şi sănătate", sau "An bunu" (urările sunt în româneşte în text,n.n.). Pe tavă erau de asemenea pahare pline cu apă cristalină, a cărei prospeţime abureşte paharul. Tot acest ceremonial ne îndeamnă să ne ducem înapoi cu gândul într'o epocă când mijlocul verii marca o nouă eră de viaţă sezonieră. Inţepeniţi parcă pe divanuri, aceşti munteni schimbă

doar câteva cuvinte de politeţă şi după câteva clipe o iau din loc, îndreptându-se spre o altă casă şi aşa mai departe până ce termină de vizitat toate casele din acea mahala. Ceremonie stranie, rigidă şi pătrunsă de o doză de formalism. Ne găseam în mijlocul Vlahilor: oameni care vorbesc limba română..."

"Se însera, iar în aer se simţea un puternic miros de oaie friptă la frigare. Mici grupuri de tineri şi mai puţin tineri se formau în jurul unor cafenele improvizate, unde se putea gusta vinul tare din Macedonia,sau sorbi pe îndelete un pahar de apă proaspătă, de care Balcanicii sunt buni cunoscători şi extraordinari amatori, ori se savurau câteva linguriţe de dulceaţă, în timpul lungilor ore de hoinăreală."

In continuare, autorul descrie "simfonia unică şi gravă care va dura până la primele licăriri ale dimineţii. Şi timp de trei zile, aceleaşi ceremonii îşi vor desfăşura fastul lor emoţionant, liberând astfel potenţialul lor de căldură umană".

Pentru soţii Jeanne şi Georges ROUX, care au vizitat Grecia în 1956, Aminciu (Metsovo) a constituit o adevărată surpriză şi aceasta pentru mai multe considerente[71].

"Comuna Aminciu - scriu ei - este locuită de ciudata populaţie a Vlahilor, care se pare că ar fi vechi Iliri romanizaţi. Limba lor aparţine într'adevăr familiei limbilor romanice. In majoritate nomazi, ei trăiesc vara în Pind cu turmele lor; iarna coboară în Epir şi pe coasta ionică, sau în Tesalia. Ei sunt înalţi, cu ochi albaştri şi foarte inteligenţi. Mai mulţi şefi ai războiului pentru independenţa Greciei erau Valahi. Locuitorii Metsovului poartă încă vechiul lor port: manta neagră, cioareci albi şi căciulă rotundă, pentru bărbaţi; un fel de tunică roşie şi neagră, cu mâneci largi,pentru femei; dar ce păcat că acest port este pe cale de dispariţie"(p.147).

La scurt timp după apariţia rândurilor de mai sus, cunoscutul etnolog Kitsos Makris publica în ziarul atenian "To Vima" un lung şi documentat articol intitulat "Aminciu, mica Florenţă a Pindului"[72], din care ne vom mulţumi să cităm numai primul paragraf:"Atena este o bucată din Aminciu, spun cu mândrie Amincenii. Şi au perfectă dreptate. Stadionul,

Un grup de celnici din Aminciu, îmbrăcaţi în costumul lor naţional, având în mijlocul lor (cu ochelari) pe fostul rege al Greciei, Paul.

Şcoala Politehnică, Şcoala de Ofiţeri ton Evelpidon, închisoarea pentru minori Averof, Muzeul Arheologic, Liceul de fete Tosiţion, Spitalul Evanghelismos îşi datorează existenţa lor fie în întregime, ori în mare parte, donaţiilor făcute de fii Aminciului. Bineînţeles că aceste averi nu au fost câştigate aici. Această comună zidită la 1200 de metri înălţime, în creerii Pindului, nu oferă condiţii prielnice pentru dezvoltarea întreprinderilor şi nici pentru exploatări agricole. Edificiile însă din Atena, menţionate mai sus, au o oarecare rudenie cu piramidele lui Cheops".

Vom completa aceste interesante constatări ale lui Macri, subliniind faptul că atunci când Egiptenii ridicau marile piramide, munca pentru construirea lor era dictată de bici, pe când aici, era convingerea lăuntrică a filantropilor aromâni că este o datorie socială pentru ei să contribue cu ceva, cu un obol cât de modest la ridicarea unei opere colective. Caritatea, iubirea de cei umili, era ridicată la Aromâni la înălţimea unui cult religios.

Deşi Metsova, datorită celebrilor săi evergheţi (dintre care, în treacăt fie spus, numeroşi s'au îmbogăţit în Egipt) poate fi numită pe drept cuvânt "republica marilor binefăcători", trebue totuşi subliniat că numeroşi au fost şi Aromânii din alte localităţi, tot atât de celebri, datorită actelor lor de generozitate şi de filantropie. Vom încheia această scurtă digresiune asupra "everghetismului" la Aromâni citând pe scriitorul francez Jacques BUGIER, care într'un recent tratat asupra Greciei, abordează subiectul într'un capitol intitulat, de altfel foarte semnificativ, "Evergheţi şi Valahi"[73].

"Cea mai mare parte a locuitorilor Metsovului (de fapt întreaga populaţie, n.n.). şi în special păstorii cu cape negre şi cârlibane sculptate, sunt de origine valahă. Marile familii de evergheţi din Metsovo sunt celebre în toată Grecia. Evergheţi? Valahi?

Tradiţia everghetilor, binefăcători publici, donatori generoşi, este foarte veche aici. Pentru un om bogat, a distribui o parte din bunurile sale colectivităţii, astfel încât concetăţenii lui să profite de averea sa, înseamnă într'un anumit fel, a o legitima şi a obţine printr'un asemena gest o formă de nobleţe. Este poate şi un mijloc de a-şi cumpăra un loc în paradis.

Astfel, Şcoala Politehnică din Atena a fost construită graţie fondurilor familiilor Sturnara şi Tosiţa, în timp ce familia Averof, şi ea tot originară din Metsovo, a construit stadionul unde s'au ţinut primele jocuri olimpice moderne, la Atena, în 1896, iar, pe de altă parte, a donat marinei greceşti un cuirasat. Aceleaşi familii au asigurat prosperitatea Metsovului, construind aici fabrici de cherestea, instalaţii pentru prelucrarea laptelui, un funicular, ocupându-se în acelaşi timp de organizarea şi înflorirea artizanatului.

In aceeaşi tradiţie, Benerdachi, negustor la Sf.Petersburg, a construit Muzeul Naţional din Atena, baronul Sina, comerciant din Viena, Observatorul astronomic şi Academia de ştiinţe, fraţii Zapa, palatul de expoziţie Zapion, Benachi, Muzeul de arte decorative care-i poartă numele. Mai recent, industriaşul Bodosachi a lăsat prin testament averea sa unei fundaţii care se va ocupa de construirea edificiului destinat adăpostirii Arhivei naţionale.

Dar există şi mici evergheţi, cum ar fi aceşti emigranţi reveniţi din Statele Unite sau din alte ţări, oferind o fântână în piaţa comunei sale natale, cu condiţia ca o placă comemorativă să evoce memoria acestui generos donator. Tradiţia everghetilor dovedeşte în acelaşi timp importanţa "recunoaşterii sociale" pentru individ, precum şi forţa sentimentului colectiv.

Aromânii au fost beduinii Balcanilor. Păstori nomazi, de origine română, vorbind o limbă latină care le este proprie, ei pasc turmele lor încă din secolele al X-lea şi al XI-lea, în munţii şi în văile din nordul Greciei, în Macedonia iugolavă şi în sudul Albaniei. Incetul cu încetul, adaptându-se la viaţa sedentară, ei s'au dedat activităţilor legate de creşterea vitelor, de prelucrare a lânii şi a pieilor, cu comerţul de măcelărie. Apoi s'au apucat să prelucreze lemnul, au deschis hanuri şi restaurante, au devenit agricultori şi negustori. Puţini mai sunt aceia care continuă să trăiască în

ritmul transhumanţei, locuind în timpul iernii în nişte colibe de piatră acoperite cu trestie. Dar bătrânii comentează în aromâneşte sosirea turiştilor, iar cântecele lor vorbesc despre munţi inaccesibili şi despre păstorişe răpite"(p.179).

Un interesant studiu în care se analizează unele aspecte puţin cunoscute ale procesului de sedentarizare a Fârşeroţilor, este acela al lui André BLANC, care a avut rarul privilegiu de a-i putea vizita acasă la ei în 1960[74].

Importanţa acestui studiu constă mai ales în analiza "factorilor care determină unele schimbări structurale în viaţa triburilor fârşeroteşti, datorită conflictului inerent între structurile patriarhale ale acestor triburi şi economia colectivistă impusă de guvernul albanez.

"Ne găsim într'o plină fază de tranziţie - scrie Blanc - într'o evoluţie care ar trebui să se termine printr'o sedentarizare totală. Şansa ne-a dat posibilitatea de a putea vizita un cantonament de vară al ultimilor transhumanţi aromâni pe drumul care duce de-a lungul frontierei greceşti, de la Premeti la Lescovichi, Colonia şi Coriţa. Emoţionanta vizită la acest cantonament, precum şi scurta anchetă pe care am făcut-o cu ajutorul unui interpret, lasă o dublă impresie: elementele tradiţionale ale vieţii pastorale de vară sunt conservate,dar unele aspecte esenţiale au fost alterate.

La o altitudine de aproape o mie de metri şi la o distanţă de doi kilometri de marele sat Borovo, este instalată o tabără de Aromâni.

Pe coastele albaneze ale muntelui Gramos, la o distanţă de circa zece kilometri de frontiera greacă, alte şase tabere asemănătoare sunt instalate în mijlocul celor mai bune păşuni. Nici vorbă de garduri, de câini (plecaţi cu turma), sau de paznici. Şeful, un înalt drac brunet, cu o înfăţişare inteligentă şi expresivă, se îndreaptă în direcţia noastră, neavertizat de această vizită, după ce a îmbrăcat o capă albă,fără niciun fel de îndoială simbol al puterii sale, este celnicul. Străbunul său, foarte bătrân, îmbrăcat în negru, stă la dreapta lui, este de fapt vorba de fostul celnic. Suntem întâmpinaţi cu cuvintele "pace şi prietenie". După prezentările de

rigoare, suntem poftiţi să facem o vizită. Interpretul albanez nu înţelege prea bine toate răspunsurile la întrebările mele; câţiva tineri vorbesc o albaneză plină de expresii aromâneşti. Bătrânii nu vorbesc decât aromâna; unul dintre ei a fost cândva în România şi vorbeşte limba română; un altul a fost, înainte de război, în contact cu Italieni şi amestecă câteva cuvinte franceze când vorbeşte. Nimeni nu vorbeşte aci nici greceşte, nici macedono-slava, nici sârba. Ei se numesc ei înşişi Cuţovalahi"(pp.443-444).

In continuare Blanc descrie aspecte tradiţionale care persistă încă în viaţa acestui trib. "La câteva sute de metri de drumul principal, tabăra Fârşeroţilor dă impresia unei grupări de stupi uriaşi; vreo douăzeci de colibe, separate unele de altele de câţiva metri, construite fără nicio ordine pe pantă. Mai încolo, la circa o sută de metri, o altă tabără de o importanţă egală. Trei sferturi din colibe sunt asemănătoare în formă şi dimensiuni. Unele sunt descoperite, altele au o formă dreptunghiulară; în sfârşit, un alt grup, având aceeaşi formă, dar de dimensiuni mai reduse, serveşte la depozitarea alimentelor. Fiecare din colibele mari se ridică pe o temelie de 4 până la 5 metri diametru, în pământ bătut, având o formă circulară, limitate de un zid subţire de chirpici, înalt de câţiva decimetri. Nişte crăci mari şi spinoase, împletite şi încovoiate în partea superioară, se reazemă pe acest ziduleţ şi se împreunează la centru, la o distanţă de 2 până la 3 metri de suprafaţa pământului, pentru a forma astfel un acoperiş mai mult sau mai puţin conic. Un chirpici de calitate ordinară, acoperit cu paie uscate, cu iarbă şi ferigă, înveleşte şi întăreşte această armătură. Un şanţuleţ circular, puţin adânc, evacuează apa de ploaie la periferie. Coliba nu este prevăzută nici cu ferestre, nici cu vreun coş pentru ieşirea fumului şi nici nu are vreo vatră, bucătăria făcându-se afară. Se pătrunde în interior printr'o deschizătură joasă. Etajere de lemn mobilează pereţii; câteva lăzi conţin instrumente şi diverse unelte necesare gospodăriei. Solul este acoperit cu covoare şi velinţe de lână. Uneori, în interior, se găseşte o masă rotundă de lemn, cu picioarele fixate în pământ, înaltă

de 30 până la 40 de centimetri. Unele colibe au o destinaţie specială: bucătărie comună pentru mai multe familii, plină de străchini, ulcioare, căldăruşe şi de polonice; o colibă este folosită drept cisternă sau rezervor de apă, în coliba de ţesut se află războaie de lemn, montate pe nişte ţăruşi înfipţi în pământ.

Nimic nu pare să se fi schimbat, cel puţin în ultimul sfert de veac. Procedeul de construire a stânei valahe este descris în una din sălile Muzeului Etnografic din Tirana, iar în colecţia de fotografii a aceluiaşi muzeu se păstrează câteva modele, ("stan velehesh"). Excelenta descriere a germanului H.Louis, care a vizitat regiunea în jurul anului 1930, pare că se aplică încă perfect cantonamentului din Borovo.

Elementele folclorice par neschimbate de când s'au publicat primele studii asupra Valahilor din Gramos. Costumul este aproape la toţi, bărbaţi şi femei, de culoare neagră, făcut dintr'o ţesătură de lână, amestecată cu păr de capră. Covoarele şi velinţele sunt vărgate, galbenul şi roşul alternând cu negrul, griul şi albul. Rufăria albă este mai rară. Sărbătorile sunt celebrate în formele lor tradiţionale: sărbătorirea urcării turmelor la munte la Sf.Gheorghe (23 Aprilie - 6 Mai); coborîrea la şes la Sf.Dumitru (28 Octombrie - 8 Noembrie): preotul ortodox din Borovo botează copii şi cunună perechile.

Metodele de creştere a vitelor par neschimbate. Turma se compune din sute de capete, poate chiar o mie, celnicul necunoscând numărul exact. Mieii tineri sunt ţinuţi într'un fel de ţarc îngrădit cu crengi şi pietre. Grosul turmei urcă până la 1800 de metri, deplasându-se în continuare de pe o coastă pe alta, însoţită de păstori şi de câni de temut. Lâna şi carnea constitue produse accesorii. Laptele oilor şi al caprelor este transportat la stână şi apoi este dus la Borovo cu camionul, unde este folosit la fabricarea brânzei, cunoscută în mod obişnuit sub numele de "brânză albă" sau "brânză de Arghirocastro", precum şi la fabricarea varietăţii "mamuri" o brânză albă, tare, având forma unei mari sfere netede"(pp. 443-445).

In continuare, autorul analizează schimbările recente care au avut loc în viaţa Fârşeroţilor.

O primă constatare este aceea că locuinţa lor de iarnă a devenit locuinţa lor principală. Şederea la munte este considerată deci ca temporară. Fârşeroţii din regiune îşi construesc acum case solide, din cărămidă, la Konispoli.

Deplasările sezoniere au fost reorganizate, disciplinate de administraţie. Ele au loc în două etape: bărbaţii apţi de muncă, vitele şi cânii pleacă din Konispoli în Aprilie. Tot materialul, precum şi turma, se transportă cu camioane care formează astfel o adevărată caravană. In Iunie sau Iulie, la puţin timp înaintea vacanţelor şcolare, este rândul femeilor, copiilor şi al bătrânilor de a urca la munte. Aceştia revin pe la finele lui Septembrie sau începutul lui Octombrie, în timp ce păstorii şi turmele aşteaptă primele zăpezi, care aici nu cad decât în mod excepţional înaintea lui Decembrie.

Laptele este livrat unei "staţiuni de stat", însărcinată cu colectarea şi ţinerea contabilităţii. Locuinţa de vară se modifică. Coliba a înlocuit pretutindeni cortul, dar trebue spus că această evoluţie era deja angajată în jurul începutului celui de al doilea război mondial.

Folosirea ţesăturilor negre din păr de capră este tradiţională. Aromânii noştri din Borovo le expun încă cu mândrie.

Inlocuirea cortului cu coliba marchează deja unul din aspectele trecerii de la semi-nomadism la transhumanţă: satele de la şes sunt formate din colibe asemănătoare celora de la munte: aceeaşi formă, acelaşi plan, iar trestia înlocueşte paiele. Când Fârşeroţii adoptă coliba la munte, aceasta este permanentă, iar grupul revine în fiecare an la aceleaşi păşuni" (pp.444-448).

Blanc îşi încheie lucrarea cu o serie de reflecţii asupra destinului Aromânilor din Albania, din care se desprinde tragedia pe care o trăiesc, de aproape patru decenii, fraţii noştri din această ţară.

"Grupurile de foşti păstori sedentarizaţi au rămas în compoziţia lor familială, lingvistică şi etnică aceiaşi ca şi

în perioada migraţiilor pastorale? se întreabă Blanc. Se pare că nu. Nu încape niciun fel de îndoială că în ultimele decenii au intervenit schimbări naturale, de ordin demografic: reînoirea generaţiilor, emigraţie la oraşe, poate unele căsătorii mixte (acestea par însă foarte rare)... Dar trebue ţinut seamă de voinţa guvernului albanez de a provoca dezagregarea triburilor rămase fidele regimului patriarhal, pentru a reduce influenţa celnicului asupra ansamblului familiilor, a reduce caracterul etnic foarte pronunţat al grupului, a provoca dispariţia rămăşiţelor sociologice şi psihologice ale trecutului (pp.454-455). Guvernul nu-şi ascunde intenţia de a realiza, în mod sistematic, o politică de "unitate (citeşte de "deznaţionalizare forţată" n.n.) pe care o califică el însuşi de "amalgam".

Mijloacele în vederea atingerii acestui scop sunt variate:disemninarea membrilor apaţinând aceleaşi familii, repartizarea membrilor unui trib în grupuri îndepărtate unele de altele şi mai ales procedeul "amestec amalgam" cu familii albaneze sau greceşti, în aceeaşi cooperativă. Este, spre exemplu cazul marei cooperative Azim Zeneli (p.355).

In faţa acestei situaţii tragice a Aromânilor din sudul Albaniei, autorul se întreabă"dacă există o logică a evoluţiei pastorale". Analiza lui Blanc asupra acestui subiect ni se pare cât se poate de pertinentă, de aceea von reproduce unele pasagii care ni se par mai concludente.

"Evoluţia actuală, considerată în cadrul general al evoluţiei formelor de viaţă pastorală în Europa şi în Asia, a ajuns oare la un termen? Am fi seduşi de ideea unei evoluţii regulate, pornind de la nomadismul integral, trecând prin diversele forme ale semi-nomadismului şi apoi ale transhumanţei până la sedentarizarea completă.

Această concepţie pare foarte sistematică. Acelaşi proces a avut loc în toate epocile, în condiţii diferite, dar ajungând la aceleaşi rezultate. Totdeauna au existat la Aromânii din sudul Balcanilor triburi nomade, transhumanţi şi sedentari. Cel mai bun exemplu îl constitue oraşul Moscopole.

Se cunoaşte, dacă nu originea, cel puţin istoria recentă a acestui curios "oraş de păstori", întemeiat de ciobani aromâni, care şi-a atins apogeul în secolul al XVIII-lea.In 1753, populaţia Moscopolei depăşea 60.000 de locuitori şi avea peste 1200 de case. Nomazi sau semi-nomazi au construit aici la început colibe pentru perioada de vară şi apoi pentru şederea permanentă a femeilor, copiilor şi bătrânilor. Intre timp, în localitate se instalează numeroşi meşteşugari, negustori şi cărăvănari. Acolo unde altădată era un simplu cantonament de păstori s'a născut şi s'a dezvoltat un adevărat oraş, care a fost la începutul secolului al XVIII-lea unul dintre cele mai mari din Balcani, un focar religios şi cultural, precum şi un mare centru comercial. Spre finele acelui secol, avea mai multe zeci de biserici ortodoxe, cea mai veche datând din 1650, numeroase şcoli, o bibliotecă şi prima tipografie din Balcani. Poeţi şi artişti au venit să se instaleze aci. Reţeaua de canalizare şi sistemul de aprovizionare cu alimente erau organizate într'un mod remarcabil. Familiile bogate locuiau în admirabile case de piatră, cu două etaje,acoperite cu şisturi, fiind prevăzute cu portaluri, balcoane şi verande. Fără niciun fel de îndoială, acumularea de bogăţii, datorită comerţului cu produsele rezultate din creşterea vitelor, mai cu seamă a lânii şi a pieilor, explică acest uimitor progres, într'o poziţie foarte favorabilă din sudul Balcanilor. In acest oraş s'a format o aristocraţie autentică, dar o "aristocraţie pastorală", aşa cum remarcă pe drept cuvânt Weigand. Legătura cu creşterea vitelor nu a fost niciodată întreruptă: semi-nomazi şi transhumanţi locuiau aici, unde-şi desfăceau în acelaşi timp produsele lor, pe când copii lor se duceau la şcoală. Toate fazele sedentarizării,precum şi toate condiţiile sociale rezultate din activităţile pastorale erau reprezentate, în timp ce alte triburi rămâneau credincioase vieţii nomade sau semi-nomade.

Din această cauză, în ciuda devastărilor şi a tuturor nenorocirilor, exodul Aromânilor şi reconversiune activităţilor lor nu a creat niciun fel de probleme. Puţine oraşe, într'adevăr, au avut o soartă atât de crudă. La finele secolului trecut Weigand a făcut recensământul descendenţilor

moscopoleni, în timp ce J.Trifunoski, în frumoasele sale monografii asupra orăşelelor şi satelor aromâne din Macedonia iugoslavă, a reperat urmele acestei emoţionante diaspore.

Pe de altă parte, se constată că această evoluţie nu a fost nici regulată şi nici continuă. De la nomadism la sedentarism, evoluţia poate împrumuta un traseu foarte scurt, în urma unor circumstanţe extraordinare (războaie, epizotii, încasare de impozite abuzive, etc.) sau ea se pierde în drumuri extrem de întortochiate, unde toate fazele complicate şi uneori surprinzătoare se desfăşoară în interiorul a mai multor secole (pp.456-459).

"In sfârşit, credem că nu este absurd să ne întrebăm dacă, în această comunitate pe care am studiat-o, evoluţia sosită la termen, este definitivă, cu alte cuvinte dacă ea mai poate fi reversibilă. Exemple în istoria popoarelor balcanice nu lipsesc, când se pot vedea sedentari revenind la semi-nomadism. Aceasta ar fi posibil în împrejurări asemănătoare: revenirea nesiguranţei politice sau economice, ameninţarea modului de viaţă actual, războaie, o modificare bruscă a regimului social şi economic, având ca urmare o sărăcie, obligând un refugiu în munţi, punct de plecare al unui nou ciclu. Exemplul studiat la Gopeş, în Macedonia occidentală, de Trifunoski, este elocvent în această privinţă (p.459). La Aromâni nu este sigur că deprinderile căpătate cu ocazia sedentarizării se vor conserva pentru totdeauna şi că grupul nu s'ar gândi să revină la vechile practici. Totul va depinde de durata regimului colectivist (din Albania, n.n.) şi de împrejurările în care acesta se va dezagrega"(p.460).

Dintre puţinele studii apărute după cel de al doilea război mondial asupra procesului de sedentarizare a păstorilor aromâni, menţionăm în treacăt acela al etnologului sârb Dragoslav Antonijevic intitulat "Tradiţii şi inovaţii la Ţinţarii din Ovce Polje, Republica Socialistă Macedonia"[75], din care reproducem paragraful final:"Ar trebui să adăugăm aici - spune autorul - o observaţie de ordin etnopsihologic. Ţinţarii, până nu de mult păstori nomazi, au aţâţat timp de secole curiozitatea vecinilor lor sedentari şi care se ocupau cu munca

câmpului. Cauza era sobrietatea şi supleţea Ţinţarilor, promptitudinea lor la acţiune, precum şi fineţea simţămintelor lor. Toate aceste caracteristici sunt elemente care favorizează adaptarea lor la mediul înconjurător, calitate de care sunt lipsiţi atât orăşenii, cât şi agricultorii, în general. Prin urmare, este cât se poate de uşor de înţeles şi cât se poate de natural ca Ţinţatii din zilele noastre să dea dovadă de o abilitate remarcabilă de a evolua şi a se dezvolta într'un mod foarte rapid"(p.329).

Notele de drum ale călătorului sau mai bine zis ale călătoarei Thérèse CAROLUS-BARRÉ [76] sunt interesante atât pentru faptul că ne descriu scene din viaţa contemporană a Aromânilor, cât şi pentru atenţia particulară acordată femeii aromâne. De asemenea, ni se pare destul de original şi interesant primul contact al acesteia cu Aromânii.

"Cu lumea aromână - scrie Barré - am intrat în contact în mod cu totul întâmplător: acum câţiva ani, cu ocazia primei mele călătorii în Grecia, luam masa de seară cu un grup de prieteni într'o tavernă din Pireu, in compania unui tânăr pe care-l cunoscusem în cursul zilei. Vremea era frumoasă, ciocneam paharele în sănătatea tuturor şi, lucru curios, de fiecare dată ce noua mea cunoştinţă se servea cu băutură, îşi umplea într'un mod cât se poate de conştiincios un pahar în plus pe care, cu un gest brusc, îl vărsa pe fereastra lângă care era aşezat, pronunţând în acelaşi timp câteva cuvinte pe care nu le înţelegeam. Gestul repetându-se de mai multe ori, i-am cerut să-mi traducă cuvintele pe care le rostea în această împrejurare, ceea ce a avut darul să sporească în mod considerabil curiozitatea noastră. "Bea, iubita mea!" spunea el cu o voce aspră; apoi, aruncând în acelaşi mod pe fereastră conţinutul unei farfurii: "Mănâncă, iubita mea!"

Intrigaţi, am cerut comeseanului nostru să ne explice sensul acestor cuvinte; cu toată simplitatea care-l caracteriza ne-a mărturisit că logodnica sa murise cu câteva zile înainte şi în felul acesta el îşi împărtăşea mesele cu ea, ceea ce credea el, îi va aduce oarecare confort în viaţa cealaltă. Seara, mai târziu, el ne-a destăinuit că este Aromân de origine.

Era un bărbat foarte blând, extrem de amabil şi dacă i-am pierdut urma mai târziu, nu mă pot totuşi împiedica de a nu-i evoca memoria în prezent, deoarece datorită lui am avut prilejul să aud pentru prima dată vorbindu-se de Aromâni.

Dar cine sunt aceşti Aromâni? In nordul Greciei, nu departe de graniţele albaneze şi iugoslave, trăieşte un popor deosebit: popor de păstori semi-nomazi care-şi însoţesc turmele iarna de-a lungul coastei mării, unde clima este mai blândă, iar în Aprilie-Mai urcă spre păşunile de vară, pe coastele munţilor din Macedonia şi Epir. Pot fi uşor recunoscuţi după capa lor de culoare brună, cu gluga ascuţită, din păr de capră, care îi protejează de intemperii. Se poate chiar spune că, imitând melcii, ei îşi plimbă acoperişul pe spate, deoarece la sosirea nopţii ei se înfăşoară în această capă, culcându-se de cele mai multe ori sub cerul liber.

Graiul lor melodios are sonorităţile limbilor romane: "Bună dzua, picurare!" (Bună ziua, păstor!). Dar, singuratici, uneori fără nicio altă tovărăşie decât aceea a marilor şi ferocilor lor câni, ei şi-au găsit un bun prieten în fluier, cu care îşi exprimă nostalgia şi grijile. Această existenţă,care pare idilică,este în realitate foarte aspră: ei duc o viaţă extrem de modestă, se hrănesc cu produsele turmelor lor şi cu pâinea pe care o cumpără când trec prin sate.

Lâna şi laptele oilor sunt singurele surse de venit. Intrucât închirierea păşunilor de iarnă este extrem de oneroasă, ei trăiesc într'un deficit permanent. Intr'adevăr,în timp ce pentru cele şase luni de păşunat de vară ei plătesc 12 drahme pentru fiecare cap de vită, iarna sunt obligaţi să dea până la 300 de drahme pentru fiecare animal. Mânăstirile, principalul proprietar al acestor păşuni de iarnă, nu ezită niciun moment de a-i exploata. Pentru mulţi dintre ei,această sumă depăşeşte de departe posibilităţile lor materiale, de aceea numeroşi sunt cei care se văd siliţi să emigreze în America sau în Australia. Totuşi, unii Aromâni persistă şi continuă să lucreze în pierdere, din dragoste

pentru munte, reţinuţi de gustul lor proverbial de independenţă şi libertate. De fapt, Aromânul nu are decât o singură patrie: muntele"(pp.671-672).

Abordând în treacăt problema originii Aromânilor,Barré spune că " după ipoteza cea mai plauzibilă, aceştia ar fi descendenţi din păstori români care au coborît spre sud în jurul secolului al IX-lea, în căutare de refugiu în perioada năvălirii Slavilor".

"Teza greacă, susţinută printre alţii şi de Keramopoulos, încearcă să demonstreze că Vlahii ar fi urmaşii Grecilor "puri", latinizaţi în urma cuceririi romane, în cursul primului secol înainte de Hristos. Izolaţi în munţi, ei ar fi putut să-şi conserve o limbă romană până în zilele noastre, în ciuda mediului înconjurător grec. Această teză pare însă improbabilă"(p.672).

"Iarna, în timp ce păstorii îşi pasc turmele la câmpie, soţiile lor rămân în comunele lor de la munte. Acestea fiind situate la o mare altitudine, deseori sunt rupte de restul lumii, din cauza zăpezilor abundente şi a gerului. Astfel, izolate în casele lor, Aromâncele se ocupă cu prelucrarea lânii, activitatea lor principală. Există un adevărat artizanat local în ce priveşte ţesăturile de lână, temele decorative fiind supuse unor reguli foarte stricte, variabile după localităţi. Femeile confecţionează îmbrăcămintea întregei familii, precum şi covoarele şi pernele tradiţionale,ale căror culori vii înveselesc interioarele aromâneşti, în general destul de austere. De câtva timp deja, unele Aromânce încep să lucreze pentru magazine destinate turiştilor, primind în felul acesta comenzi de la Corfu şi chiar câteodată de la Delfi sau Atena"(p.672).

Profităm de această ocazie pentru a semnala apariţia recentă a unei foarte interesante lucrări asupra ţesăturilor Aromâncelor din Pind. Este vorba de studiul Assiminei Stavrou intitulat "Tissus valaques du Pinde"[77].

In continuare, Barré vorbeşte despre credinţele şi superstiţiile pe care le-a observat la femeile aromâne. "Separate aproape tot anul de soţii, logodnicii şi fii lor, fe-

meile duc o existenţă arhaică, care are un ritm propriu,precum şi tradiţiile sale încă intacte. Biserica ortodoxă şi reprezentantul său în sat, preotul, se bucură de un prestigiu absolut, sentimentul religios fiind impregnat uneori de o coloratură superstiţioasă: atenţie, spre exemplu, să nu se ţească Duminica, deoarece nu poţi fi sigură de a regăsi în ziua următoare ţesătura pe război, dracul colectând tocmai acele obiecte confecţionate în zilele de sărbătoare, şi iată de ce casa sa este cea mai frumoasă, cea mai somptuos decorată....

Foarte des este vorba de draci în poveştile Aromânilor: de obicei, dracii se adună seara sub arbori, în special sub nuci. Ei se consfătuesc până la revărsatul zorilor când, odată cu cântatul cocoşului, dispar. In anumite locuri, este recomandabil a nu se îndepărta singur de sat în timpul nopţii,deoarece dracii atrag bărbaţii (câteodată sub aparenţa unei femei frumoase) în adâncul pădurii, unde, în cele din urmă,îi spânzură"(p.674).

Credem că nu este lipsit de interes să menţionăm cu acest prilej că cuvântul drac sau darac se bucură de o bogată sinonimie în dialectul aromân: aţel-cu-un-cicior, aclo-si-ll-hibă, aţel-din-vale, si-ll-creapă-numa, s-lu-'ngllită-loclu, curnut, stimpinat, sâtână, tartaculi, suţ, demunu,diaul, gaţal, etc.

Aromânii cred, pe de altă parte, în "spiritul casei" care, sub forma unui şarpe, stă ascuns între zidurile fiecărei locuinţe. Acest şarpe nu se arată decât rareori, dar când este văzut nu trebue omorît. Mi s'a povestit cazul unui bătrân care într'o bună zi s'a apucat să strivească un grup de şerpi în timp ce aceştia se târau de-a-lungul zidurilor casei sale. In zadar îi strigau toţi vecinii: "Nu, nu-i bine ce faci", bătrânul îşi vedea de treabă mai departe, iar o lună mai târziu, a murit. (El nu avea decât 65 de ani, deci era relativ tânăr, deoarece la Aromâni nu rare sunt cazurile când aceştia ajung până la o sută de ani).

Magia este practicată în mod curent de femeile aromâne pentru a exorciza "deocheatul", precum şi pentru a se apăra

de anumite pericole precise care le-ar ameninţa. Martie,spre exemplu, este considerat ca o lună dăunătoare. Se impune deci să fi pregătit pentru a lupta contra lui: în cursul ultimei seri de Februarie, femeile pregătesc un şiret din fire de lână de culoare roşie şi albă, pe care tinerii, fete şi băieţi, îl poartă sub formă de brăţară sau atârnat de gât, în timp ce la animale este agăţat de labele lor, pentru ca - spun Aromâncele - "să nu-i ia vântul". După nouă zile, ele desfac aceste amulete şi le atârnă de crengile arborilor, de unde păsările le vor aduna pentru a-şi face cuiburile."(pp.674-675).

Fiindcă-i vorba de credinţele şi superstiţiile Aromânilor, semnalăm în treacăt un recent articol al lui Dragoslav ANTONIJEVIC, de la Institutul de Studii Balcanice din Belgrad, intitulat "Contribuţii la studiul ritualurilor şi a simbolurilor crescătorilor de vite din Balcani"[78].

In continuare, Barré vorbeşte despre hărnicia Aromâncelor: "In afara prelucrării lânii (vopsit, tors, ţesut,etc.) aceasta trebue să execute o mulţime de alte sarcini casnice, obositoare şi penibile; dar ceea ce impresionează totodeauna este aerul degajat şi atenţia care însoţeşte până şi cele mai mărunte gesturi ale sale, conferindu-le astfel o oarecare solemnitate gravă, care adesea nu-i lipsită de graţie. Observând o femeie aromână frământând pâinea şi apoi punând-o în cuptor, ai impresia că asişti la o adevărată ceremonie"(p.675).

"Seara, după truda zilei, famillile se strâng în jurul sobei, pe spaţioasele divane care servesc în acelaşi timp şi de paturi. (In zilele de sărbătoare, acoperite cu covoare şi perne noi, acestea constitue orgoliul casei). Câteodată, vecine vin ca să se amestece în grup, şi toate aceste gospodine, aşezate după moda orientală, adică cu picioarele încrucişate sub largile lor rochii, îşi povestesc, în graiul lor aspru dar în acelaşi timp melodios, diverse istorioare. O bârfă, o anecdotă locală, pot servi drept pretext pentru o povestire mai lungă care, după dispoziţia sau inspiraţia povestitorului, iau uneori întorsături neprevăzute"(p.675).

"In afara acestor serate în familie, femeile aromâne au o intensă viaţă socială: Duminica este rezervată vizitelor,

iar dacă vremea este frumoasă, ele urcă şi coboară "pe calea mare" a satului, evoluând cu multă demnitate pe această scenă de teatru...

Marile sărbători clasice, Crăciunul, lăsata secului, Paştile, sunt însoţite de tot felul de petreceri. Ziua sfântului patron, onomastica, este de asemenea de o mare importanţă; astfel, în Aprilie în toate casele se constată o activitate febrilă: se spală, se scutură, se zugrăveşte; s'ar părea că tot satul a fost cuprins de febra cochetăriei... Şi aceasta deoarece se apropie Sf.Gheorghe (23 Aprilie) şi, întrucât acest nume este foarte răspândit, fiecare familie având cel puţin un Gheorghe, o întrecere aprigă are loc: care familie îşi va onora mai bine propriul său Gheorghe! In această zi, totul este frumos şi curat: sobele care au o aparenţă foarte funcţională sunt demontate şi puse în depozit. Cu atât mai rău dacă mai vine o perioadă de îngheţ. Eleganţa comandă..."(p.677).

"In luna Mai, grupuri impresionante de femei traversează muntele pentru "ca să facă o vizită sfinţilor" unei biserici dintr'o altă comună, situată adesea la opt ore de drum. Neobosite (unele dintre ele având o vârstă destul de înaintată) trec peste pajişti, păduri, torente, aducând ca ofrande lumânări, untdelemn şi vin. Apoi, ele petrec toată noaptea în biserică, unde dorm culcate pe jos, sub privirea severă a icoanelor, iar în ziua următoare se întorc, tot pe jos, în satul lor. Aceste drumuri obositoare sunt pentru ele o adevărată fericire: plăcerea magică de a se găsi deodată undeva în acest peisaj pe care ele îl contemplă în tot cursul anului de la ferestrele lor, precum şi reconcilierea cu muntele. Acesta nu mai este pentru ele zidul aspru şi ostil, care înconjoară din toate părţile şi izolează, el începe să se transforme încetul cu încetul: iarna dă înapoi în fiecare zi puţin mai mult, păşunile ies victorioase din lupta contra zăpezii şi în curând păstorii se vor întoarce de la iernat... Femeile poposesc la marginea unui râuleţ şi, rând pe rând, se apleacă ca să bea din apa care le este oferită. Una dintre ele intonează un cântec pe care toate îl reiau în cor. Mai

departe, tinerele fete ţopăie în mici grupuri. Ele sunt ca şi beate de libertate"(p.677).

In continuare, Barré descrie momentul revenirii păstorilor cu turmele lor la munte. "Şi iată că vestea se răspândeşte în toată regiunea: "sosesc turmele!" Toate satele sunt în fierbere mare, se trimet crainici care revin în galop: "Cutare a sosit deja", anunţă ei. Femeile se pregătesc şi se fac frumoase ca să primească pe păstori. Ele ies în întâmpinarea lor, însoţite de caravane de catâri încărcaţi cu carne friptă, fructe, vin... A trăi redevine o bucurie!

Şi timp de mai multe săptămâni, acest popor este pradă unui adevărat delir: sărbătorile se succed, o zi într'un sat, altă zi într'altul, toată lumea se adună pentru a dansa şi a se distra. Tarafurile de ţigani se deplasează cu dairelele, lăutele, viorile şi clarinetele lor, şi în această atmosferă extraordinară de târg, unde se amestecă aroma mielului fript, mireasma pădurii şi puternicul miros de vin, în mijlocul strigătelor femeilor şi a îmbulzelii de copii, ritmul melodiilor arhaice are ceva irezistibil. Această muzică vă jupoaie de viu şi nu vă cruţă: ea este compusă din pasiune, vis şi extaz. Clarinetul mai ales se impune: cântul lui vorbeşte de viaţă şi de impulsuri imposibile, el vă furnică şi vă arde ca un fier înroşit, sunteţi pur şi simplu la discreţia lui într'o tensiune insuportabilă... Muzicanţii sunt în transă, dansatorii sunt cuprinşi de frenezie şi dacă nu ar fi ritmul impasibil al dairelei, pentru a tempera acest val de violenţă pură, ar trebui să înebuneşti.

Există două feluri de dansuri foarte deosebite: dansurile bărbăteşti şi cele mixte, în care bărbaţi şi femei participă într'un lung lanţ dublu, care se desfăşoară în piaţa din centrul satului.

Bărbaţii se dedau la dansuri precise şi de înaltă măiestrie: ciamicul, pogonişul, singatistoul, pe care le însoţesc de tot felul de salturi şi piruete. Sprinteneala lor este uimitoare; chiar şi la acei dintre dansatori care par mai greoi.

Femeile dansează împreună, ţinându-se de mână, în timp

ce cavalerii formează în spatele lor un adevărat gard viu protector; ritmul în acest caz este lent, solemn. Dansatoarele par aproape imobile, micile lor picioare marcând foarte uşor tactul. Lanţul viu de dansatori se pune în mişcare (el poate ajunge uneori de mai multe sute de metri lungime), deplasându-se de jur împrejurul pieţii, precedat de orchestră. In sfârşit, printr'o bruscă schimbare, după multe ezitări, melodia devine mai lentă, dansatorii şi dansatoarele se opresc pe loc, parcă încremeniţi, în timp ce clarinetul în agonie îşi dă ultimul suflu... Dar totuşi se mai aude încă mult timp...

Gustul pentru sărbători cât şi dragostea pentru muntru munte sunt poate elementele cele mai profund înrădăcinate în sufletul Aromânului: epuizat, după dans, el se aşează cât se poate de fericit, gata să înfrunte toată lumea...

"Totuşi, dacă mica comunitate aromână supravieţuieşte încă în zilele noastre în câteva colţuri din Epir, cu limba, obiceiurile şi farmecul său de altădată, dacă Aromânii de azi pot încă să-şi mai zică Aromâni, oare va fi la fel pentru copiii şi nepoţii lor? Emigraţia, influenţa crescândă a mediului înconjurător grecesc, civilizaţia modernă - în sfârşit - ameninţă această societate arhaică, uimitor de bine prezervată până în prezent"(pp.677-678).

Satele din Pindul septentrional, aşezate la o mare altitudine, pustii în timpul iernii, primesc în cursul anotimpului frumos, nu numai pe păstori cu turmele lor, care constitue de altfel un grup social pe cât de omogen pe atât de viguros, ci şi numeroşi negustori, artizani şi vilegiaturişti. Celulă socială cu o structură solidă, aceste aşezări din Pind sunt totuşi foarte deschise lumii exterioare. Datorită acestui fapt, mişcările pastorale se transformă ca urmare a micşorării păşunilor de iarnă, a stabilirii crescătoriilor de vite la câmp, şi constitue un tip original de migraţiune, intermediară între transhumanţa din Mediterana occidentală şi semi-nomadismul din Asia Mică.

Din această categorie de sate fac parte următoarele centre aromâneşti: Perivoli, Avdela, Smixi şi Samarina.

In luna August 1967, un grup de cercetători de la Centre d'Etudes et de Recherches sur la Géographie de l'Europe (Institut de Géographie de Lyon), sub conducerea lui Michel SIVIGNON, a efectuat o anchetă în aceste localităţi, ale cărei rezultate au fost publicate un an mai târziu în Revue de Géographie de Lyon[79].

Aşa cum subliniază autorul, este vorba de patru sate, cât se poate de comparabile între ele, atât în ce priveşte poziţia lor geografică şi activităţile locuitorilor, cât şi pentru apartenenţa locuitorilor lor la comunitatea aromână.

Este vorba de aceleaşi comune aromâneşti vizitate la începutul secolului de Englezii A.Wace şi M.Thompson, care ne-au lăsat o lucrare de o incontestabilă valoare ştiinţifică[80], ceea ce ne oferă rara posibilitate de a putea elabora un studiu comparativ la o distanţă de mai bine de o jumătate de veac.

Toate aceste sate sunt situate în semipantă, rezemându-se cu spatele de munte, aşezate la o altitudine considerabilă. Astfel, Samarina, această mică capitală de munte, deţine recordul celei mai înalte aşezări umane din Grecia, la o altitudine de 1450 de metri, în timp ce la celelalte trei sate variază între 1200 şi 1300 de metri.

Agricultura este aproape totalmente absentă aici, limitându-se doar la unele grădini din preajma caselor, tot restul teritoriului fiind ocupat de păduri şi de păşuni comunale.

Casele la Samarina, ca de altfel şi în comunele vecine, sunt dispersate şi prezintă o oarecare coeziune numai în jurul pieţei, umbrite de un enorm nuc înconjurat de banchete, care constitue centrul vieţii comerciale şi al activităţilor sociale în ansamblul lor.

Acoperişul de zinc a înlocuit şindrila de brad şi plăcile de ardezie, dar, cu această singură excepţie poate, aspectul pieţei nu s'a schimbat, fiind identic cu cel descris de călătorii englezi de la începutul secolului. Acelaşi lucru se poate spune şi despre case.

Toată viaţa economică a acestei regiuni şi relaţiile

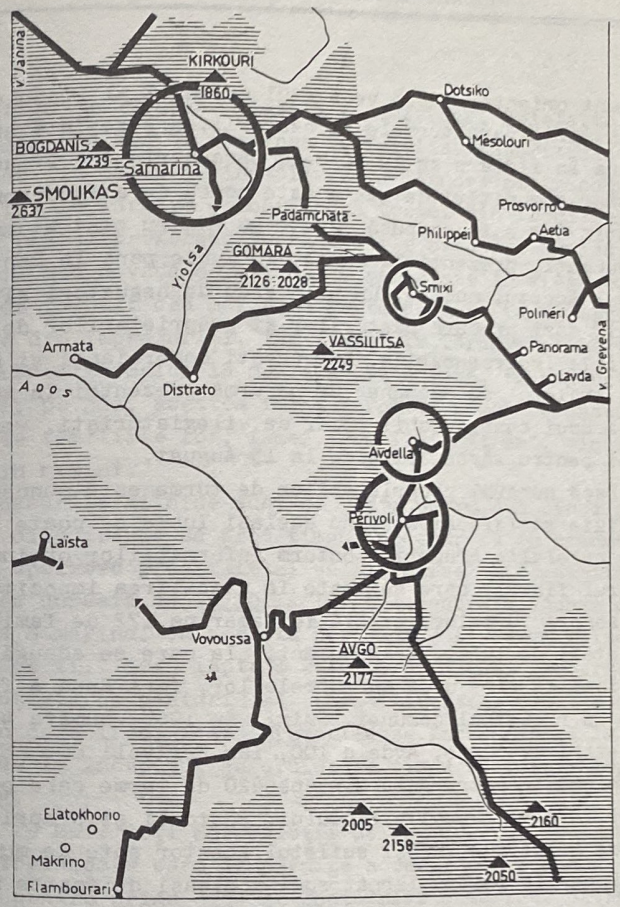

chemin carrossable pendant la belle saison

- en construction

limite EPIRE-MACÉDOINE

-limite communale

Samarina et les communes voisines, les estives

Nota : la surface des cercles est proportionnelle au nombre de moutons estivant en 1967.

Samarina : 40 000 moutons — Avdella : 13 000 moutons

Périvoli : 20 000 moutons — Smixi : 8 000 moutons

sale sunt orientate spre versantul oriental al Pindului. Din est vin primăvara turmele şi păstorii, care se întâlnesc la Samarina în fiecare an la 30 Mai. Caracteristica principală a acestor comunităţi de munte este aceea de a fi sezoniere. Populaţia lor este compusă dintr'un nucleu central de oieri transhumanţi, prezenţi la munte din Iunie până în Septembrie. In jurul acestui nucleu, un prim grup de negustori şi de meseriaşi, care procură păstorilor şi proprietarilor de turme serviciile indispensabile. Dar aceşti comercianţi şi meşteşugari trăiesc de asemenea de pe urma prezenţei în toiul verii a unui considerabil număr de vilegiaturişti, veniţi în deosebi pentru sărbătorile de la 15 August.

Dacă numărul proprietarilor de turme este cunoscut cu o precizie satisfăcătoare, nu acelaşi lucru se poate spune şi despre celelalte grupuri. Conform informaţiilor obţinute din registrul fiscal, care serveşte la stabilirea impozitului comunal asupra turmelor, există la Samarina 172 de familii de proprietari de turme, transhumanţi, la care se adaugă încă 30 de familii care urcă cu turmele lor, fără însă a fi înscrise în registrul comunei. Smixi, în 1967, număra 43 de proprietari de turme, Avdela 100, iar Perivoli 80. Există deci în aceste patru sate aproape 420 de turme care pasc în fiecare vară pe păşunile Pindului. Păstorii şi proprietarii de turme constituie însăşi sufletul acestor sate de munte.

Locurile pentru iernat sunt aceleaşi de foarte mulţi ani. In ce priveşte Samarina, dispunem de studiul deja amintit al lui Wace şi Thompson: există o concordanţă aproape totală între indicaţiile lor şi rezultatele propriilor noastre cercetări. O observaţie de natură generală se impune: nomadismul a dispărut în zilele noastre din Peninsula Balcanică. La Aromânii din Samarina întâlnim una din formele migraţiunilor pastorale, legate de contrastele sezoniere ale climei şi ale vegetaţiei între câmpie şi munte, îmbrăcând diverse aspecte, fenomen comun, întâlnit în mai multe regiuni din jurul Mediteranei.

Sărmăniaţii iernează aproape în totalitatea lor în Tesalia, cel mai mare număr instalându-se în împrejurimile oraşelor Larisa şi Târnova, Elasona şi Calabaca. Celelalte trei sate vecine coboară de asemenea în Tesalia. Majoritatea locuitorilor din Smixi se instalează la Târnova şi în comunele vecine. Tot la Târnova coboară două treimi din locuitorii Avdelei, restul preferând împrejurimile oraşului Larisa. Perivoliaţii dau dovadă de mai multă varietate în alegerea locurilor de iernat: cea mai mare parte se duce la Veleştin şi în satele din împrejurimi, iar restul la Târnova şi Larisa.

Urcarea turmelor la munte se face încă, în majoritatea cazurilor, pe jos, acestea fiind însoţite numai de păstori, în timp ce familiile lor, femei, copii şi bătrâni, vin mai târziu, în maşini.

Popasurile zilnice sunt de câte patru sau cinci ore, deoarece oile trebue să aibă timpul necesar să se hrănească, să nu se epuizeze prea mult şi să fie mulse. Din această cauză, suirea durează de la 10 la 15 zile, pentru a ajunge de la Larisa la Samarina. In această perioadă, oile sunt mulse de două ori pe zi, iar laptele este vândut unui comerciant care însoţeşte pe păstori şi care-l desface în localităţile prin care trec. Toate drumurile se încrucişează la Grebena, unde la începutul secolului se ţinea un foarte important târg.

La 29 Mai, toţi Sărmăniaţii se regrupează la Padea Mşeată, trecătoare care le permite accesul pe versantul ionian, de unde, pentru prima dată se poate zări Samarina. Ultima etapă este efectuată în comun şi intrarea solemnă în comună are loc în ziua următoare. De acum înainte, turmele îşi regăsesc păşunile de vară. De altfel, la această dată ele nu pot urca prea sus, deoarece zăpada este încă abundentă pe povârnişurile muntelui Smolca ca şi pe ale celorlalţi munţi, care pretutindeni depăşesc înălţimea de 2000 de metri. Ea se va topi progresiv, dar va mai dăinui până în August, în mici căldări glaciare.

După primele zile ale instalării, când se deschid casele, se tund oile, începe activitatea obişnuită a păstorului. Fiecare are în grija sa aproape o sută de oi. Munca cea mai

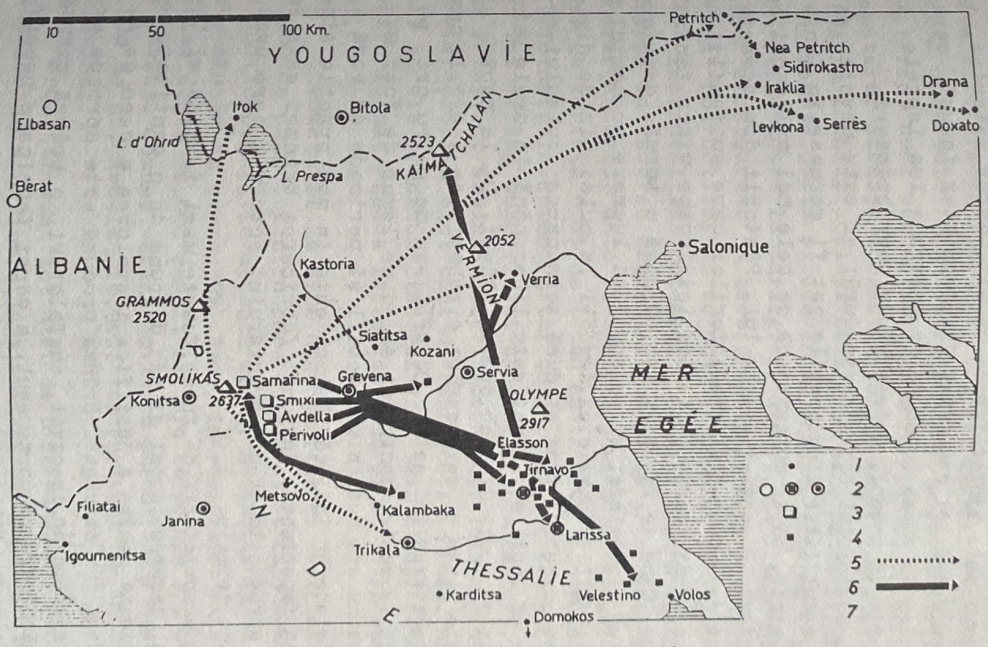

Les mouvements des communautés pastorales

1. Localités.
2. Foires fréquentées par les pasteurs au début du XXe siècle.
3. Village d'estivage étudié.
4. Village d'hivernage correspondant.
5. Migrations forcées du XIXe siècle.
6. Mouvements pastoraux actuels schématisés.
7. Réseau de routes goudronnées desservant le Pinde septentrional.

importantă este mulsul,care are loc chiar pe terenul de păşunat, într'un loc împrejmuit, unde vitele sunt conduse dimineaţa şi seara. Această intensă activitate nu durează decât până la 10 Iulie, după care mulsul se face numai o dată pe zi. La muls, păstorul este ajutat fie de un alt păstor salariat, ori de fiul proprietarului sau chiar de proprietar însuşi, care de obicei vine la stână cu un catâr pentru a lua laptele şi a-l transporta în comună, unde-l vinde unor brânzari.

Viaţa păstorului este foarte dură: el este nevoit să doarmă sub cerul liber când nopţile pot fi geroase în Iunie şi în Septembrie, să se mulţumească de cele mai multe ori cu pâine şi brânză, aceasta-i soarta lui. Păstorii din această regiune sunt de obicei fiii crescătorilor care au familii numeroase şi o turmă foarte mică. Aşa îşi începe viaţa tânărul din Samarina. Când se însoară, îşi cumpără o turmă, dacă are posibilitatea financiară, şi se apucă să lucreze pe contul său.

Tatăl familiei participă deseori la muls: dis de dimineaţă el este deja la stână şi după terminarea mulsului revine în sat cu laptele şi apoi este liber până la orele patru după masa, când apucă din nou drumul stânei. De la şapte şi jumătate este liber şi se consacră plimbării de seară,la care de altfel participă tot satul. De trei sau de patru ori pe lună el urcă la munte, pentru ca să adune lemne de foc; activitatea sa nu are deci nimic febril şi perioada de vară i se pare într'adevăr idilică. Mulsul este în mod practic singura sarcină importantă, întrucât fabricarea brânzei este încredinţată aproape totdeauna brânzarului satului, care urcă şi coboară cu turmele.

Numai proprietarii de turme foarte mari fabrică ei înşişi brânza, deoarece numai ei pot dispune de o cantitate de lapte suficientă pentru a justifica instalarea a ceea ce Aromânii numesc " o strungă". Brânza produsă este aproape exclusiv o varietate de caşcaval, chefalotiri, o brânză coaptă, foarte asemănătoare cu parmezanul, a cărei fabricare necesită numai un minim de utilaj şi un cuptor pentru copt.

Aceste instalaţii constitue marca puterii celnicului,

cuvânt care indică marele proprietar de turme, dar care exprimă de asemenea autoritatea şi consideraţia socială care derivă din ea. Primarul comunei este adesea un celnic,sau cel puţin un celnic va figura totdeauna în consiliul comunal. Celnicul poate să ofere de lucru la zeci de familii de păstori.Există o netă diferenţă între situaţia sa şi aceea a păstorului,deşi acest fapt nu-i perceptibil în modul lor de viaţă: aceeaşi cumpătare, aceeaşi îmbrăcăminte din stofă de lână, de culoare albastru închis, acelaşi cârlig de care nu se separă niciodată.

Foarte justă şi adevărată această remarcă a lui Sivignon referitoare la cârlig. De altfel, în dialectul nostru există zicătoarea: "a bărbaţlor lă si bagă şi cârliglu tu groapă" (Bărbaţilor li se pune în mormânt şi caţa).

Începutul lui Octombrie înseamnă pentru toată lumea pregătirea în vederea plecării. Coborîrea este eşalonată în timp, contrar urcării, data acesteia depinzând de situaţie păşunilor: ea variază deci de la un an la altul, în funcţie de climă. Totuşi, în curând satul se goleşte; secretarii primăriilor îşi strâng dosarele şi o pornesc spre Elasona, Târnova sau Veleştin, depinzând de fiecare sat. Invăţătorul închide şcoala: şcolile aici sunt de fapt şcoli de vară, practicând deci şi ele transhumanţa. Paznicul satului îşi face provizii pentru iarnă; zăpada începe să cadă şi lupii se apropie de sat.

Crescătorii de vite din Samarina au declarat în 1967, 32.300 de ovine, pentru care au plătit impozit comunal.Mieii nu sunt cuprinşi în această cifră, estimaţia fiind de altfel subevaluată cu circa 30%. Deci, în realitate, există la Samarina peste 40.000 de oi, la care se adaugă 350 de catâri şi bovine. Comuna vecină Smixi,cu păşuni mai reduse, are 6.500 de oi, Avdela 10.000, iar Perivoli 20.000 de capete de ovine.

Aromânii sunt tot atât de bine cunoscuţi pentru calităţile lor de a prelucra lâna, cât şi pentru activităţile lor pastorale. De altfel, între ambele activităţi există o strânsă legătură.

La Samarina, ca şi în celelalte sate vecine, aproape

fiecare casă are un război la care se ţes celebrele flocate, în general de culoare albă, foarte căutate în ultimii ani de către turiştii care vizitează Grecia.

Deşi în ultima vreme au devenit numeroase ocupaţiile pe cale de dispariţie (cărăvănăritul, muncitorii forestieri, morăritul, tâmplarii, etc.), totuşi lista negustorilor este impresionantă pentru o aşezare ca Samarina, cu numai o mie de locuitori: aproape patruzeci de prăvălii de tot felul. Numărul lor ridicat nu este un fapt nou pentru acest orăşel. Acelaşi lucru se constata şi la începutul secolului şi sugerează o remarcă: Samarina se situează cu mult deasupra satelor din regiune şi chiar din toată Peninsula Balcanică, în ce priveşte nivelul de trai.

August este luna când Sărmăniaţii de la oraşe vin să-şi regăsească rudele şi un cadru familial. Numărul lor este greu de evaluat: se poate estima la peste 5.000 de suflete în jurul lui 15 August, lună în care au loc un şir neîntrerupt de sărbători. Păstorii participă la ele în măsură posibilului. Este momentul în care îşi vând mieii rezervaţi pentru aceste sărbători, iar măcelăriile improvizate se înmulţesc. Fiecare familie frige cel puţin un miel la frigare. Se poate spune, fără exagerare, că peste 2.000 de capete de vite sunt sacrificate pentru sărbătorile de la 15 August, vinul şi uzoul din Târnova venind în ajutor.

In unele seri se pot vedea în diferitele cafenele din localitate trei sau chiar patru orchestre populare concurente, fiecare compusă din mai mulţi instrumentişti. Se bea şi se dansează până în zori.

Importanţa socială a acestor regăsiri este tot atât de însemnată ca şi aspectul său economic pentru comunitate, care-şi recapătă astfel conştiinţa originilor sale şi care găseşte în acelaşi timp ocazia de a-şi întări legăturile familiale.

Faptul cel mai remarcabil în această regiune este menţinerea graiului Aromânilor, existenţa lor în Peninsula Balcanică fiind semnalată încă din secolul al VI-lea după Hristos. Păstorii aromâni din regiunea noastră sunt prin urmare

foarte vechi locuitori ai ţării. Dezvoltarea unei mişcări naţionaliste la Aromâni nu a avut loc decât pe la 1867.

Şcoli elementare aromâne au fost fondate atunci în mai multe sate şi apoi şcoli secundare la Ianina, Grebena, Salonic şi Bitolia. In 1905, Aromânii au fost chiar recunoscuţi de către Turci, ca formând o naţionalitate separată sau "millet".

Aromânii şi-au conservat şcolile elementare şi secundare, precum şi bisericile unde slujba era celebrată în limba lor până la război, adică până în 1939. După război aceste instituţii au primit lovitura de graţie.

In stadiul actual al evoluţiei sale, societatea pastorală prezintă câteva paradoxuri. Este vorba de o lume foarte bine structurată, unde păstrarea limbii merge mână în mână cu practici matrimoniale în care endogamia este regula generală, comunitatea manifestând o vitalitate remarcabilă: periodicul "Samarina" anunţă naşterile, căsătoriile, decesele, publică biografii ale tinerilor meritoşi şi care onorează comunitatea, publică de asemenea regulat rubrici privind tradiţiile şi obiceiurile străvechi; s'au creat numeroase asociaţii de ajutor reciproc pretutindeni, în oraşele din Tesalia, la Salonic, Ianina, Atena şi până la New Hampshire în Statele Unite.

Consideraţiile de mai sus ne îndreptăţesc să ne punem întrebarea asupra viitorului acestor comunităţi, sau mai bine zis asupra menţinerii unui mod de viaţă tradiţional într'o economie şi într'o societate în plină mutaţie.

In final, în loc de a încerca să categorisim aceste comunităţi de munte din Pind în grupuri determinate, ni se pare mai de grabă de dorit să încercăm a degaja originalitatea profundă a acestora. Aici, mişcările de transhumanţă nu interesează numai păstorii, ci şi comercianţii, meşteşugarii, cooperativa pentru covoare, secretarul primăriei, şcoala şi învăţătorii. Nici aşezarea de iarnă şi nici cea de vară nu poartă marca provizoratului; altădată războaiele de ţesut erau demontate în Octombrie, pentru a fi transportate la şes; în schimb acum Aromânii găsesc că este mult mai comod să ai două războaie.

+ + +

Iată-ne ajunşi la capătul unei lungi şi interesante călătorii, în timp şi în spaţiu, în tovărăşia calătorilor francezi. Un alt capitol deci din lucrarea noastră: "Aromânii văzuţi de călători străini". In numărul viitor al Buletinului vom prezenta un alt capitol extrem de interesant din această serie: "Aromânii văzuţi de călători englezi din secolul nostru".

+ + +
+

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1) Nicolae IORGA, Les voyageurs français dans l'Orient Européen, Paris, Boivin & Co. 1928.

2) Citat de K.SIMOPOULOU, Xeni taxidiotes stin Ellada, vol.A, Atena, 1972, p.408.

3) K.SIMOPOULOU, Ibid., p.59.

get it → 4) F.C.H.L.POUQUEVILLE, Voyage de la Grèce, avec cartes vues et figures, 2ème édition, revue, corrigée et augmentée en 6 volumes, Paris, Didot, 1826.

5)Pouqueville, ibid., Introduction, p.LXVI.

6) F.LETRONNE, "Critique littéraire", Journal des Savants Avril, 1828, p.218.

7) Dimitriou MAKRI, Furca, to magheftiko horio tis Pindou (Furca, încântătoarea comună a Pindului). Salonic, Ekdosi Filekpedeftikis adelfotis "I Furca", 1978.

8) Muriel DIMEN SCHEIN, Change and continuity in a Greek mountain village. (Teză de doctorat susţinută în 1970 la Columbia University din U.S.A.).Ann Arbor,University Microfilms International, 1980.

9) T.P.VUCANOVIC, "Les Valaques, habitants autochtones des pays balkaniques". L'Ethnographie, N.S., No.56, 1962,pp. 11-41.

10) Eugen STANESCU, "Byzantinovlachica". Revue d'Etudes Sud-Est Européennes, vol.6, No.3,1968,pp.407-438.

11) Adolf ARMBRUSTER, La romanité des roumains, Bucarest, Editura Academiei R.S.R., 1977

12) Gheorghiou PLATARI, To simiomatari enos metoviti, 1871-1943, Atena, 1973, pp.XVII-XVIII.

13) P.P.PANAITESCU, Introducere la istoria culturii româneşti,Bucureşti,Editura Ştiinţifică,1969,pp.120-121.

14) P.ARAVANTINOS, Hronografia tis Ipirou, Atena,1856, pp.186-187.

15) Gustav WEIGAND, Ethnographie von Mazedonien,Leipzig, 1904,p.249.

16) Victor BÉRARD, La Turquie et l'Hellénisme contemporain. Paris, 1904, p.249.

get 17) Gustav WEIGAND, Die Arommunen. Ethnographisch-Philologisch-Historische Untersuchungen. Leipzig,1894,vol.I,p.309.

18) Jovan CVIJIC, citat de Theodor Capidan în Aromânii, p.37.

19) L.SCHULTZE, Makedonien: Landschaft und Kulturbilder, Jena, 1927, p.201.

get → 20) Pericle PAPAHAGI, Basme aromâne şi glosar, Bucureşti, Ediţia Academiei Române, 1905, p.XXII.

21) Anna TRIANTAPHYLLOU, Quelques observationa sur la vie et l'économie du village Kallarrytes. Paris, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Séminaire d'Ethnologie de l'Europe du sud-est, Etudes et documents balkaniques et méditerranéens, No.6,1983.

get → 22) Tache PAPAHAGI, Poezia lirică populară. Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967, pp.392-393.

23) Tache PAPAHAGI, ibid., p.385.

24) Pericle PAPAHAGI, ibid., p.XVII.

25) Pericle PAPAHAGI, ibid., pp.XVIII-XIX.

26) Acest subiect a fost pe larg analizat de N.A.Gheorghiu în studiul său "Pouqueville şi Dimitrie Bolintineanu" apărut în Noul Album Macedo-Român, vol.I, Freiburg, 1959, pp.197-214, de unde am împrumutat comentariile relative la poezia San-Marina.

27) Dimitrios FILIPIDIS, Istoria tis Roumanias (Istoria României), Leipzig, 1816, vol.II, p.30.

28) N.MOUTSOPOULOU, "Pirines tou politismou mas: ta vlahohoria tis Makedonias" (Celule ale civilizaţiei noastre: comunele aromâneşti din Macedonia). Makedonia, 5 Februarie 1982, p.2.

29) Citat de A.Hâciu, ibid., pp.158-159.

30) John LAMPE and Marvin JACJSON, Balkan Economic History, 1550-1950. Bloomington, Indiana University Press, 1982.

31) Esprit Marie COUSINÉRY, Voyage dans la Macédoine contenant des recherches sur l'histoire, la géographie et les antiquités de ce pays. Paris, Imprimerie Royale, deux tomes, 1831.

32) Traian STOIANOVICH, The Conquering Balkan Orthodox Merchant", The Journal of Economic History, vol.20, No.2,

June 1960, pp.234-313.

33) Ami BOUÉ, La Turquie d'Europe, 4 volumes, Paris, Arthus Bertrand éditeur, 1840.

34) Gheorghiou PLATARI, Kodikas Horas Meţovou (Codicele Voivodatului Aminciu), Atena, 1982, p.228.

35) Gheorghiou PLATARI, ibid., p.222.

36) Gheorghiou PLATARI, ibid., p.70.

37) Jean Alexandre BUCHON, La Grèce Continentale et la Moréa. Voyage, séjour et études historiques en 1840 et 1841. Paris, Librairie de Charles Gosselin, 1843.

38) M.A.UBICINI, Letters on Turkey: an account of religious, political, social and commercial condition of the Ottoman Empire. 2 vol. London, John Murray, 1856. Neputând consulta originalul francez, ne-am servit pentru cercetarea noastră de versiunea engleză.

39) M.A.UBICINI, "Les Valaques de la Macédoine et de l'Epire". Revue de l'Orient, de l'Algérie et des Colonies. vol.17, nr.4, avril 1859, pp.225-230.

40) Robert Lee WOLFF, Studies in the Latin Empire of Constantinople, pp.167-206, London, Variorum Reorints,1976.

41) Edmond ABOUT,La Grèce contemporaine. Quatrième édition, Paris, Hachette, 1860.

42) V.FONTANIER, Voyages en Orient entrepris par ordre du gouvernement français de l'année 1826 à l'année 1829, 2 volumes, Paris, 1829, p.105.

43) Léon HEUZEY, Le Mont Olympe et l'Acarnanie. Exploration de ces deux régions, avec l'étude de leurs antiquités, de leurs populations anciennes et modernes, de leur géographie et de leur histoire. Paris, Didot Frères, 1860.

44) Tache PAPAHAGI ibid., pp.346-352.

45) Gheorghiou PLATARI, To simiomatari enos meţoviti (Insemnările unui amincean), Atena, 1972.

46) M.E.DURHAN Some tribal origins laws and customs of the Balkans. London, George Allen, 1914, p.238.

47) Tache PAPAHAGI, ibid., p.161.

48) Pericle PAPAHAGI, Basme Aromâne şi glosar. Bucureşti,Ediţiunea Academiei Române, 1905.

49) Léon HEUZEY, Excursion dans la Thessalie Turque en 1858. Paris, Société d'Édition les Belles-Lettres, 1927.

50) Citat de Tache Papahagi în Poezia lirică populară, p.409.

51) Citat de C.Papanace în "Geneza şi evoluţia... . p.379.

52) Gustay WEIGAND, Die Aromunen, vol.I. p.146.

53) G.LEJEAN, Ethnographie de la Turquie d'Europe. Gotha, Justus Perthes, 1861.

54) François LENORMANT, "Les pâtres valaques de la Grèce", Revue Orientale et Américaine, vol.9, no.53, 1865, pp.237-255.

55) Eugène POUJADE, Chrétiens et Turcs. Scènes et souvenirs de la vie politique, militaire et religieuse en Orient. Troisième édition, Paris, Didier, 1867.

56) E.PICOT, "Les Roumains de la Macédoine". Revue d'Anthropologie, vol.4, no.3, 1875, pp.385-429.

57) Citat de Constantin Papanace în "Geneza şi evoluţia conştiinţei naţionale...." p.388.

58) Elisée RECLUS, Nouvelle géographie universelle. vol.I. L'Europe méridionale. Paris, Hachette, 1876.

59) Emile de LAVELEYE, La Péninsule des Balkans. Tome I, Paris, Félix Alcan, 1886.

60) Victor BÉRARD, "A travers la Macédoine Slave". Revue des Deux Mondes, Tome 114, décembre 1892, pp.551-578.

61) D'Onésime RECLUS, Grande géographie Boug illustrée. 4 volumes, Paris, Boug, 1912.

62) Général NIOX, Les Pays Balkaniques. Paris, Linrairie Delagrave, 1915.

63) Jacques BOURCART, L'Albanie et les Albanais, Paris, Editions Bossard, 1921.

64) Gheorghiou PLATARI? To simiomatari enos metsovitou. Atena, 1972, p.206.

65) Gheorghiou PLATARI, ibid., p.207.

66) Edouard BOUCHIÉ de BELLE, La Macédoine et les Macédoniens, Paris, Armand Colin, 1922.

67) Ghiannis MARINOS, "Cronică asupra lucrării "To simiomatori enos meţoviti", O Ikonomikos Tahidromos, Atena, 31 Ianuarie, 1974.

68) F.PÉRILLA, A travers la Macédoine. Athènes, Editions Périlla, 1932.

69) Société des Nations, L'Etablissement des réfugiés en Grèce. Genève, 1926.

70) Eliane HOUGHTON-BRUNN, "15 août à Abdella (Pinde), Grèce septentrionale, 1938". Le Canada Français, vol.XXX, no.1, septembre 1942, pp.61-68.

71) Jeanne et Georges ROUX, La Grèce. Paris, Arthaud, 1957.

72) Kitsos MAKRIS, "Metsovo, i mikri Florentia tis Pindou". To Vima, 22 Septembrie 1963.

73) Jacques BUGIER, Odyssée - Grèce. Paris, Hachette, Club Méditerrané, 1980.

74) André BLANC,"L'évolution contemporaine de la vie pastorale en Albanie méridionale". Revue de géographie alpine, vol.51, nr.3, 1963, pp.429-461.

75) Dragoslav ANTONIJEVIC, "Tradition and innovation at Tzintzars in Ovce Polje, in the Socialist Republic of Macedonia". Balcania (Belgrad), vol. 5, 1974, pp.319-337.

76) Thérèse CAROLUS-BARRÉ, "Chez les Vlaques du Pinde". Revue d'Etudes Sud-Est Européennes, vol.VI, nr.4, 1968, pp. 671-681.

77) Assimina STAVROU. Tissus valaques du Pinde, Paris, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales. Séminaire d'Ethnologie de l'Europe du Sud-Est, Etudes et documents Balkaniques, no.5, 1982.

78) Dragoslav ANTONIJEVIC, "A contribution to the study of cults and symbols of Balkan cattle-breeders". Balcanica, vol.XII, 1981, pp.109-115.

79) Michel SIVIGNON., "Les pasteurs du Pinde septentrional". Revue de géographie de Lyon", vol.43,1968, pp.5-43.

80) Alan WACE and Maurice THOMPSON, The Nomads of the Balkans. London, Methuen and Co.Ltd., 1914.

.....

INSTITUTUL ROMÂN DE CERCETĂRI – FREIBURG (GERMANIA)

BULETINUL BIBLIOTECII ROMÂNE

Studii şi documente
româneşti

Vol. XI (XV) Serie nouă 1984

FREIBURG i. Br.
Germania